
СЪВРЕМЕННА ЛИНГВИСТИКА

Главен редактор

Доц. д-р Владислав Миланов

Заместник главен редактор

Доц. д-р Диляна Денчева

Редакционен съвет

Проф. дфн Василка Радева
Проф. дфн Борис Парашкевов
Проф. дфн Татяна Славова
Проф. дфн Мариана Георгиева
Проф. дфн Петя Янева
Проф. дфн Живка Колева – Златева
Проф. д-р Радка Влахова
Проф. д-р Йовка Тишева
Проф. д-р Валентина Бонджолова
Проф. д-р Ангел Петров
Проф. д-р Надка Николова

Доц. д-р Красимира Чакърова
Доц. д-р Анелия Петкова
Доц. д-р Милен Томов
Доц. д-р Екатерина Търпоманова
Доц. д-р Мая Александрова
Доц. д-р Гергана Падарева
Доц. д-р Биляна Михайлова
Доц. д-р Борислав Георгиев
Доц. д-р Лъчезар Перчеклийски
Д-р Надежда Делева
Д-р Яна Сивилова
Д-р Биляна Тодорова
Д-р Биляна Борисова
Д-р Енчо Тилев

Международен редакционен съвет

Проф. д-р Хилмар Валтер (Германия)
Проф. д-р Александър Наумов (Италия)
Проф. д-р Хана Гладкова (Чехия)
Проф. д-р Юлия Мазуркевич (Полша)
Проф. д-р Христина Марку (Гърция)
Проф. д-р Илиана Кръпова (Италия)

Доц. д-р Светлана Георгиева (Украйна)
Доц. д-р Павел Крейчи (Чехия)
Доц. д-р Елена Крейчова (Чехия)
Д-р Ванда Минчева (Полша)

Студенти и докторанти

Ива Гелева
Иванина Благолазова
Весела Куманичлиева
Маргарита Гергинова
Ивана Семерджиева
Гергана Петрова
Мария-Лия Борисова

Дарена Желязкова
Зорница Танчева
Анифе Кехайова
Васил Койнарев
Цветелина Добрева
Виолина Христова
Барбара Десиминова

Художник

Симона Петрова

СЪВРЕМЕННА ЛИНГВИСТИКА

СПИСАНИЕ НА ФАКУЛТЕТА ПО СЛАВЯНСКИ ФИЛОЛОГИИ

Брой 2
2019 година

София • 2019
Университетско издателство „Св. Климент Охридски“

СЪДЪРЖАНИЕ

Уводни думи / 15

ЛИНГВИСТИЧЕН ФОРУМ

Михаела Москова

Употреби на конклузива при предаване на чужда реч в подчинено изречение с глагол за предаване на чужда реч в главното / 19

Димитър Георгиев

Генериране на подчинените изречения при глагола *съм* / 31

Полина Петрова

За сложните думи в среднобългарското *учително евангелие* / 47

Анриана Спасова

Възрожденската рецепция на „Илиада“ от Омир / 55

Деница Медарска

Езикът на омразата в гръцкото политическо пространство – реторика на крайнодесните Хриси Авги (Χρυσή Αυγή) / 67

Мария-Лия Борисова

Спецификите на речта в романа „Възвишение“ в контекста на езиковите школи през Възраждането / 76

Валентина Кирилова-Мангелова

Отношението род-пол при събирателните съществителни / 82

Антоанета Начева

Футболният комент(то)р и неговата реч / 91

Неделина Вангелова

Семантичните роли и чуждоезиковото обучение / 109

Цветелина Боянкина

Режим(ът) за невербално съгласие и несъгласие в публицистични телевизионни програми (анализ на интервюта в сутрешния блок по Нова телевизия) / 123

Зорница Танчева

Президентската реч. Речта на българските президенти по повод национални празници на Република България / 132

ИМЕНА В БЪЛГАРСКАТА ЛИНГВИСТИКА

Разговор с проф. д.ф.н. Стефана Димитрова / 144

Разговор с проф. д-р Венче Попова / 152

БЪЛГАРСКИТЕ ПИСАТЕЛИ ЗА БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК

Иван Христов: / 159

БЪЛГАРИСТИКА И ЖУРНАЛИСТИКА

Валерия Велева

Трябва да впрегнем нормите на езика ни за налагане на разбираемост, а не за разделение / 167

ПРЕДСТАВЯМЕ

Виолина Христова

Климентовите четения за млади изследователи. Том 1. (Сборник с доклади от едноименната конференция), Составители: Д. Атанасова, М. Антонова-Вапцарова. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2019 / 175

Теодора Цветанова

Trivium – пътеки на знанието. Рада и приятели (Сборник в чест на проф. Радка Влахова). Составители: Елена Хаджиева, Светла Коева, Атанас Атанасов. УИ „Св. Климент Охридски“, София, 2019, 589 с. / 178

Васил Койнарев

Речник на лингвистичните термини за студенти слависти. А-Н (Надежда Сталянова, Елена Крейчова. Изд. „Парадигма“, 2019) / 183

ХРОНИКА

Симеон Бончев

20 години „Климентови четения за млади изследователи“, 20 години традиция / 187

Деметрия Танева

Студентска научна експедицията „Богатството на родопските диалекти“ / 194

Васил Койнарев

Езикова агресия и общество / 197

Гергана Йорданова

Летният семинар по български език и култура – хубави летни спомени / 200

Елина Алипиева

Между шарките на една торба / 201

ЗА АВТОРИТЕ / 211

СОДЕРЖАНИЕ

Вступительные слова / 15

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ ФОРУМ

Михаела Москова

Употребление конклюдива при передаче чужой речи в придаточном предложении с глаголом для передачи чужой речи в главном / 19

Димитр Георгиев

Генерирование придаточных предложений при глаголе *съм* / 31

Полина Петрова

О сложных словах в среднеболгарском „Учительном Евангелии“ / 47

Андриана Спасова

Рецепция „Илиады“ Гомера в эпоху Возрождения / 55

Деница Медарска

Язык ненависти в греческом политическом пространстве – риторика ультраправых Хриси Авги (Χρυσή Αυγή) / 67

Мария-Лиля Борисова

Специфические особенности речи в романе „Возвишение“ в контексте орфографических школ эпохи Возрождения / 76

Валентина Кирилова-Мангелова

Отношение *rod ~ pol* у собирательных имен существительных в болгарском языке / 82

Антоанета Начева

Футбольный комментатор/комментарий и его речь / 91

Неделина Вангелова

Семантические роли и обучение иностранным языкам / 109

Цветелина Боянкина

Режим невербального согласия и несогласия в публицистических телевизионных передачах. Анализ интервью утреннего блока на телеканале „Новое телевидение“ / 123

Зорница Танчева

Речь болгарских президентов по поводу национальных праздников Республики Болгарии / 132

ИМЕНА В БОЛГАРСКОЙ ЛИНГВИСТИКЕ

Проф. д.ф.н. Стефана Димитрова. Современная лингвистика перенаправила свой интерес на говорящего человека / 144

Проф. к.ф.н. Венче Попова. Чем больше читают студенты, тем лучше / 152

БОЛГАРСКИЕ ПИСАТЕЛИ О БОЛГАРСКОМ ЯЗЫКЕ

Иван Христов / 159

ЖУРНАЛИСТИКА И БОЛГАРИСТИКА

Валерия Велева

Трябва да впрегнем нормите на езика ни за налагане на разбираемостта, а не за разделение / 167

ПРЕДСТАВЛЯЕМ

Виолина Христова

Климентовите четения за млади изследователи. Том 1. (Сборник с доклади от едноименната конференция), Составители: Д. Атанасова, М. Антонова- Вапцарова. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2019 / 175

Теодора Цветанова

Тривium – пътеки на знанието. Рада и приятели (Сборник в чест на проф. Радка Влахова). Составители: Елена Хаджиева, Светла Коева, Атанас Атанасов. УИ „Св. Климент Охридски“, София, 2019, 589 с. / 178

Васил Койнарев

Речник на лингвистичните термини за студенти слависти. А-Н (Надежда Сталянова, Елена Крейчова. Изд. „Парадигма“, 2019) / 183

ХРОНИКА

Симеон Бончев

„Климентовски четения за младите изследователи“ 20 лет. Двадцать лет традиции / 187

Деметрия Танева

Студенческа научна експедиция „Богатство родопских диалектов“ / 194

Васил Койнарев

Круглый стол „Языковая агрессия и общество“ / 197

Гергана Йорданова

Летний семинар по болгарскому языку Софийского университета им. св. Климента Охридского / 200

Елина Алипиева

Между шарките на една торба / 201

ОБ АВТОРАХ / 211

CONTENTS

Introductory Words / 15

LINGUISTICS FORUM

Mihaela Moskova. Uses of Conclusive in Reported Speech in Subordinate Clause with Verb for Reported Speech in the Main Clause/ 19

Dimitar Georgiev. Generation of Subordinate Clauses with the Verb ‘to be’ / 31

Polina Petrova. On the Compound Words in Medieval *DIDACTIC GOSPEL* / 47

Adriana Spasova. Perception of Homer’s “Iliad” in Bulgarian Renaissance / 55

Denitsa Medarska. Hate Speech in Greek Politics – Rhetoric of Ultra-Right Hrisi Avgi (Χρυσή Αυγή)/ 67

Mariya-Liya Borisova. Features of the Speech in the Novel “Summit” in the Context of the Bulgarian Renaissance Orthographic Schools/ 76

Valentina Kirilova-Mangelova The Relation Gender-Sex with the Collective Nouns in Bulgarian Language / 82

Antoaneta Nacheva. Soccer Comment(ator) and His Speech / 91

Nedelina Vangelova. Semantic Roles and Foreign Language Education / 109

Tsvetelina Boyankina. (The) Regime of Non-Verbal Assent and Dissent in Public TV Broadcasts. Analysis of Interviews of Nova TV’s Morning Show / 123

Zornitsa Tancheva. The Speeches of Bulgarian Presidents on National Holidays / 132

PROMINENT NAMES IN BULGARIAN LINGUISTICS

Prof. Habil. Stefana Dimitrova Modern Linguistics Has Shifted Its Focus on Speaking Man / 144

Prof. PhD Venche Popova The More the Students Read, the Better / 153

BULGARIAN WRITES ON BULGARIAN LANGUAGE

Ivan Hristov / 153

BULGARIAN STUDIES AND JOURNALISM

Valeria Veleva / 167

WE PRESENT

Violina Hristova. *“Saint Clement” Readings for Young Researchers.* Volume 1. (Collection of Reports from the Eponymous Scientific Conference). Compiled by D. Atanasova, M. Antonova-Vaptsarova. Sofia: University Press ‘Saint Clement Ohridski’, 2019 / 175

Teodora Tsvetanova. Trivium – Paths of Knowledge. Rada and Friends (Collection in honour of Prof. Radka Vlahova). Compilers: Elena Hadjieva, Svetla Koeva, Atanas Atanasov. University Press ‘Saint Clement Ohridski’, Sofia, 2019, page 589 / 1178

Vasil Koinarev. Dictionary of Linguistic Terms for Slavic Studies Students. A-H (Nadezhda Stalyanova, Elena Krejцова. ‘Paradigma’ Press, 2019) / 183

CHRONICLE

Simeon Bonchev. 20 Years “Clement Readings for Young Researchers”, 20 Years Tradition / 187

Demetriya Taneva. Students Research Expedition “The Wealth of Rodhopa Dialects” / 194

Vasil Koinarev. Round table “Verbal Aggression and Society” / 197

Gergana Yordanova. Sofia University Bulgarian Language Summer Seminar / 200

Елина Алипиева

Между шарките на една торба / 201

ABOUT THE AUTHORS / 211

СЪДЪРЖАНИЕ

目次

Уводни думи / 15

序言

ЛИНГВИСТИЧЕН ФОРУМ

言語学フォーラム

Михаела Москова

Употреби на конклузива при предаване на чужда реч в подчинено изречение с глагол за предаване на чужда реч в главното / 19

Михаела Москова 間接語法の動詞を有する主節とともに間接語法の際の従節に推理法の使用

Димитър Георгиев

Генериране на подчинените изречения при глагола *съм* / 31

Димитър Георгиев 動詞の従節の生成方法

Полина Петрова

за сложните думи в среднобългарското учително евангелие / 47

Полина Петрова 中世期の「教訓福音書」における複合語彙づかいについて

Андрияна Спасова

Възрожденската рецепция на „Илиада“ от Омир / 55

Андрияна Спасова ブルガリアのルネッサンス期にホメーロスの「イーリアス」の会得

Деница Медарска

Езикът на омразата в гръцкото политическо пространство – реторика на крайнодесните Хриси Авги (Χρυσή Αυγή) / 67

Деница Медарска ギリシャ政治界における憎悪発言 – 極右政党「黄金の夜明け」(Χρυσή Αυγή) の言葉

Мария-Лия Борисова

Спецификите на речта в романа „Възвисяние“ в контекста на езиковите школи през Възраждането / 76

Мария-Лия Борисова ブルガリアのルネッサンス期の正書法派を背景に対して「頂点」小説における言葉の特徴

Валентина Кирилова-Мангелова

Отношението род-пол при събирателните съществителни / 82

Валентина Кирилова-Мангелова ブルガリア語の集合名詞における「ジェンダー 性別」関係

Антоанета Начева

Футболният коментатор и неговата реч / 91
アントアネッタ・ナチェワ サッカ解説（者）とその言語

Неделина Вангелова

Семантичните роли и чуждоезиковото обучение / 109
неделина・ワンゲロワ 意味役割および外国語教育

Цветелина Боянкина

Режим(ът) за невербално съгласие и несъгласие в публицистични
телевизионни програми (анализ на интервюта в сутрешния блок по
Нова телевизия) / 123
ツウエテリナ・ボヤンキナ テレビ放送における非言語諾否の仕組み。「ノ
ワ」テレビの朝番組のインタビューの分析

Зорница Танчева

Президентската реч. Речта на българските президенти по повод
национални празници на Република България / 132
ツウエテリナ・ボヤンキナ テレビ放送における非言語諾否の仕組み。「ノワ」テ
レвиの朝番組のインタビューの分析

ИМЕНА В БЪЛГАРСКАТА ЛИНГВИСТИКА

ブルガリア語学の有名人

Разговор с проф. д.ф.н. Стефана Димитрова / 144
ステファナ・ディミトロワ教授 現代言語学は話している人に向けてフォー
ーカスを変えた

Разговор с проф. др. Венче Попова / 152
ウエンチェ・ポポワ教授 大学生がたくさん読めば読むほど、良いだ。

БЪЛГАРСКИТЕ ПИСАТЕЛИ ЗА БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК

ブルガリア語をどう考えるブルガリア人作家

Иван Христов: / 159
ブルガリア人作家からブルガリア語をめぐって
イワン・フリスチフ

БЪЛГАРИСТИКА И ЖУРНАЛИСТИКА

ジャーナリズムとブルガリア語学

Валерия Велева: Трябва да впрегнем нормите на езика ни за нала-
гане на разбирателство, а не за разделение / 167
ジャーナリズムとブルガリア語学
ウアレリヤ・ウエレウア

ПРЕДСТАВЯМЕ

私たちの紹介

Виолина Христова

Климентовите четения за млади изследователи. Том 1. (Сборник с доклади от едноименната конференция), Составители: Д. Атанасова, М. Антонова-Вапцарова. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2019 / 175
Уиオリナ・フリストワ 「聖クリメント」若い学者研究発表会。第1巻き (同名研究発表会のレポート集)。D. アタナソワ、M. アントノワーワプツァロワにより編纂。ソフィア: 「聖オフリドのクリメント」ソフィア大学出版社、2019

ТеодораЦветанова

Trivium – пътеки на знанието. Рада и приятели (Сборник в чест на проф. Радка Влахова). Составители: Елена Хаджиева, Светла Коева, Атанас Атанасов. УИ „Св. Климент Охридски“, София, 2019, 589 с. / 178

テオドラ・ツヴェタノヴァ トリビウム –知識の小道。ラダと友人たち (ラドカ・ワラホワ教授の65歳の誕生記念日を祝う研究集)。エレネ・ハジエワ、スウェトラ・コエワ、アタナス・アタナソフにより編纂。「聖オフリドのクリメント」ソフィア大学出版社、2019、589

Васил Койнарв

Речник на лингвистичните термини за студенти слависти. А-Н (Надежда Сталянова, Елена Крейчова. Изд. „Парадигма“, 2019) / 183
ワシル・コイナレフ スラブ語学科学学生向け言語学専門用語辞書。А-Н (ナデジダ・スタリャノワ、エレネ・クレイチョワ。「パラヂグマ」出版社、2019)

ХРОНИКА

記録文

Симеон Бончев

20 години „Климентови четения за млади изследователи“, 20 години традиция / 187
シメオン・ボンチェフ 20年間 「クリメント若い学者研究発表会」、20年間の伝統

Деметрия Танева

Студентска научна експедицията „Богатството на родопските диалекти“ / 194
деметрия・タネウァ ソフィア大学生研究旅行 「ロドピ山脈の方言の裕福」
ワシル・コイナレフ 「言語暴力と社会」卓話会

Васил Койнарев

Езикова агресия и общество / 197

ワシル・コイナレフ

「言語暴力と社会」卓話会

Гергана Йорданова

Летният семинар по български език и култура – хубави летни
спомени / 200

ゲルガナ・ヨルダノワ ソフィア大のブルガリア語サマーセミナー

Елина Алипиева

Между шарките на една торба / 201

ЗА АВТОРИТЕ / 211

投稿者について

Уводни думи

Вторият брой на списание „Съвременна лингвистика“ за 2019 година вече е факт. Продължаваме традицията да публикуваме научните приноси само на млади езиковеди – студенти и докторанти, които сега правят своите първи крачки в науката. Задачата е много трудна и затова заслужава усилията и търпението. Един езиковед се оформя като учен през целия си живот, но първите стъпки са от голямо значение за неговото развитие. За разлика от други списания, които заявяват претенции да бъдат предназначени за текстове от млади изследователи, но не успяват по различни причини, нашето списание удържа линията да отпечатва научните приноси на младите хуманитаристи езиковеди, разбирайки това като истинска грижа за следващите поколения учени, които трябва да заявят своето присъствие в полето на науката. И като мащаб в работата с младите изследователи.

В този брой са отпечатани текстовете на шестима докторанти, както и текстовете на магистранти, които успешно са защитили своите научни разработки пред специализирани комисии от Факултета по славянски филологии. Основната черта на текстовете е високата научна отговорност, която младите изследователи са си поставили, и силната и задълбочена аргументация на лингвистичните хипотези. Гордеем се с Вашите усилия, колеги, и Ви пожелаваме още повече успехи в нелеката научна работа и сили в лингвистичната отдаденост.

Рубриките продължават своите традиционни специфики и в този брой представят журналистката Валерия Велева (завършила специалността „Българска филология“ в СУ) в разговор за езика и поета Иван Христов, който споделя разсъжденията си върху сложните връзки между езика и литературата. В **Имена в българската лингвистика** представяме на читателите две много интересни интервюта – с проф. д-р Стефана Димитрова (осъществено от д-р Енчо Тилев) и с проф. д-р Венче Попова (осъществено от д-р Владислав Миланов и Мария-Лия Борисова). Разнообразието от дейности и представянето на нови книги са застъпени в двете класически рубрики **Представяме** и **Хроника**. За първи път към текста хроника за научната експедиция „Богатството на родопските говори“ е публикуван разказ от пътуването „Между шарките на една торба“.

С гордост представяме и новия член в редакционната колегия – гл.ас. д-р Енчо Тилев от ПУ „П. Хилендарски“, чието включване е

чест за нашия екип. На д-р Тилев сме благодарни и за превода на съдържанието на руски език.

Благодарност изказваме и на Весела Куманичлиева, която за пореден път превежда съдържанието на английски и на японски език.

Горди сме, че списанието отстоява своите принципи и дава път на младите изследователи езиковеди, на които от сърце пожелаваме:

На добър път!

Доц. д-р Владислав Миланов

Доц. д-р Диляна Денчева

ЛИНГВИСТИЧЕН ФОРУМ

УПОТРЕБИ НА КОНКЛУЗИВА ПРИ ПРЕДАВАНЕ НА ЧУЖДА РЕЧ В ПОДЧИНЕНО ИЗРЕЧЕНИЕ С ГЛАГОЛ ЗА ПРЕДАВАНЕ НА ЧУЖДА РЕЧ В ГЛАВНОТО

МИХАЕЛА МОСКОВА

СУ „Свети Климент Охридски“

Summary: This paper aims to present some of the types of reported utterances containing conclusive forms in Bulgarian when the conclusive forms are found in indirect speech. Those uses are very particular and due to reasons indicated in the work they assume a different role, hence new meaning. This work makes a point to the reasons for the conclusive forms to be used to indicate *natural* (non-subjective) way of reporting speech about past events in the described above contexts in Bulgarian.

Keywords: conclusive, reported speech, indirect speech

1. Въведение

Конклузивът в българския език е една от категориите, които предизвикват множество спорове сред изследователите, като дискуссионни са въпросите за принадлежността и за строежа ѝ. Същевременно конклузивът е една от най-слабо изследваните субкатегории на евиденциалната категория в българския език. В рамките на евиденциалната глаголна категория интересът на изследователите е насочен най-вече към преизказването (ренаратив/преизказан модус). До момента липсва монографичен труд върху българския конклузив, въпреки че различни въпроси, засягащи семантиката и употребите на формите му, са били разглеждани в статии и студии на Георги Герджиков (Герджиков 1977, 1983), Руселина Ницолова (Ницолова 2007, 2008), Иван Куцаров (Куцаров 2007), Сенем Конедарева (Конедарева 2015), Красимира Чакърова (Чакърова 2012, 2016), Красимира Алексова (Алексова 2004, 2008, 2013) и др.

В настоящата работа обект на изследването са случаите, в които конклузивът се явява в подчинени изречения след глаголи за речева дейност в главното при предаване на чужда реч, като целта е да се класифицират употребите по значими критерии.

2. Мястото на конклузива в евиденциалната глаголна категория

Преди да се изследва спецификата на употребите на конклузивни форми в подчинени изречения с глагол за речева дейност в главното е необходимо накратко да се изясни застъпването тук виждане за мястото на конклузива в българската евиденциална категория.

При дефинирането на инвариантното значение на категорията евиденциалност в частноезиков, съпоставителен или типологически план съществуват две основни гледни точки – при едната от тях семантиката на категорията се определя като маркиране на източника на информацията (напр. Айхенвалд 2004, Ницолова 2008), докато при другата се изтъква като значим признакът ангажираност на говорещия с достоверността на изказването (Герджиков 1984). В следствие на това в първия случай евиденциалността се определя като независима от модалността, а във втория – евиденциалността се присъединява към средствата за изразяване на епистемична модалност.

Наличието на граматикализирана евиденциална категория е една от най-характерните особености на съвременния български език. В българската граматична традиция съществуват множество подходи към дефинирането на категорията. Тук няма да бъдат коментирани подробно позициите на различните автори за състава и статуса на категорията. Необходимо е обаче да се подчертае, че въпреки различията, всички изследователи признават модалния характер на конклузива, без задължително да признават модалния характер на евиденциалността.

В настоящата работа се приема, че категорията евиденциалност в съвременния български език е четиричленна, в съответствие с вижданията на Герджиков и Ницолова, като членовете ѝ са както следва: индикатив (удостоверителен модус), конклузив (умозаключителен модус), ренаратив (преизказан модус) и дубитатив (недоверчив модус). Настоящата работа не приема разбирането на Александра Айхенвалд, че в българския език евиденциалната категория е двучленна с един маркиран и един немаркиран член, тъй като според възприетото виждане, въпреки формалните съвпадения, трите маркирани члена разполагат със свои парадигми в плана на изразяване и не може да се приеме, че става въпрос за несистемни формални редувания. Тук се възприема също така тезата на Г. Герджиков, че конклузивът притежава форми за всички времена, за разлика от позицията на Р. Ницолова (виж Ницолова 2008: 353), която смята, че съществуват конклузивни форми единствено в плана на миналото. На Таблица 1 е онагледена парадигмата на конклузива във всички времена като член на евиденциалната глаголна категория.

Таблица 1. Времена на евиденциалите

	Индикатив	Ренаратив	Конклузив	Дубитатив
Сегашно време	ходи	ходел	ходел е	бил ходел
Имперфект	ходеше			
Аорист	ходи	ходил	ходил е	бил ходил
Перфект	е ходил	бил ходил	бил е ходил	-
Плусквам-перфект	беше ходил			
Бъдеще време	ще ходи	щял да ходи	щял е да ходи	щял бил да ходи
Бъдеще в миналото	щеше да ходи			
Бъдеще предварително	ще е ходил	щял да е ходил	щял е да е ходил	щял бил да е ходил
Бъдеще предварително в миналото	щеше да е ходил			

3. Семантика и форми на конклузива в българския език

Макар конклузивът в българския език да е признат от повечето съвременни езиковеди като самостоятелна граема, като цяло няма единство в мненията на изследователите по отношение на мястото на тази субкатегория в евиденциалната система, а също и по отношение на нейния състав. До голяма степен общоприето е виждането, че конклузивът представлява средство за изразяване на епистемична модалност, което служи за маркиране на позицията на говорещия както по отношение на реалността на фактите, така и по отношение на достоверността на собственото изказване с оглед на начина, по който са придобити знанията за него. Консенсусно, но и стеснено, е и виждането, че в основата на конклузива лежи умозаклучение, което говорещият прави на основата на факти, на които не е бил пряк свидетел, но които са оставили следи или последствия; собствен опит; общоприети истини; логически операции.

В класификацията на Руселина Ницолова конклузивът намира своето място като член на категорията хипернаклонение на актуалната реч реалис I, която чрез своите граеми изразява положение, при което според говорещия дадена пропозиция *p*, съдържаща се в актуалната реч, отговаря на реална ситуация *P*. Спецификата на конклузива се изразява в това, че чрез пресупозициите, свързани с неговите форми, говорещият предава собствена опосредствана, несвидетелска информация. Изследователката различава две разновидности на предаваната информация – в първия случай говорещият предава своето мнение, което Ницолова нарича силно знание, а във втория – своето знание, което се класифицира като слабо, несвидетелско знание (Ницолова 2008: 354). В съответствие на това разделение употребите на конклузива биват умозаклучителна и неумозаклучителна, като неумозаклучителната употреба на конклузива

се основава на общо знание и се свързва с пресупозицията *аз зная не като свидетел, че р.*

Георги Герджиков, използвайки методите на структурализма, описва конклузива (умозаключителен модус) чрез диференциалните признаци субективност и преизказност, като конклузивът е маркиран по първия и немаркиран по втория семантичен признак (Герджиков 1984). С формите на конклузива авторът на изказването оценява информацията, съдържаща се в неговото собствено изказване, като резултат от свой извод, обобщение, заключение, т.е. като собствена, субективна и опосредствана. Важно е да се отбележи, че Г. Герджиков не свежда значението на конклузива само до умозаключение, а го формулира по-широко – извод, обобщение, заключение, умозаключение. Тази формулировка дава възможност да се обхванат всички употреби на конклузива, които не се свеждат единствено до умозаключение на базата на следите, оставени от действието. При това конклузивът има употреби в плана на миналото както при несвидетелска, така и при свидетелска позиция на говорещия, а употребите му в плана на неминалото (напр. в сегашно и бъдеще време) са най-вече адмиративни поради комбинирането на значението на тези времена и на конклузива (вж. повече у Герджиков 1977).

4. Трансформации на пряка в непряка реч

За да се изясни спецификата на изказванията, съдържащи конклузив в подчинено изречение с глагол за речева дейност в главното, следва да се очертаят някои особености на трансформациите на пряка в непряка реч. Класифицирането на речта се основава на отношението между два речеви акта: акта на произнасяне (написване) и този на произвеждане на речта за първи път. Р. Ницолова представя възможните отношения на двата акта така: съвпадането на двата акта характеризира актуалната реч, а несъвпадането им – възпроизведената реч (Ницолова 1984: 88). В настоящата работа се въвежда и терминът *субстратно изказване*, за да се означава речта, която е обект на възпроизвеждане (виж Алексова 2015). От своя страна възпроизведената реч се дели на цитирана реч, непряка и полупряка реч, като настоящото изследване се съсредоточава на случаите на непряка реч, където, както подчертава и Р. Ницолова (Ницолова 1984: 90), прагматичните трансформации са най-многобройни. От особен интерес за тази работа е употребата на конклузивни форми при трансформиране на пряката в непряка реч и специфичните контекстуални значения, които се пораждат от нея.

Поради различни съображения в настоящата работа се ползват конструирани примери, в които се използва глаголът *казвам/кажа* в авторовата реч, тъй като се приема за най-честотен сред глаголите за речева дейност при трансформиране на пряка в непряка реч. Обемът на настоящата работа не позволява да се изследват особеностите, произтичащи от семантичните или граматични особености на други глаголи, които могат да се употребят в по-

добни контексти, като това остава задача за следващо изследване. Не са взети предвид също така различните темпорални и евиденциални възможности на глаголите в авторовата реч, поради сходни съображения. Тук са конструирани примери със сегашно време и аорист в авторовата реч, доколкото те представляват най-честите употреби на подобни трансформации в практиката.

В таблица 2 са представени примерите с трансформация на пряка в непряка реч съответно в плана на неминалото и в плана на миналото.

Таблица 2. Трансформация на пряка в непряка реч

В плана на неминалото		
Време на глагола	Пряка реч/ субстратна реч	Предадена реч
<i>Сегашно време</i>	Иван: Петър отива на кино.	Иван казва/каза, че Петър отивал на кино.
		Иван казва/каза, че Петър отива на кино.
<i>Перфект</i>	Иван: Петър е ходил на кино.	Иван казва/каза, че Петър е ходил на кино.
		Иван казва/каза, че Петър бил ходил на кино.
<i>Бъдеще време</i>	Иван: Петър ще ходи на кино.	Иван казва/каза, че Петър ще ходи на кино.
		Иван казва/каза, че Петър щял да ходи на кино.
<i>Бъдеще предварително време</i>	Иван: До вторник Петър три пъти вече ще е ходил на кино.	Иван казва/каза, че до вторник Петър три пъти вече ще е ходил на кино.
		Иван казва/ каза, че до вторник Петър три пъти вече щял да е ходил на кино.
В плана на миналото		
<i>Аорист</i>	Иван: Петър отиде на кино.	Иван казва/каза, че Петър е отишъл на кино.
		Иван казва/каза, че Петър отишъл на кино.
<i>Имперфект</i>	Иван: Петър отиваше към киното.	Иван казва/каза, че Петър е отивал към киното.
		Иван казва/каза, че Петър отивал към киното.
<i>Плусквамперфект</i>	Иван: Петър беше ходил на кино.	Иван казва/каза, че Петър е бил ходил на кино.
		Иван казва/каза, че Петър бил ходил на кино.

<i>Бъдеще време в миналото</i>	Иван: Петър щеше да ходи на кино.	Иван казва/каза, че Петър е щял да ходи на кино.
		Иван казва/каза, че Петър щял да ходи на кино.
<i>Бъдеще предварително в миналото</i>	Иван: Петър щеше да е ходил на кино.	Иван казва/каза, че Петър е щял да е ходил на кино.
		Иван казва/каза, че Петър щял да е ходил на кино.

5. Анализ и изводи

При анализа на примерите от Таблица 2 ще бъдат наблюдавани две явления: първо, възможността в подчиненото изречение от непряката реч след въвеждащо изречение с глагол за речева дейност, да се появят два конкуриращи се варианта и в двата темпорални плана (и в плана на неминалото, и в плана на миналото) – един с непреизказна форма и един с преизказна форма в непряката реч; второ, докато в плана на неминалото е възможно в непряката реч конкурирането между варианти с индикативна форма (напр. *Иван казва/каза, че Петър отива на кино*) и с преизказна форма (*Иван казва/каза, че Петър отивал на кино*), то в плана на миналото конкуренцията е между варианти с конклузивна форма (напр. *Иван казва/каза, че Петър е отишъл на кино*) и варианти с преизказна форма (напр. *Иван казва/каза, че Петър отишъл на кино*).

В анализа ще започнем с първото проследявано явление – появата на два конкуриращи се варианта в подчиненото изречение от непряката реч след въвеждащо изречение с глагол за речева дейност. При анализа на примерите е важно да се подчертае спецификата на контекста – в изреченията, съдържащи глагол за речева дейност във въвеждащото изречение (напр. *Иван казва/каза*), по лексикален път се изразява същото значение, което се изразява по граматически път от ренаратива, т.е. контекстът ясно говори, че информацията в подчиненото изречение е преизказана чужда реч. Подобни случаи Г. Герджиков разглежда като синтагматични неутрализации (Герджиков 1984). Особеното при тях е, че преизказността е ясно маркирана от контекста и по този начин нуждата от използването на граматични средства за нейното изразяване отпада, затова, когато в изречението се използват ренаративни евиденциални форми вместо изявителни при наличието на лексикален показател за предаване на чуждо изказване, те добиват допълнителния нюанс – подчертаване, че става въпрос за предаване на несобствена информация. Това ясно личи при анализа на изреченията от таблица 2 от плана на неминалото – за всички времена от плана на неминалото е възможна употребата на индикативни форми в подчиненото изречение от непряката, като по този начин авторът на актуалната реч по неутрален начин предава чуждото субстратно изказване. В примери (1) и (2) е използвана тази възможност при превода на художествено произведение:

(1) – *Чао – отвърнах аз, но той вече бе затворил. Останах за момент с телефонът в ръката ми. (...)*

– *Нещо не е наред ли? – попита Чарли, докато слизаше надолу по стъпалата. – Не – излъгах аз, като затворих телефона. – Били казва, че Джейкъб се чувства по-добре. Не е било моно. Така че всичко е наред.*

(Примерът е от Българския национален корпус)

(2) – *Ей така, да ги изправа един до друг и да ги ожена, без да ги питам! Тя твърди, че го искали. – Напълни си чаша с чай и се отпусна в стола, освободен от Мейгдин, без да обръща внимание на тревожното му скърцане.*

– *Във всеки случай тази глупост е най-малката ми грижа. Господин Джил казва, че Амадор е завзет от сеанчанците и му вярвам. Светлина! Сеанчанците!*

(Примерът е от Българския национален корпус)

В пример (2) са използвани едновременно двете възможности за трансформиране на пряка в непряка реч в плана на неминалото: *Тя твърди, че го искали* и *Джил казва, че Амадор е завзет от сеанчанците и му вярвам* – в първия пример субстратната реч е предадена с ренаративни форми, а във втория с индикативни. При сравнението на двете възможности изпъква различното авторово отношение към предаваната реч – в изречението *Тя твърди, че го искали* при наличието на два показателя, изразяващи една и съща семантика ‘препредаване на чуждо изказване’ (един лексикален – глагола *твърди*, и един граматически – преизказната форма *искали*), се получава подчертаване, изтъкване, че става въпрос за предаване на несобствено субстратно изказване, докато в изречението *Джил казва, че Амадор е завзет от сеанчанците и му вярвам* е наличен само лексикален показател за препредаване на чужда реч (глаголът *казва*), което води до неутрално предаване на несобствената информация без ефекта на подчертаване, изтъкване.

Наличието на тези две възможности поставя един важен общотeorетичен въпрос. Той се отнася до obligatorността на граматическите показатели и взаимодействието между граматическите категории и контекста. От една страна, се изтъква, че граматическите значения са obligatorни (напр. Маслов 1978, Плуноян 2003), а от друга страна, се наблюдават случаи, в които под въздействието на контекста и ситуацията, които изразяват същото значение, което се носи от граматическата форма, може да се блокира изразяването по граматически път на това значение. Описаното явление – блокиране от контекста на изразяването по граматически път на едно значение поради изразеността му от контекста, се дефинира от Вл. Плуноян (Плуноян 2011) като „контекстова вытеснимост“. Кр. Алексова предава на български това явление като „кон-

текстово изключване“ (Алексова 2018). Авторката подчертава, че случаите на ограничаване на облигаторността всъщност представляват градуално свойство, посочвано преди това и от други автори (Даниел, Плунгян 1996, Касевич 2006). Кр. Алексова добавя едно важно уточнение – въздействието на контекста върху реализацията на грамемите също може да е градуално (Алексова 2018), т.е. да води до наличието на варианти, които могат да се конкурират помежду си. Затова авторката добавя към случаите на взаимодействие между граматическите категории не само контекстовото изключване, а и случаите на възникване на варианти, които могат да са факултативни или задължителни замествания (Алексова 2018).

Тук е застъпено виждането, че коментираният случай – наличие на два варианта в непряката реч след глагол за речева дейност (с непреизказна форма и с преизказна форма в непряката реч) е именно конкретна изява на възможността взаимодействието между граматическите категории и контекста да доведе не до блокиране на изразяването на съответното значение по граматически път, когато контекстът вече го е изразил, а до наличието на варианти. Те обаче не са абсолютно семантично равностойни. Както беше показано чрез примери (1) и (2) случаят, в който са налични и лексикален показател за препредаване на чужда реч във въвеждащото изречение, и граматичен показател (ренаративна глаголна форма) за предаване на несобствено изказване, употребата на ренаративната форма в непряката реч се отличава с нюанс на подчертаване, изтъкване на факта, че се предава чужда субстратна реч.

От гледна точка на теорията на граматическите опозиции двата варианта се различават по това, че в единия е настъпила синтагматична неутрализация – неизразяване по граматически път на съответното значение, тъй като контекстът вече го е изразил. Ненастъпването обаче на неутрализацията, в случаите, в които тя е възможна, води до семантичен нюанс – двойно подчертаване на изразяваното значение (и по лексикален, и по граматически път).

Нека да пристъпим към разглеждането на второто наблюдавано явление – наличие в плана на миналото на два варианта, като единият е с конклузивни форми в непряката реч (напр. *Иван казва/каза, че Петър е щял да ходи на кино*), а вторият е с преизказни форми (*Иван казва/каза, че Петър щял да ходи на кино*). Този случай контрастира на възможностите, които има в плана на миналото – конкуренция между индикативни и преизказни форми. Въпросът, който възниква, е защо в плана на миналото се явяват като конкуриращи се варианти за по-неутрален начин на предаване на чуждо изказване не индикативни, а конклузивни форми.

В примери (3) и (4) в подчиненото изречение са употребени конклузивни форми за минали времена. За да се изясни авторовата позиция при употребата на конклузивни форми в плана на миналото, трябва да се вземе предвид следният фактор. В плана на миналото се реализира противопоставяне на

евиденциалните субкатегории индикатив и ренаратив по признака *свидетелственост*, т.е. индикативните форми в плана на миналото са свидетелски, а преизказните форми в плана на миналото се реализират в най-честотната си употреба като изразяващи несвидетелска позиция. В този случай, ако във въвеждащото изречение има глагол за речева дейност, сочещ, че се препредава чужда реч, то в непряката реч с глаголни форми от миналия план е невъзможно да се употребят индикативни форми, защото те изразяват свидетелска позиция на актуалния говорещ. Получава се противоречие между семантиката, изразявана от глагола за речева дейност във въвеждащото изречение (препредаване на несобствена информация), и семантиката, изразявана по граматически път от индикативната форма от плана на миналото (свидетелственост). В тази работа се застъпва виждането, че именно това противоречие води до т.нар. „контекстова вытесненост“, наричана на български „контекстово изключване“ – контекстът (глаголът във въвеждащото изречение за предаване на чужда реч) блокира/изключва появата в подчиненото изречение на индикативни глаголни форми от миналия (но не и от немилия) план.¹

Посоченото противоречие се разрешава чрез употреба в непряката реч на конклузивни минали форми вместо индикативните минали форми. Именно употребата на конклузивни форми в непряката реч при времената от плана на миналото кореспондира с употребата на индикативните форми в непряката реч при времената от плана на неминалото. И в двата случая говорещият предава по неутрален начин чуждата информация – неутрален в смисъл, че не се подчертава, не се изтъква допълнително фактът, че се препредава несобствена информация.

(5) – *Ще узнаем как е умрял и от чия ръка – отвърна Жилав Беърнски. – Вашият слуга Уолас казва, че Фицрицарин е убил краля. Вие, принце, сте съгласен и твърдите, че го е направил с помощта на Осезанието. Мнозина от нас вярват, че Фицрицарин е бил беззаветно предан на своя крал и не би сторил такова нещо.*

¹ Употребата на индикативни форми в непряка реч в изречение с глагол за предаване на чужда реч е възможна в случаите, когато авторът на актуалната реч съпада с автора на субстратното изказване, т.е. авторът на актуалната реч предава свое предишно изказване. Подобни употреби, както посочват Радка Влахова (Влахова 2000) и Георги Герджиков (Герджиков 1984), като следствие от противоречието, което се създава при употребата на на преизказна семантика за собствено изказване, имплицитно съдържат дистанциране от своето начално изказване. Радка Влахова илюстрира този случай със следните конструирани примери:

(1) *Казах, че отивам на кино, и наистина отивах.*

(2) *Казах, че отивам на кино, но не отивах.*

(Примерите са от Влахова 2000: 115)

Нужно е да се посочи обаче, че в този случай при употребата на индикативни форми има темпорална трансформация – субстратната реч е предадена със сегашно време, а не с минало.

** Вашият слуга Уолас казва, че Фицрицарин уби краля.*

По аналогичен начин в пример (6) употребата на индикативни форми при трансформиране на пряка в непряка реч води до противоречие на лексикално изразената приказност и формално изразената свидетелственост от миналата глаголна форма.

(6) – Откъде знаеш?

– Сесил казва, че Дъдли ѝ е съобщил. Трябва да е мислел, че тя ще го приеме.

**Сесил казва, че Дъдли ѝ съобщил.*

От анализа на фактите може да се направи изводът, че при трансформиране на пряка реч с глагол от миналия план в непряка реч конклузивните форми в непряката реч „заместват“ индикативните, за да се изрази неутрално предаване на чужда реч и да се разреши посоченото противоречие.

Защо обаче се появяват точно конклузивните форми (а не някой друг вид) в непряката реч при неутрално предаване на чужда информация? На този въпрос може да се отговори, като се вземат предвид два факта. Първият се състои в това, че при неутрализацията на признака преизказност поради наличие в контекста на лексикален показател за преизказност (глагол за препредаване на чуждо изказване) не може да се появят индикативни форми от плана на миналото, защото се получава противоречие между лексикалния показател за преизказване и значението свидетелственост на миналите глаголни времена. Блокирането на индикативните форми отвежда към появата на единствения друг член на евиденциалната категория, който не носи признака преизказност – конклузива (и ренаративът, и дубитативът носят признака преизказност).

Вторият факт, който „разрешава“ появата на конклузивни форми на миналите времена в непряката реч, е, че и с конклузива, и с ренаратива се изразява опосредствана информация – в първия случай опосредствана чрез субективната оценка на предаваната информация (при конклузива), във втория случай опосредствана в смисъл препредаване на несобствена реч. Тази общност в семантиката дава възможност вариантът с конклузива да се появи като конкуриращ варианта с ренаратива в непряката реч в коментирания видове изречения. Конклузивните форми обаче предават чуждото изказване по неутрален начин, а появата на преизказните форми, както казахме, подчертават, изтъкват на преден план факта, че се препредава чужда информация.

Кратко заключение

В настоящата работа бяха разгледани два случая в непряката реч на взаимодействие между граматическите категории и контекста. Първият случай представлява пораждаване на вариантност под въздействие на контекста, изразил значението препредаване на чужда информация, носено от граматическия показател. Този случай се наблюдава при предаване в непряката реч на суб-

стратно изказване с глагол от плана на миналото. Поражда се конкуренция между индикативните и ренаративните форми в непряката реч, като в сложните изречения с непряка реч в ренаратив се получава нюанса подчертаване, изтъкване на факта, че се препредава чужда информация.

Вторият случай на взаимодействие между граматическите категории и контекста е от типа на контекстовото изключване, тъй като глаголят за речева дейност, изразяващ предаване на чужда реч, влиза в противоречие със значението *свидетелственост*, носено от индикативните форми в плана на миналото. В този случай контекстът изключва появата в непряката реч на индикативни минали форми за неутрално предаване на чуждото изказване. Противоречието се разрешава чрез появата на конклузивни (вместо индикативни) форми, които също като индикатива не носят значението „преизказност“, а освен това имат с ренаратива общ признак „опосредствана информация“. Именно конклузивните минали форми служат, за да се предаде по неутрален начин в непряката реч чуждо изказване от плана на миналото. Конклузивните минали варианти в непряката реч се конкурират с преизказните минали варианти, като те (преизказните) са натоварени с допълнително изтъкване, че се препредава чужда информация, защото в контекста (въвеждащото изречение) се съдържа вече лексикален показател (глаголят за речева дейност), изразяващ семантиката предаване на чуждо изказване. Именно комбинирането и на лексикален, и на граматически показател за преизказване поражда коментирания ефект на подчертаване на факта, че се предава чужда реч.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Алексова 2018:** Алексова, Кр. *Облигаторност и контекстова зависимост на морфологичните категории (върху материал от съвременния български език)*. – В: Научни трудове, т. 55, кн. 1, сб. А, 2017. Филология. Паисиеви четения, Българистика. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2018, с. 38–51.
- Алексова 2015:** Алексова, Кр. *Дубитативът в българския език и възпроизведената реч*. – В: *Лингвистиката: история, предизвикателства, перспективи*. Сборник в чест на 80-годишнината на проф. д-р Ив. Кочев. Благоевград: Университетско издателство „Н. Рилски“, 2015, 347 – 354.
- Алексова 2013:** Алексова, Кр. *Конклузивът и неговите употреби в съвременния български език*. – В: материали от III конгрес по българистика, проведен през м. май 2013 г.
- Аувера, Плуңгян 1998:** Johan van der Auwera, Vladimir Plungian. *Modality's semantic map*. // *Linguistic Typology*, 1998, № 2, pp. 79-124.
- Влахова 2000:** Влахова, Р. *Монофонична и полифонична реч*. София: СЕМА РИИ, 2000.
- Георгиева, М.** *Сложна предикация*. – В: *Отговорността пред езика. Книга 5. Сборник, посветен на 40-годишнината на Катедрата по български език*. Универси-

тетско издателство „Епископ Константин Преславски“, ISSN 1313-695X. Шумен. 2019. с. 92-99.

- Герджиков 1977:** Герджиков, Г. *Една специфична глаголна категория в съвременния български език (Категорията „ангажираност на говорещия с изказването на действието“)*. // Годишник на Софийския университет, Факултет по славянски филологии, т. 69, 2, 1977.
- Герджиков 1984:** Герджиков, Г. *Преизказването на глаголното действие в българския език*. София: Наука и изкуство, 1984.
- Даниел, Плулгян 1996:** Даниел, М., Вл. Плулгян. *Обязателност и контексна вытеснимост. (К описанию грамматической периферии). [Obyazatelnost i konteksnaaya vyitesnimost. (K opisaniyu grammaticheskoy periferii).]* // *Серия литература и языка*. Том 55, № 1, 1996, 61–66.
- Касевич 2006:** Касевич, В. *Труды по языкознанию*. [Kasevich, V. Trudy po yazykoznaniyu.] Санкт-Петербург, Санкт-Петербургский государственный университет, 2006.
- Куцаров 2007:** Куцаров, Ив. *Теоретична граматика на българския език. Морфология*. Пловдив: Университетско издателство „Паисий Хилендарски“, 2007.
- Маслов 1978:** Маслов Ю. *К основаниям сопоставительной аспектологии. [K osnovaniyam sopostavitelnoy aspektologii.]* // *Вопросы сопоставительной аспектологии*. Вып. 1, Ленинград, Изд-во ЛГУ, 1978, 4–44.
- Ницолова 2008:** Ницолова, Р. *Българска граматика. Морфология*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2008.
- Ницолова 1984:** Ницолова, Р. *Прагматичен аспект на изречението в българския книжовен език*. София: Народна просвета, 1984.
- Ницолова 2007:** Ницолова, Р. *Моделизиранна евиденциална система на българския език*. – В: Храковский, В., отг. ред. *Эвиденциальность в языках Европы и Азии*. Санкт-Петербург: Наука, 2007, 107 – 197.
- Плулгян 2003:** Плулгян, Вл. *Общая морфология: введение в проблематику. [Plungyan, V. Obschaya morfologiya: vvedenie v problematiku.]* Москва: Московский государственный университет им. М. В. Ломоносова, 2003.
- Aikhenvald 2004:** Aikhenvald, A. *Evidentiality*. Oxford: Oxford University Press.
- Плулгян 2011:** Плулгян, Вл. *Введение в грамматическую семантику. [Plungyan, V. Vvedenie v grammaticheskuyu semantiku.]* Москва: Российский государственный гуманитарный университет, 2011.

ГЕНЕРИРАНЕ НА ПОДЧИНЕНИТЕ ИЗРЕЧЕНИЯ ПРИ ГЛАГОЛА СЪМ

ДИМИТЪР ГЕОРГИЕВ

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

Настоящото изложение е част от по-цялостно изследване, имащо за основна цел да се проучи теоретичната област, наречена *копулативен тип предикация в българското сложно изречение*.

Конкретният текст си поставя като основни задачи да се представи цялостен модел на генериране на изречения в двете прикопулни позиции, като подробно се опише конструирането и спецификите на сложните съставни изречения, получени чрез субституция с подчинени изречения в позициите на субекта и предикатива в изреченския модел *субект – копула – предикатив*, наред с това да се разкрие ролята на глагола *съм* като връзка не просто между две лексикални единици, а между изреченски позиции, в които може да бъде експлициран различен езиков материал. Също така да се потърсят решения във връзка с възникналите в хода на изложението спорни въпроси.

Сложните съставни изречения с подчинени в прикопулна позиция могат да се разглеждат като производни от прости изречения, построени по трикомпонентния логически модел *SubP cop PredP* (*субект – копула – предикатив*). Подчинените изречения се явяват субститути в една от двете прикопулни позиции и традиционно се разглеждат съответно като подчинени подложни изречения при постоянно третолични именни сказуеми (често наричани *безлични*) или като подчинени сказуемноопределителни изречения към подлога в главното изречение, макар че това не са единствените възможности за интерпретация на подчинените изречения във всички случаи. Подчиненото изречение не би могло да се тълкува като подложно в случаите, в които подчиняващата конструкция е същинско безлично изречение и не допуска експлициране на езиков материал в субектна позиция (*Казах ти, че не ме е грижа колко ще струва*. (БНК), *Яд ме е, как вие, умен човек, можете да говорите такива неща, от които би се изчервил дори един ученик*. (БНК), *Най-много ме е страх да не ида в ада!* (Ралчевски 2013: 253), *Жал ми е да го изхвърлям*.

(БНК), *Мъка ми е, че не съм с тях.* (БНК) и др.)¹. Символните записи $pro_{ex} NP + O_{Acc}$ и $pro_{ex} NP + O_{Dat}$ описват безличните изречения с глагол *съм*, които не са обект на изследване в настоящия текст.

Наред с това внимание заслужава още един вариант на подчинените подложни изречения – при копулативен глагол и предикатив, като в този случай подчиняващата съставка е лична форма и се отличава от нулевосубектните конструкции от типа *трудно е, важно е, истина е, факт е, за пример е, за отбелязване е* и други подобни.

1. Общ модел на копулативния тип предикативни отношения Копулативният тип предикация както в простото изречение, така и в сложното може да бъде представен със следния символен запис – виж (1), който е обобщената формула, а (2), (3) и (4) показват споменатите възможности за субституция в двете прикопулни позиции.

$$(1) \left\{ \begin{array}{c} SubP \\ S \end{array} \right\} cop \left\{ \begin{array}{c} PredP \\ S \end{array} \right\}$$

$$(2) SubP cop PredP \rightarrow NP cop PredP$$

$$(3) \text{ а. } \left\{ \begin{array}{c} pro_{ex} \{- o/- e\} \\ pro_{ex} N \\ pro_{ex} PP \end{array} \right\} cop S \quad \text{б. } Pred + cop S$$

$$(4) NP + Det cop S$$

$$(5) S cop S$$

Запис (1) представлява синтезирана формула, своеобразен ключ, разкриващ вариантите за експлициране на езиков материал в трикомпонентна изреченска структура с глагол *съм*. Описано е простото копулативно изречение и

¹ Използваните примери са ексцерпирани от Българския национален корпус – БНК (<http://dcl.bas.bg/bulnc/>) чрез наредени заявки в търсачката на корпуса (<http://search.dcl.bas.bg/>) и от произведения на съвременни български автори – виж *Ексцерпирани източници*.

моделът на генериране на изречения при копулативен глагол, а следващите записи представят структурата на всяка отделна възможност за реализиране на копулативен тип предикация както в простото, така и в сложното изречение. Формалният запис нагледно представя мястото и ролята на глагола *съм* като връзка между две позиции, които могат да бъдат запълвани по различен начин. (2) дава формулата на просто изречение с трикомпонентна структура *субект – копула – предикатив*, а *SubP* и *PredP* са означения съответно за фразата (синтактичната група) на субекта и предикатива. Термините *субект* и *предикатив* са логически, а понятията, които експлицират на езиково равнище, „се изразяват чрез думи в относителен смисъл или прости и сложни изречения“ (Бънков 1975: 194). В рамките на простото изречение субектът може да бъде изразен чрез съществително име или именна група, субстантивирана част на речта, различни видове местоимения, най-често лично или показателно, докато в позицията на предикатива могат да явяват съществителни имена, прилагателни имена, групи, изградени от предлог и име, но също в по-редки случаи – наречия, числителни имена, въпросителни местоимения.

Следващите формални записи описват възможностите за изразяване на субекта и предикатива чрез подчинено изречение. (3) а. представя структурата на сложни съставни изречения с подчинено подложно изречение при нулевосубектни именни сказуеми, като подчиненото изречение е субститут на подлога в конструкцията *SubP cop PredP*, а предикативната фраза е изразена с неизменяеми третолични (безлични) съставни именни сказуеми, съставени от безлично-предикативни изрази ($pro_{ex} \{-o/-e\}$), съществителни имена с абстрактно значение ($pro_{ex} N$), предложни групи ($pro_{ex} PP$) и копулативен глагол *съм* в трето лице, единствено число. Обобщените записи са формулирани и утвърдени в българската лингвистична литература от П. Бъркалова (виж Бъркалова 2011). Формулите $pro_{ex} \{-o/-e\} e$, $pro_{ex} N e$, $pro_{ex} PP e$ са изведени на базата на конституентното правило за изречението $S \rightarrow NP VP$, като под внимание са взети случаите, в които подложната позиция остава празна и тя е отразена със символа за липсващ експлетивен подлог pro_{ex} . Авторката презаписва безличните именни сказуеми, съставени от глагол *съм* и прилагателно име, като $pro_{ex} \{-o/-e\} e$, а $\{-o/-e\}$ са безлично-предикативни думи, окончавашки на *-o* и *-e* като *добре*, *зле*, *лошо*, *опасно*, *удобно*, *необходимо*, *прекрасно*, *важно*, *ясно*, *явно* и много други. Допусната е и възможността тези конструкции, функциониращи като глаголни групи, да се разширяват с обекти в акузатив и датив – O_{Acc} и O_{Dat} (Бъркалова 2011: 126-127).

Зад същата възможност за експлицирание на изречение в подложна позиция стои още един вариант за изреченска структура, в която подчиняващата съставка се различава от постоянно третоличните pro_{ex} -конструкции, а подчиненото изречение може да бъде единствено относително (въведено с относително местоимение). Символно тази група сложни съставни изречения може

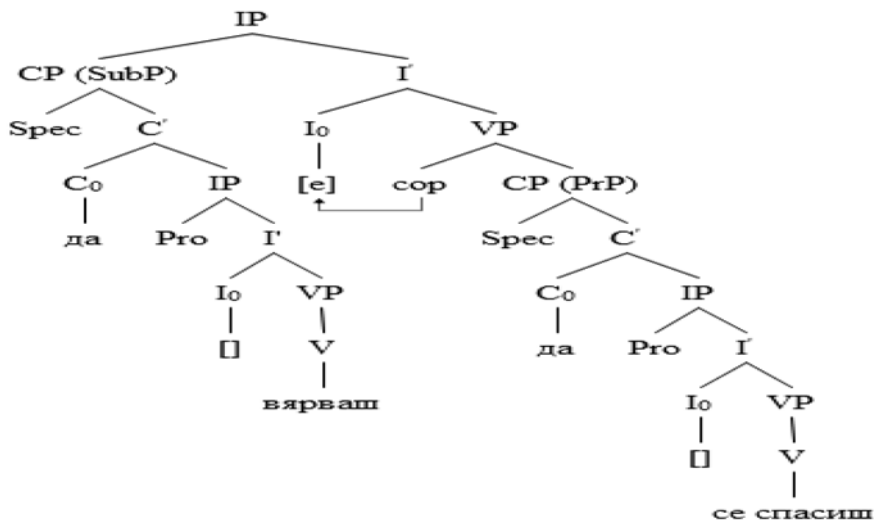
да бъде представена със следната формула $Pred + cop S$, описваща изречението като *Щастлив е, който може да нарече такъв герой свой баща.* (БНК), *Малци на са, които се раждат с бяс в сърцето.* (БНК). Тази разновидност на сложните съставни изречения с подчинени подложни присъства с редки примери в синтактичната литература, без да е обект на целенасочено проучване.

Формула (4) $NP + Det cop S$ описва възможността подчинено изречение да заема позицията на предикатива, в този случай то традиционно е определяно като *сказуемноопределително изречение към подлога в главното изречение*. $NP + Det$ представя членувано съществително име (*истината, смисълът, парите и др.*) или субстантивирана част на речта (*важното, лошото, единственото, първото и др.*), също местоимения – лични, показателни, обобщителни, отрицателни, неопределителни, маркирани с признака [+ *определеност*].

Нетипичен изреченски модел се крие зад последната структурна формула – $S cop S$, която описва възможността и двете прикопулни позиции да бъдат запълвани с изречения. Тази рядко срещана конструкция *възстановява* симетрията, характерна за простото копулативно изречение. Невъзможността да се определи главното и подчиненото изречение извън конкретен контекст поставя глагола *съм* в същата позиция, както в $NP cop Pred$ – връзка между позициите на изреченския субект и предикативната фраза, докато в другите структурни схеми копулата е и част от подчиняващите конструкции, принадлежи към главното изречение.

Своеобразно синтактично предизвикателство представляват рядко срещани примери като следния:

(6) *Да вярваш е да се спасиш.* (Ал. Теодоров – Балан 1940: 421)

При анализа на такива примери обичайните термини *сложно съставно (съчинено) изречение, главно изречение, подчинено изречение, вид на подчиненото изречение* стават неприложими, а изреченията при глагола *съм* не могат да бъдат класифицирани според познатата система. Единственото възможно обяснение за тяхното генериране е чрез трикомпонентната структура *SubP cop PredP* и възможността позициите на субекта и предикатива да бъдат запълвани с изречения. Подобни примери явно демонстрират спецификите на копулативния тип предикация и ролята на глагола *съм* като връзка между две позиции – на изреченския субект и на предикатива, които могат да получават различен лексикален пълнеж – именни фрази, подчинено изречение във всяка една от позициите или изречения и в двете прикопулни позиции.

2. Генериране на подчинени подложни изречения в прикопулна позиция

Съвременните лингвистични теории все по-отчетливо подчертават еднаквостта на езиковите закономерности, реализирани в словосъчетанието, простото изречение и сложното изречение, като „*основната разлика между простото и сложното изречение е не в принципите, по които са изградени, а в групите, които ги изграждат*“ (Тишева 2000: 9). От тази теоретична база изхожда разбирането, че едни и същи позиции могат да бъдат запълвани както с думи и с фрази, така и с изречения, т. е. изреченията се редуват в едни и същи субкатегоризирани позиции с различни фрази именно поради еднаквите принципи и зависимости в изреченията.

Дървовидните графики, предложени по-долу, от друга страна са свидетелство за структурните различия между просто и сложно изречение, свързани с категории и позиции, които стават задължителни в сложното съставно изречение. Докато простото изречение може да бъде представено само чрез лексикални проекции, то в съставното изречение това е невъзможно. Функционалната категория CP е задължителен елемент при представянето на синтактичната структура на всяко сложно съставно изречение. Тя не е просто позиция, в която се осъществява връзката между главно и подчинено изречение, но и възел, снабден с признаци, или йерархична структура по модела на Л. Рици, *интерфейс*, пренасящ информация, свързана със селекцията на определени позиции, имащи в различна степен отношение към главното и към подчиненото изречение (виж Рици 1997).

Генерирането на подчинените подложни изречения може да се представи и чрез презапис на конституентното правило за изречението $S \rightarrow NP VP$ като $S \rightarrow CP VP$ (cop PredP). В тези случаи субектната позиция, която се намира в Sрес на IP (S) според *Теорията X'*, е запълнена с подчинено изречение, което,

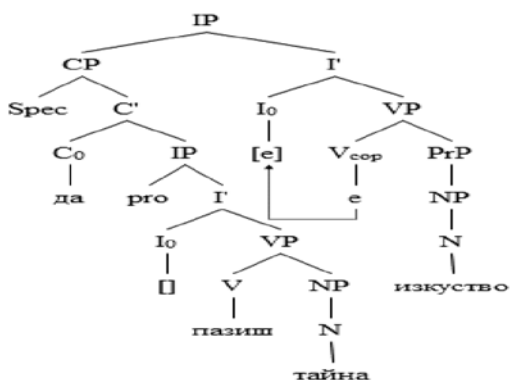
макар по същество да функционира като NP, не може да бъде отразено като такова. Необходимо е ползването на функционалната категория CP, като по този начин се осигурява и позицията за главния маркер за синтактична подчиненост в сложните съставни изречения – опората C_0 , която се заема от комплементизаторите (Пенчев 1998: 103). Именно поради тази своя специфика (субектната позиция се намира в Spes на IP) подчинените подложни изречения са наречени от А. Карние *спецификаторни (specifier clauses)* – „*подчинени изречения, които служат за субект на главното изречение*“ (Карние 2006: 201).

Употребата на функционалната категория IP (*Inflection Phrase*) позволява по-ясно да се открие ролята на копулата като съгласувателен механизъм между позициите на подлога, запълнена с изречение, и на предикатива. При пълнозначни глаголи опората I_0 може да се раздели на две проекции – AgrP и TP, които съответно носят признаците [*лице, число, (род)*] и [*време*]. Agr носи предикативните съгласувателни признаци и може да се разглежда като универсална опора на изречението, темпоралният възел е отделен, защото времето технически не участва в механизма на предикацията, доколкото субектът не носи темпорални характеристики (Пенчев 1998: 17 Кръпова 2000: 214-215). При копулативния тип предикация глаголът *съм* носи съгласувателните признаци *лице, число* и *време* и съчетава категориите AgrP и TP, а в сложните съставни изречения с подчинени подложни при нулевосубектни конструкции реално липсва граматическо съгласуване между главно и подчинено изречение, както в случаите, когато подчиненото изречение се съгласува с опорната фраза, тъй като главното изречение е неизменяемо по лице.

Описаните теоретични принципи и обяснения могат да бъдат практически приложени при изграждането на синтактично дърво, отразяващо структурата на сложно съставно с подчинено подложно изречение.

(8) **Да пазиш тайна е изкуство, което изисква много лъжи, изречени по великолепен начин, и голяма склонност да играеш комедии и да им се наслаждаваш.** (БНК)²

² Синтактичното дърво представя единствено маркираната част от сложното смесено изречение, включваща главно изречение и подчинено подложно в прикопулна позиция.

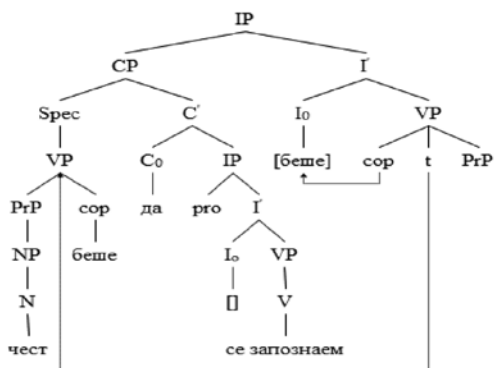
Така изградената структура, базирана на правилата на конституентната граматика, обаче не представя по-често използвания словореден вариант на тези изречения. Йерархичната организация на фразовите структури, базирани на *Теорията X'*, не определят линейния ред в изреченията (Хеджман 1994: 147), а в голям процент от ексцерпираните и наблюдавани сложни съставни изречения с подчинени подложни нулевосубектна съставка (главното изречение) предхожда подчиненото изречение.

По-често срещаният словореден вариант на сложните изречения с копулативна предикация може да намери своето обяснение в информационната структура на изречението. Съставното изречение предлага нетипичен словоред от гледна точка на модела на простото копулативно изречение *NP cop PredP*. Предикативът, като носител на предикативния признак, съдържа новата информация в изречението – *фокуса*, без значение как словоредно е организирано изречението. Преместването му в първа изреченска позиция в сложното изречение и повдигането му, отразено като преместване в Spec на CP, може да бъде разглеждано като *фокус* в изречението.

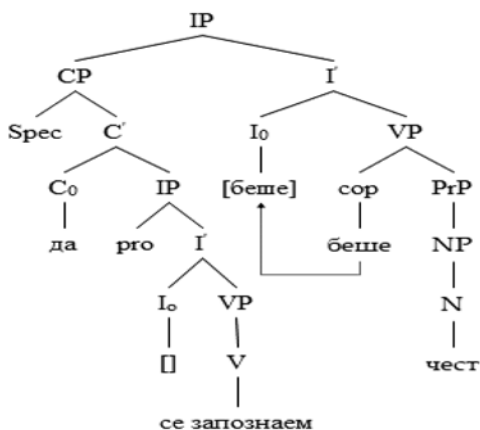
Предложеното обяснение на позицията на подчиняващата съставка в съставните изречения с подчинени подложни при глагол *съм* кореспондира и със семантичната специфика на главното изречение, което се свързва с оценъчност, даване на характеристика на информацията в подчиненото подложно изречение.

За да се спази линейният параметър от *Теорията на принципите и параметрите* е възможна трансформация, при която цялата глаголна група като крайна проекция, а не като опора, да бъде повдигната в Spec на CP, където могат да се придвижват само лексикални проекции тип XP и k-думи (Кръпова 2000: 222, Карние 2006: 205). Случаят обаче е различен от повдигането на спомагателни глаголи, наречия и обекти (*head-to head movement*) (Хеджман 1994, Карние 2006: 241-282).

За илюстрация на описаното ще бъде използван следният пример:

(9) *Господине, чест беше да се запознаем.* (Карабашлиев 2008: 178)

Представената трансформация е възможност да се запази оригиналният линеен ред, ползван от автора, и в същото време дървовидната структура ясно показва йерархичния ред в сложното съставно изречение и ролята на копулата *съм* като съгласувателен механизъм между позиции, които могат да получават различен лексикален пълнеж.

Аналогично могат да бъдат представени сложни съставни с подчинени въпросителни и относителни подложни изречения, като дървовидната структура трябва да отразява и движението на *к*-думите и относителните *к*-думи. В случаите, когато главното изречение линейно предхожда подчиненото, трябва да се осигури още една спецификаторна позиция за осъществяване на показаната по-горе трансформация.

Формулата *Pred + cop* \underline{S} представлява символен запис на един клас сложни съставни изречения, в които подчиненото заема позицията на изреченския субект и се намира в прикопулна позиция. Виж предложените примери:

- (10) а. *Подозрителен е, който прекалено много хвали родината си.* (БНК)
б. *Безумни са, които не тачат тоя божи повелител.* (БНК)
в. *Грешник е, който нарушава Закона.* (БНК)

Подчиняващата съставка в структурата *Pred + cop _S* за разлика от посто-янно третоличните конструкции с глагол *съм* е изменяема, копулата може да се променя по лице и число. Макар че в наблюдаваните изречения копулатив-ният глагол най-често се среща в трето лице, единствено число, възможността за промяна на морфологичните категории *лице* и *число* и наличието на приме-ри, които го доказват, е свидетелство за друг изреченски модел.

Изреченията, построени по формулата *Pred + cop ___S*, са много близки и до сложните съставни изречения с подчинени подложни към пълнозначни глаголи (*Който ме владее, владее съдбата.* (БНК), *Който не коленичи, умира.* (БНК)), като основната разлика е в същността на подчиняващата съставка, която в единия случай е личен пълнозначен глагол (*verbum finitum*), а в другия – комбинация от копулативен глагол и предикатив. В позицията на предикатива, както и в простото изречение, построено като трикомпонентна структура *NP cop Pred*, могат да се появят съществителни, прилагателни имена, предложни фрази, квантификатори, въпросителни местоимения, които задължително са маркирани с признака [*- определеност*].

Подчиненото изречение е свободен релатив – относителното местоимение в подложното изречение е без експлициран антецедент в главното, но не е структурно ограничено спрямо главното – виж (11).

- (11) а. *Щастлив е, който би могъл по-бързо да разбере небесния шифър.* (БНК)

- б. *Който подслонява при себе си апач, е наш враг и трябва да умре.* (БНК)

Кореферентната дума на релатива в подчиненото изречение може да се възстанови с местоимение или съществително име с общо значение – *ти, този, тази, тези, това, онзи, онази, онези, всеки, всички, някой, човек, хора*. Всички свободни релативи са логически свързани с подчинените определителни изречения. Преобразуването на подложното изречение в определително е свързано с експлициране на формална опора, съгласувана по род и число с относителното местоимение, която заема субектна позиция.

Генерирането на всички подложни изречения в прикопулна позиция може да бъде обяснено чрез субституция на именната фраза в подложна позиция с изречение. Появата на изречение в субектна позиция не променя логическия модел на трикомпонентната структура, който претърпява трансформацията от *NP cop Pred* в *S cop Pred*.

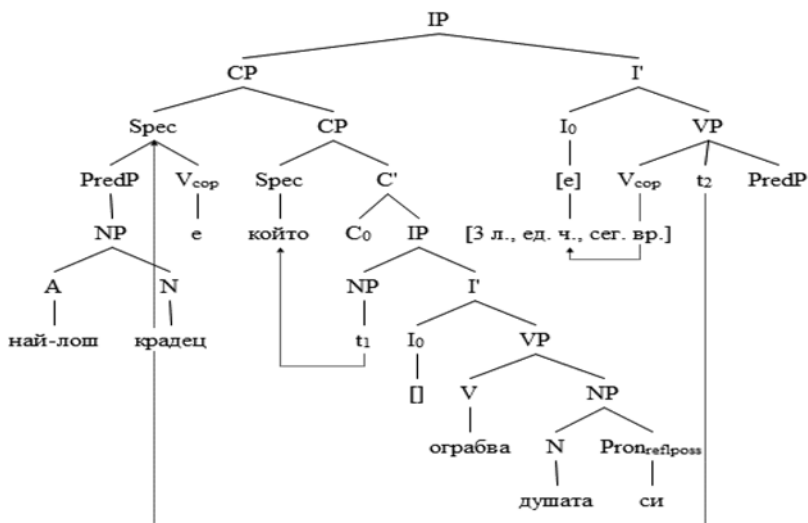
В конкретната структура *Pred + cop _S* изречението в подложна позиция не е генерирано по модел, различен от субектните изречения при *pro_{ex}*-конструкциите, който бе изложен по-горе. Спецификите произтичат от възможността за промяна на копулативния глагол по лице, число и време и от наличието на

относително подчинено изречение. Последното вече показва, че опората на CP – C₀ няма да бъде лексикално запълнена, а относителните местоимения са преместени от изходната си позиция в подчиненото изречение в Spec, но остават свързани с празната позиция, чрез която се интерпретират.

Основната разлика между сложните съставни изречения с подложни към третоличните конструкции и такива към копула и предикатив е реалното съгласуване при вторите, произтичащо от възможността за промяна на граматичните категории на предикатива и на копулата. В структурната схема *Pred + cop* S копулата реално влиза в ролята на *съгласувателен механизъм*. Възниква въпросът между кои изреченски позиции е съгласуването. Изречението, заемащо субектна позиция, няма род, но относителното местоимение в подчиненото изречение се съгласува с предикатива по род и число, в зависимост от лексикалния материал в предикативна позиция. Може да се допусне, че това съгласуване произтича от морфологичните категории, с които е натоварена подложната позиция в главното изречение. Копулативната предикация нагледно показва съгласуването, като предикативният признак приема категориите на субекта чрез копулата. Празната подложна позиция продължава да пази тези категории и чрез глаголът *съм* се синхронизира с предикатива, а същата позиция е antecedентна спрямо релатива в подчиненото изречение и по този начин същите морфологични категории са копирани от относителното местоимение.

Ползването на функционалната категория IP (*inflection phrase*) позволява да се визуализира механизма на съгласуване в структурната схема *Pred + cop* S. Синтактичното дърво (12) илюстрира описания изреченски модел:

(12) *Най-лош крадец е, който ограбва душата си.* (БНК)

3. Генериране на подчинени сказуемноопределителни изречения в прикопулна позиция

Преди да бъде описан моделът на генериране на сложни съставни изречения с подчинени сказуемноопределителни, ще спрем вниманието си на дискуссионния въпрос относно класификацията на съюзните и въпросителни подчинени изречения при определена именна група и копулативен глагол. Основният въпрос е дали съществува разлика при интерпретацията на подчинените изречения в сложни съставни изречения като:

(13) а. *Истина е, че ние, занаятчиите, се борим колкото можем, ама с две голи ръце човек може ли да надделе!* (Радичков 1980: 15)

б. *Изключително важно е кариеристът да има нравствено оправдание за действията си, както всички криминални престъпници оправдават престъплението си въз основа на своите морални критерии.* (Марков 2016: 24) от една страна, и:

(14) а. *Важното е, че не може да изповядаш нищо в аванс.* (Ралчевски 2013: 84)

б. *Истината е, че това се случва към 23 часа.* (Карбовски 2013: 96) от друга.

Достатъчен маркер ли е наличието на определеност, за да бъде интерпретирана именната група в главното изречение като субект (подлог), съответно подчиненото изречение като сказуемноопределително (предикативно) – субститут на предикатива в структурата *SubP cop PredP*?

Формалните записи, изработени от П. Бъркалова, също извеждат това различие – в първата група изречения – (13), подчиняващата съставка е нулевосубектна конструкция (*pro_{ex}*), а подчиненото изречение заема субектна позиция, докато в следващите примери (14) наличието на детерминирана именна фраза в главното изречение (*NP + Det*) предполага, че тя заема подложна позиция, а подчиненото изречение – предикативна. Това е по-широко застъпената теза в българската лингвистична литература по този въпрос. Автори като К. Попов, Ст. Брезински, Ив. Недев, П. Радева, Св. Коева извеждат като задължително условие наличието на детерминирана подложна група, съгласувана с копулативен глагол, за регистриране на подчинено изречение, което заема позицията на предикатива, удачно наричано от Св. Коева *подчинено предикативно изречение* (Коева 2006).

От друга страна, Й. Пенчев приема единствено относителните сказуемноопределителни изречения като същински такива (Пенчев 1998: 117), а съюзните и въпросителните са тълкувани като подложни, тъй като подчиненото изречение може бъде заместено с показателно местоимение *това*, а тази субституция се използва като тест за откриване и разпознаване на изречение – подлог (Пенчев цит. съчинение: 105). П. Бъркалова споделя становището на Й. Пенчев, че тези изречения са подложни, след като допускат субституция с

това (Бъркалова 2011: 150). Съответно в примери като (14) а. и (14) б. подчинените изречения могат да се заместят с *това* и би трябвало да се класифицират като подложни.

Ел. Николова обръща внимание, че в сложни изречения, при които подчиняващата съставка е изградена от определено съществително име и копулативен глагол, е възможна субституция на подчиненото изречение не само с *това*, а с показателно местоимение *такъв*, *такава*, *такова*, *такива*, а в случаите, когато главното изречение е съставено от детерминирана субстантивизирана част на речта и глагол *съм*, е възможна замяна на подчиненото изречение със „*субстантивирано прилагателно следното*“, от което би следвало, че подчинените изречения са предикативни, а не подложни (Николова 1999: 18-19). Субституция на подчиненото изречение с *такъв* е възможно само при детерминирана фраза и глагол *съм*, но не и в случаите, в които подчиненото изречение е субкатегоризирано от нулевосубектна конструкция.

(15) а. *Реалният въпрос е, че в никакъв случай не биваше да ходите там.* (БНК) → *Реалният въпрос е такъв.*

б. *Друг въпрос е, че връзката между подсъзнателното и съзнателното не е толкова елементарна.* (БНК) → **Друг въпрос е такъв.*

Субституцията с показателно местоимение *това* обаче също трудно може да се приеме за категоричен тест за разпознаване на подложно изречение. Поставянето на *това* е възможно както в позицията на изреченския субект, така и в позицията на предикатива, тъй като и двете са в именителен падеж.

Не бива да се пропуска и наличието на биноминативни копулативни изречения, в които и двете именни групи са детерминирани – $NP_1 + Det\ cop\ NP_2 + Det$. В такива изречения понякога представлява сериозна трудност да се определи кое съществително име е подлог и кое – предикатив.

Невъзможността за категорично разграничаване на позициите на субекта и предикатива поставя в определени случаи под въпрос и вида на подчиненото изречение.

Оказва се изключително трудно да се открие ясен и категоричен маркер, който категорично да разграничи или да докаже, че разликата е единствено прозодична в изрази като *важно е* и *важното е*, *истина е* и *истината е*, *факт е* и *фактът е*, както и да се определи видът на подчинените към тях изречения. Заслужава си да се потърси още една отличителна процедура, базирана на възможността, съответно невъзможността за промяна по лице и число.

За целта е ползвана търсачката на Българския национален корпус (<http://search.dcl.bas.bg>), като чрез наредена заявка се търсят сложни съставни изречения, чиято подчиняваща съставка включва съществително име, съчетано с глагол *съм* в 3 лице, множествено число, а след него следва подчинителен съюз *че*, *дето* или *да* или въпросителни местоимения, или местоименни наречия. Умишлено не е зададено изискване съществителното име да бъде опреде-

лено, което дава възможност да се получат резултати включващи определени съществителни имена, именни групи, в които определеността се носи от предходно прилагателно име, показателно местоимение и неопределени имена, каквито се срещат в сложните съставни с подчинени подложни изречения.

След преглед и анализ на резултатите се вижда, че във всички примери, в които се среща комбинация от съществително име и копула *съм* в 3 лице, множествено число в сегашно, бъдеще или минало време и подчинено изречение, съществителното име или именната група са определени, например:

(16) а. *Претенциите им са, че обявяването на война толкоз наскоро ще нанесе щети на техния бизнес.* (БНК)

б. *Ключовите цели ще бъдат да се определи кръг от политики и действия, организирани в държавите-членки, както и да се засилят наблюдението и оценката на тяхното въздействие.* (БНК)

в. *Въпросите са какви са правата на приватизационните агенти и колко прозрачен може да бъде приватизационният процес.* (БНК)

Този експеримент дава известно основание да приемем, че *pro_{ex}*-конструкциите и групата, описвана като *NP + Det cop*, са различни по същността си съставки и съответно подчинените към тях изречения би следвало да се тълкуват като различен вид – в първия случай подчиненото изречение е субститут на субекта в изречението (подчинено подложно изречение), а във втория случай – на предикатива (подчинено предикативно изречение).

От изложеното дотук следва, че подчинените изречения при определена именна група и копулативен глагол би следвало да се тълкуват като сказуемноопределителни (предикативни). Категоричността на това твърдение е в известна степен разклатена от наличието на биноминативни копулативни изречения с две определени именни фрази, при които не винаги е възможно извън даден контекст да се определи кое определено съществително име е субектът и кое – предикативът в изречението. В такъв случай не може със сигурност да се твърди, че подчиненото изречение при детерминирана именна група и глагол *съм* е сказуемноопределително, поради теоретичната възможност предикативът също да бъде членуван. Й. Пенчев заключава, че този спорен въпрос „се оказва проблема на простото, а не на сложното изречение“ (Пенчев 1998: 8).

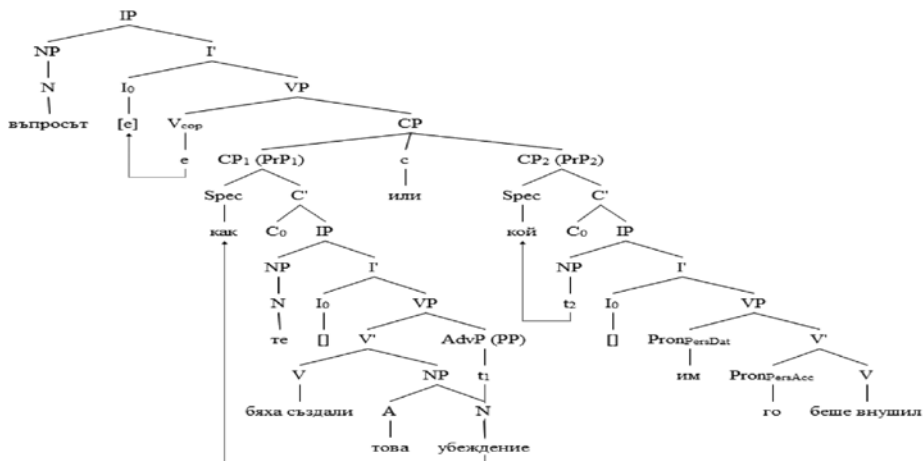
Въпреки разнопосочните мнения и невъзможността за абсолютна категоричност, коментиранияте подчинени изречения в прикопулна позиция ще бъдат еднозначно разглеждани като предикативни.

На базата на конституентното правило за изречението $S \rightarrow NP VP$, както при представянето на подчинените подложни изречения в прикопулна позиция, ще бъде описан моделът на пораждање на всяко подчинено изречение, заемащо позицията на предикатива. Глаголната група VP може да се презапише като $VP \rightarrow$

сop PredP, а щом подчиненото изречение е субститут на предикатива, предикативната фраза (PredP) е представена като подчинено изречение (CP).

Конструирането на сложни съставни с подчинени сказуемноопределителни изречения към подлога в главното изречение е илюстрирано чрез дърво-видна структура.

(16) *Въпросът е как те бяха създали това убеждение или кой им го беше внушил, защото, доколкото ми е известно, никой вестник, радиостанция, какъв да е обществен институт на Запада никога не е обещавал съблазни на хората от Изток.* (Марков 2016: 103)

Наличието на определена именна фраза в подложна позиция се оказва от водещо значение за разпознаването и класифицирането на подчинените сказуемноопределителни изречения. Както е известно, детерминираността на фразите не се определя единствено от наличието на определителен член, а се носи и от лични и показателни местоимения, а в някои случаи се маркира и чрез наличието на обобщителни, отрицателни или неопределителни местоимения, а също от собствени и фамилни имена и роднински названия.

Обобщение В заключение може да се обобщи, че в сложните съставни изречения, които са предмет на анализ, глаголът *съм* функционира като копулативен глагол, служещ за връзка между позициите на подлога и предикатива, а една от тях е запълнена с изречение (много рядко се среща вариантът, при който и двете прикопулни позиции са запълнени с изречения). Копулата е носител на предикативните признаци и структурно може да бъде представен освен в базовата си позиция в подчиняващата съставка и в опората на IP – I₀, където е показан предикативния механизъм. Глаголът *съм* може да се разглежда като аналог на глаголната флексия при пълнозначните глаголи, съчетаващ

в себе си съгласувателните морфемни (AgrP) и темпоралните характеристики (TP), а предложените дървовидни структури с копулативен тип предикация нагледно илюстрират изложените обяснения. В разгледаните сложни изречения по-често липсва реално съгласуване между прикопулните позиции (дори в простото копулативно изречение съгласуването е задължително, единствено когато предикативът е изразен с прилагателно име). При появата на изречение от вида на свободните релативи в предикативна позиция или в подложна позиция при подчиняваща съставка *Pred + cop*, но не и при *pro_{ex}*-конструкции, се наблюдава съгласуване на относителното местоимение в подчиненото изречение с името в подчиняващата съставка по *род* и *число*. То може да бъде обяснено като съгласуване през празната antecedентна позиция, която пази своите признаци или чрез механизма на копирането и заличаването (*copy/delete*).

В сложните изречения с подчинени при глагола *съм* копулата запазва функцията си на съгласувателен механизъм между позициите на подлога и предикатива без значение от лексикалния пълнеж в тях. От друга страна, в сложните изречения, производни на *NP cop PredP*, глаголът връзка е част от подчиняващата съставка (главното изречение). Принадлежността на копулата към главното изречение не променя ролята на съгласувателен механизъм между двете прикопулни позиции, но променя структурата в сравнение с изходната *NP cop PredP*, чийто аналог в сложното изречение е рядко срещаната и синтактично непроницаема в рамките на традиционната класификация на подчинените изречения конструкция *S cop S*.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Бънков 1975:** Бънков, А. *Логика (четвърто издание)*. София: Наука и изкуство, 1975.
- Бъркалова 2011:** Бъркалова, П. *Българският синтаксис – познат и непознат (второ издание)*. Пловдив: Университетско издателство „Паисий Хилендарски“, 2011.
- Георгиева, М.** *За философията на съм като прототип на предикат*. – В: *Общество. Думи. Съзнание. Юбилеен сборник в чест на Ангел Пачев, Иван Касабов и Максим Стаменов. БАН. ИБЕ „Проф. Любомир Андрейчин“*. Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“. ISBN 978-954-322-923-9. С. 2018. с. 179 – 186.
- Карни 2006:** Carnie, A. *Syntax. A Generative Introduction. (second edition)*. Blackwell Publishing, 2006.
- Косва 2001:** Косва, Св. Типология на подчинените изречения. – В: *Съвременни лингвистични теории. Помагало по синтаксис*. Съставител Св. Косва. Пловдив: Пловдивско университетско издателство, 2001, с. 144-163.
- Косва 2006:** Косва, Св. Българските сказуемоопределителни изречения. – В: *Езиковедски изследвания в чест на 75-годишнината от рождението на ст.н.с. I ст. д.ф.н. Йордан Пенчев Пенчев*. Съставители: Ив. Куцаров, В. Райнов, М. Лакова, Вл. Мурдаров, Св. Косва. София: Издателство „Артграф“, 2006, с. 233-243.
- Кръпова 2000:** Кръпова, Ил. *Лекции по езикознание*. Пловдив: „Сема 2001“, 2000.

- Николова 1999:** Николова, Ел. За статута на подчиненото изречение след определена именна група и глагол „съм“ в главното изречение. – В: *Научни трудове – Русенски университет „Ангел Кънчев“*, том 37, серия 7 – *Български език и литература*, 1999, с. 17-21.
- Пенчев 1998:** Пенчев, Й. *Синтаксис на съвременния български книжовен език*. Пловдив: ИК „Вечерник“, 1998.
- Рици 1997:** Rizzi, L. The Fine Structure of the Left Periphery. – В: *Elements of Grammar: Handbook of Generative Syntax*. Edited by L. Haegeman. Dordrecht, Boston, London: Kluwer Academic Publisher, 1997, с. 281-337.
- Теодоров – Балан 1940:** Теодоров – Балан, Ал. *Нова българска граматика*. София: Т.Ф. Чипев, 1940.
- Тишева 2000:** Тишева, Й. *Модел за интерпретация на сложното изречение в българския език*. София: ИК „Сема РИИ“, 2000.
- Хеджман 1994:** Haegeman, L. *Introduction of Government and Binding Theory (second edition)*. Oxford, Cambridge: Blackwell, 1994.

Екскерпирани източници:

- БНК:** Български национален корпус (<http://dcl.bas.bg/bulnc/>)
- Карабашлиев 2008:** Карабашлиев, З. *18% сиво*. София: Сиела, 2008.
- Карбовски 2013:** Карбовски, М. *Обществен experiment*. София: Сиела, 2013.
- Марков 2016:** Марков, Г. *Ходенето на българина по мъките. Есета, част 3*. София: Фондация „Комунитас“, 2016.
- Радичков 1980:** Радичков, Й. *Педя земя*. София: Профиздат, 1980.
- Ралчевски 2013:** Ралчевски, М. *Измама*. София: Сиела, 2013.

ЗА СЛОЖНИТЕ ДУМИ В СРЕДНОБЪЛГАРСКОТО УЧИТЕЛНО ЕВАНГЕЛИЕ

ПОЛИНА ПЕТРОВА

Софийски университет „Свети Климент Охридски“

Annotation: The object of study is the Middle Bulgarian Gospel Homiliary, known in science as the Patriarchal Homilier of second type. The Slavonic translation is preserved in numerous manuscripts. The excerption of the first three sermons of the representative codexes (Zograf 134 and St. Troyko Sergieva Lavra 100) is limited to the compounds without any divergences between two copies. The results of the analysis allow us to draw some conclusions about the system of Slavic compounds, as well as to trace their development from the Old Bulgarian to the Middle Bulgarian period of the development of the literary language.

Key words: Gospel Homiliary, Patriarchal Homiliary II type, compounds

В палеославистиката е широко известно старобългарското *Учително евангелие*, преведено от гръцки и допълнено с авторски встъпления и заключения на Методиевия ученик Константин Преславски към някои от беседите, създадено още в края на IX в. за нуждите на българските неофити. То е първото, но не е единственото Учително евангелие, познато на славянската практика: съществува и второ Учително евангелие, славянски превод на византийския *Патриаршиески хомилиар от втори тип*, запазено в многобройни руски, украински, сръбски, румънски и български преписи. Климентина Иванова (Иванова 2003, 2018) и Мария Спасова (Спасова 2003, 2004, 2004а, 2004б, 2005, 2006, 2006а, 2007) определят като *среднобългарски* (нататък *срднб*) най-ранния, достигнал до нас, препис Зограф № 134 от XIV в. на Учителното евангелие II (нататък *UE2*, до този момент утвърдено в науката като *руско Тълковно евангелие* (Грашева 1995: 436).

Обект на настоящото изследване са сложните думи в среднобългарското Учително евангелие, ексцерпирани от двата ръкописа, които представят двете му основни текстови версии в славянската ръкописна традиция: от ръкопис № 134 от сбирката на Зографския манастир на Атон (нататък *Зогр 134*¹) и от

¹ Текстът на Зограф № 134 е използван по електронната му версия от сайта http://histdict.uni-sofia.bg/textcorpus/show/doc_56

руския ръкопис № 100, ф. 304, от сбирката на Св.Троицко-Сергиевата лавра (нататък *ТСЛ 100*²). Наблюденията се ограничават до първите три слова:

1. Слово в Неделята на митаря и фарисея (първа подготвителна седмица преди Великия пост и Възкресение Христово); Лк 18:9–14: *Зогр 134* (1а–7б), *ТСЛ 100* (7а–15а);

2. Слово в Неделята на блудния син (втора подготвителна седмица преди Великия пост и Възкресение Христово); Лк 15:11–32: *Зогр 134* (7б–15б), *ТСЛ 100* (15а–25а);

3. Слово в Неделя месопустна (Неделя на Страшния Съд, трета подготвителна седмица преди Великия пост и Възкресение Христово); Мт 25:31–46: *Зогр 134* (15б–23а), *ТСЛ 100* (25а–33б).

Ексцерпират се всички *composita*, при които липсват разночетения между използваните два преписа, тъй като проучването на сложните думи с разночетения между двете версии изискват друг вид изследване и привличане на данни от текстологията. Използван е гръцкият текст по изданието *Ἐϋϋτα* 1999³. Резултатите от анализа на двукоренните лексикални образувания от слова № 1–3 ще позволят да се направят някои изводи за системата на славянските сложни думи, както и да се проследи развитието им от старобългарския до *срднб* период от развитието на книжовния език.

Композицията като словообразователен модел представлява образуване на думи чрез съединяване на две или повече основи на пълнозначни думи в една сложна производна лексема. Произвеждащите основи играят различна роля в състава на сложната дума за семантичната ѝ мотивировка. Обикновено една от тях е носител на основното значение, тя е опорна, и най-често стои на второ място в сложната дума и оформя принадлежността ѝ към определена част на речта, род, число и определеността ѝ. Другата основа служи за уточнение, допълване и конкретизиране на значението на опорната.

С краткостта и със семантична натовареност на основите в сложните думи се проявява тенденцията към икономия на езиковите средства. Композицията като словообразователен тип е много старо явление във всички славянски езици. В старобългарския ръкописен канон (нататък *стбрк*) сложните думи са значителен брой от общия лексикален фонд. По-голяма част от тях са калки на гръцки *composita*. Този процес е свързан главно с превеждането на вътрешната форма на гръцките композити с български, носещи същото значение, но не се ограничава само с това, а се превръща в система от словообразователни модели за абстрактна лексика. Сложните гръцки думи в старобългарския език най-често имат сложни славянски еквиваленти, но има случаи, когато сложна гръцка дума се превежда със симплекс, гръцка синтагма – със сложна славян-

² Текстът на *ТСЛ* е привлечен от сайта на Св.Троицко-Сергиевата лавра (<http://old.stsl.ru/manuscripts/book.php?col=1&manuscript=100>)

³ Изказвам сърдечна благодарност на М. Спасова за предоставеното ми издание.

ска, гръцка проста дума – със сложна славянска. В славистиката е натрупана значителна научна литература върху словообразуването и семантиката на сложните думи. За *стбрк* най-задълбочено и пълно е изследването на Р. Цейтлин (Цейтлин 1986). До края на XI в. сложните думи имат постоянни белези, но заедно с това показват и определено развитие, която се проявява особено пълно през следващите векове, най-вече в развитието на *срднб* книжовен език през XIV в. Книжовната продукция през XIV в. е свързана с господстващото идейно-естетическо учение на исихазма, което налага особения интерес към словото като единство, от една страна, на смисъл и форма, а от друга страна, като важен фактор в реализирането на високия стил „плетение словес“. Именно този стил е предпоставка за използването на много сложни думи, с които се „инкрустира“ орнаменталната проза на търновските по произход преводни и оригинални съчинения.

В текста на първите три слова от *VE2* са засвидетелствани 46 композитни образувания, които могат да бъдат групирани според словообразователната си структура в няколко типа според параметъра *съотношение между гръцкия образец – старобългарското съответствие*:

1. Старобългарски композити срещу гръцки композити (27)

Старобългарските композити, които превеждат гръцки двукоренни лексеми, са 27, т.е. повече от половината от всички сложни образувания:

благовѣствѣствовати еὐαγγελίζεσθαι (б̄л̄говѣствѣовати еὐαγγελίζεσθαι 2⁴, б̄л̄говѣствѣжцимигъ/ӣ еὐαγγελιζομένων 2);

благодарение еὐχαριστία (б̄л̄годареніе еὐχαριστίαν 2); благодарение еὐπέθεια (б̄л̄годареніе еὐπέθειαν 1);

благодарити еὐχαριστεῖν (б̄л̄годара еὐχαριστῶ 1, б̄л̄годара еὐχαριστῶ 1, б̄л̄годаріӣ еὐχαριστῶμεν 2);

благоразоумие εὐγνωμοσύνη (б̄л̄горазуміе εὐγνωμοσύνην 1, б̄л̄горазуміе εὐγνωμοσύνην 3);

благословенъ εὐλογημένος (б̄л̄гословенѣ̄ εὐλογημένους 3, б̄л̄веніӣ εὐλογημένοι 3, б̄л̄веніӣ εὐλογημένοι 3, б̄л̄венѣхъ̄ εὐλογημένους 3, б̄л̄венӣ εὐλογημένους 3, б̄л̄вено̄ εὐλογημένην 3);

благосръдне εὐσπλαγχνία (б̄л̄госръдіа̄ εὐσπλαγχνίας 1, б̄л̄госръдіе̄ εὐσπλαγχνίαν 2);

богосъгъдно θεαρέστος (б̄г̄ос̄г̄одно/ѣ̄ θεαρέστως 2);

благочестивъ̄ еὐσεβής (б̄л̄гочѣстинѣ̄ еὐσεβής 3);

вратосъвѣица̄ ἀδελφοκτόνος (вратос̄вѣица̄ж̄ ἀδελφοκτόνον 1);

велехвальный̄ μεγάλαιος (в̄ѣхвална/го̄ μεγαλαύχου 1);

высокоосръдъвнъ̄ ὑψηλοκάрдιος (высокоосрън̄ӣ ὑψηλοκάрдιος 1);

высокооумне̄ ὑπερηφανία (высокооуміа̄ ὑπερηφανίας 1, высокооумне̄/а̄ ὑπεροψίαν 1);

высокооумнъ̄ ὑψηλοφρονέω (высокооумн̄ӣ ὑψηλοφρόνων 1);

⁴ Арабската цифра посочва номера на словото, а индексът – броя на употребите.

длъготръпѣливъ μακρόθυμος (длъготръпѣливаго μακρόθυμον 1, длъготръпѣливъ μακρόθυμος 2, длъготръпѣливъ μακρόθυμος 3);

лнхонмьць плеонέκτης (лнхонмьць плеонέκτης 3);

мнлосръдне εὐσπλαγχνία (мнлсръдїе εὐσπλαγχνία 3, мнлсръдїю εὐσπλαγχνίαν 3);

православнѣнь ὀρθόδοξος (православнѣни Ὀρθόδοξο 3);

прѣворождѣнь πρωτότοκος (прѣворожденнаа πρωτότοκα 1);

самовлѣстие αὐτεξούσιος (самовлѣстїе αὐτεξούσιον 2³);

самовластѣнь αὐτεξούσιος (самовлѣстнѣмъ αὐτεξουσίω 1, самовластнѣхъ αὐτεξουσίως 2);

самовлѣстѣно αὐτεξουσίως (самовлѣстѣно αὐτεξουσίως 2);

самосъждѣнь αὐτοκατάκριτος (самосъжѣени αὐτοκατάκριτοι 3);

сѣмѣреномъдрне ταλεινοφροσύνη (сѣмѣреномъдрїе ταλεινοφροσύνην 1);

тѣщеславне κενοδοξία (тѣщеславїе κενοδοξία 1⁵, тѣщеславїа κενοδοξίας 1², тѣщеславїѣмъ κενοδοξίας 1, тѣщеславїѣмъ κενοδοξία 1);

цѣломъдрне σωφροσύνη (цѣломъдрїа σωφροσύνης 2);

цѣломъдрѣствовати σωφρονέω (цѣломъдрѣствѣзѣти σωφρονεῖ 1).

2. Старобългарски композити срещу гръцки симплекси (10):

Много по-рядко старобългарските книжовници превеждат гръцки симплекси със славянски *composita*. В първите три слова се откриват 10 сложни думи срещу еднокоренни гръцки лексеми:

благодать χάρις (блгдѣхъ χάριν 1, блѣтъхъ χάρις 1, блѣтти χάριτος 1, блгдѣтихъ χάριτι 3);

добродѣтѣль ἀρετή (добродѣтѣль ἀρετή 1, добродѣтѣли ἀρετήν 1, 2, добродѣтѣли ἀρετὰς 1⁴, добродѣтели ἀρεταῖς 1, добродѣтѣлемъ ἀρετήν 2, добродѣтѣлемъ ἀρετῶν 2, добродѣтѣли ἀρετῶν 2, добродѣтѣлѣ/їи ἀρετῶν 2, добродѣтѣлемъ ἀρετῶν 3);

добродѣтѣльнѣ тῆς ἀρετῆς (добрдѣтѣлноε/ добродѣтѣлноε ἀρετῶν 1, 2);

мнлосръдне συμπάθεια (мнлосръдїѣмъ/їи συμπάθειαν 2);

мнлсръднѣ διαβαίνω (мнлсръднѣ Διαβαίνει 3);

прѣлюводѣни μοιχός (прѣлюводѣни μοιχοί 1²);

прѣлюводѣнїе μοιχεία (прѣлюводѣнїа тῆς μοιχείας 1);

тѣщеславне ἀλαζονεία (тѣщеславїе/а ἀλαζονείαν 1);

тѣщеславнѣ ἀλαζονεύομαι (тѣщеславнѣ/шѣ сλ ἀλαζονόμενος 1);

о҃мнлосръднѣ сλ σπλαγχνίζομαι (о҃мнлсръднѣ сλ ἐσπλαγχνίσθη 2).

3. Старобългарски словосъчетания срещу гръцки композити:

В трите слова се откриват два случая, в които гръцки композит се превежда със славянско словосъчетание: блгдѣхло/блага дѣла ἀνδραγαθημάτων 1, правла творим /правѣнаа творим δικαιοπραγῶμεν 2.

Интересна информация за преводаческия процес представят старобългарските композити в зависимост от степента и начина на калкиране.

1. Пълни структурни калки (27)

Пълните структурни калки, при които всеки член на гръцките композити се предава като точен еквивалент, са 27 (59% от общия брой). Преобладаването на пълни структурни калки свидетелства за изразения стремеж за точно следване на гръцките образци и по отношение на гръцките словообразователни модели, и по отношение на стила на гръцките съчинения.

2. Структурни калки с разместени позиции на двата компонента (9)

В трите слова се съдържат 9 славянски *composita* с транспозиция на двете основи, около 19%. Размяната е продиктувана от славянската структура на сложните думи, в която обичайно на втора позиция стои глаголният корен. Ексерцираните сложни думи се разпределят в 2 групи:

а) с втора основа, съдържаща корена *люб-*, на която в гръцкия образец отговаря първа основа *φιλo-*: *нищелюбие*, *сластолюбие*, *сърβεволюбие*, *чадолюбъць*, *чадолюбевът*:

нищелюбие *φιλοπτωχία* (*нищелюбїе* *φιλοπτωχία* 3);

сластолюбие *φιληδονία* (*сластолюбїе/сластолюбїемь* *φιληδονίας* 1, *сластолюбїе* *φιληδονίας* 2, *сластолюбїемъ* *φιληδονίας* 3);

сърβεволюбие *φιλαργυρία* (*срѣвѣлюбїе* *φιλαργυρία* 2, *срѣвѣлюбїа* *φιλαργυρίας* 2);

чадолюбъць *φιλόπαις* (*чадолюбѣць* *φιλόπαις* 2);

чадолюбевът *φιλότεκνος* (*чадолюбевът* *φιλότεκνος* 2);

б) с първа основа *чловѣк-*, която в гръцкия *compositum* е втора съставка: *чловѣкколюбие*, *чловѣкколюбевът*, *чловѣкколюбъць*, *чловѣкконенавистънът*:

чловѣкколюбие *φιλανθρωπία* (*члѣколюбїа* *φιλανθρωπίας* 2, 3², *члѣколюбїе/емь* *φιλανθρωπία* 2, *члѣколюбїе* *φιλανθρωπία* 2, *члѣколюбїе* *φιλανθρωπίαν* 3, *члѣколюбїемъ* *φιλανθρωπία* 3, *члѣколюбїи* *φιλανθρωπίας* 3³);

чловѣкколюбевът *φιάνθρωπος* (*члѣколюбевът* *φιάνθρωπος* 2, *члѣколюбевѣмъ* *φιανθρώπους* 3, *члѣколюбевъ/члѣколюбевомоу* *φιάνθρωπον* 3);

чловѣкколюбъць *φιάνθρωπος* (*члѣколюбѣць* *φιάνθρωπος* 1, 2², *члѣколюбѣць* *Φιάνθρωπος* 3, *члѣколюбѣца* *φιάνθρωπον* 2);

чловѣкконенавистънът *μισάνθρωπος* (*члѣконенавистномъ* *μισάνθρωπον* 3).

По отношение на предаването на първия компонент на старобългарските сложни формации се наблюдава устойчивост. Например: *благ(о)- < εὖ-* (7): *благовѣстѣствовати* *εὐαγγελίζεσθαι* 2², *благодарение* *εὐχαριστία* 2, *εὐπείθειαν* 1, *благодарити* *εὐχαριστεῖν* 1², 2, *благоразоумие* *εὐγνωμοσύνη* 1, 3, *благословенът* *εὐλογημένος* 3⁷, *благосръдие* *εὐσπλαγχνία* 1², 2, *благочъстивът* *εὐσεβής* 3. Тук се регистрира и едно изключение по отношение на предаването на първата основа *εὖ-* със синонима *мил(о)-*: *милосръдие* *εὐσπλαγχνία* 3²; *чловѣк-* < *άνθρωπ-* (5) *чловѣкколюбъ* *φιανθρωπία* 3³, *чловѣкколюбевът* *φιάνθρωπος* 2, 3, *чловѣкколюбъць* *φιάνθρωπος* 1, 2³, 3, *чловѣкколюбие* *φιανθρωπία* 1, 2⁴, 3⁶; *чловѣкконенавистънът* *μισάνθρωπος* 3; *самю-* < *αὐ-* (4): *самювлáстїе* *αὐτεξούσιος* 2³, *самювлáстїнън* *αὐτεξούσιος* 1, 2, *самювлáстїно* *αὐτεξούσιως* 2, *самювѣжїенът* *αὐτοκατάκριτος* 3; *лихо-* < *πλεον-* (1) *лихонмъць* *πλεονέκτης* 3, *сървѣр-* < *ἀργυρ-* (1 лексема) *сървѣрлюбїе* *φιλαργυρία* 2.

От гледна точка на словообразователната структура в ролята на първи компонент, който обичайно доуточнява втория, встъпват съществителни, прилагателни, числителни, наречия. Най-многобройни са следните модели:

• Първи компонент прилагателно име: (30):

благ-: **благοβέκτης** βουατн **εὐαγγελίζεσθαι** 2²; **благодарение** **εὐχαριστία** 2; **благодарение** **εὐπειθειαν** 1; **благодарити** **εὐχαριστεῖν** 1², 2; **благоразумие** **εὐγνωμοσύνη** 1, 3; **благословенъ** **εὐλογημένος** 3⁷; **благосръдне** **εὐσπλαγχνία** 1², 2; **благодать** **χάρις** 1³, 3; **благонъстнвѣын** **εὐσεβής** 3;

веле-: **велеχвѣльнъ** **μεγάλυχος** 1;

вѣсок-: **вѣсокосръдъчынъын** **ὕψηλοκάρδιος** 1, **вѣсокодоумие** **ὑπερηφανία** 1², **вѣсокооумнъын** **ὕψηλοφρονέω**;

длѣг-: **длѣготръпѣлнвѣын** **μακρόθυμος** 1, 2, 3;

добр-: **добродѣтѣль** **ἀρετή** 1⁷, 2⁶, 3², 4, 5, **добродѣтѣльнъын** **ἀρετή** 1, 2;

лих-: **лихонъць** **πλεονέκτης** 3;

мил-: **милосръдне** **εὐσπλαγχνία** 3², **супѣθεια** 2, **оумилосръднѣти** **σπλαγχνίζομαι** 2;

нищ-: **нищелюбие** **φιλοπτωχία** 3;

прав-: **православнъын** **ὀρθόδοξος** 3;

сам-: **самовластие** **αὐτεξούσιος** 2³, **самовластнъын** **αὐτεξούσιος** 1, 2, **самовластно** **αὐτεξουσίως** 2, **самовѣжѣнъ** **αὐτοκατάκριτος** 3;

сѣмѣрън-: **сѣмѣръномъдрне** **ταπεινοφροσύνη** 1;

тѣщ-: **тѣщеславити** **ἀλαζονεύομαι** 1, **тѣщеславѣти** **σὺ κενόδοξος** 1⁴, **тѣщеславие** **ἀλαζονεία** 1, **тѣщеславие** **κενοδοξία** 1, 2;

цѣл-: **цѣломъдръствовати** **σωφρονέω** 1, **цѣломъдрне** **σωφροσύνη** 2;

• Първи компонент съществително име (12):

братъ-: **братоуѣвнѣца** **ἀδελφοκτόνος** 1;

люб-: **прѣлюбодѣки** **μοιχός** 1², **прѣлюбодѣкание** **μοιχεία** 1;

сласт-: **сластолюбие** **φιληδονία** 1, 2, 3;

сървер-: **сърверлюбие** **φιλαργυρία** 2;

чловѣк-: **чловѣколюбъ** **φιλάνθρωπία** 3³, **чловѣколюбнѣтъ** **φιλάνθρωπος** 2, 3, **чловѣколюбѣць** **φιλάνθρωπος** 1, 2³, 3, **чловѣколюбие** **φιλάνθρωπία** 1, 2⁴, 3⁶, **чловѣконенавистнѣтъ** **μισάνθρωπος** 3;

чад-: **чадолубѣць** **φιλόπαις** 2, **чадолубнѣтъын** **φιλότεκνος** 2;

• Първи компонент наречие (1): **мимо-**: **мимоходити** **διαβαίνω** 3;

• Първи компонент числително (1): **пръв-**: **пръвороднѣтъ** **πρωτοτόκος** 1.

Ексцерпираниите и анализирани композитни образувания от трите слова на *VE2* са основание за някои обобщения. Налице са различни модели за предаване на гръцките композити, които най-често предават словообразователните структури на гръцките им съответствия, но без буквално подражание. В качеството на първи компонент в сложните думи от *VE2* най-често стоят прилагателни, следвани от съществителни имена. Много по-рядко тази позиция

се заема от числителни и наречия. Картината е аналогична на структурните модели на сложните думи в класическите старобългарски паметници, където като първи компонент са засвидетелствани съществителни и прилагателни имена, следвани от числителни и местоимения (Цейтлин 1986: 214).

Лексикографска характеристика на композитите показва, че повече от половината композитни образувания в *УЕ2* (27) се срещат в класическия старобългарски корпус (СтБР 1–2). Останалите 20 на брой (43%) не са познати на класическите старобългарски паметници: *благоразу̀мие*, *благосръ̀дие*, *брато̀у̀бница*, *велѐхвалнѣ*, *вѣ̀со̀ко̀сръ̀дѣ*, *вѣ̀со̀ко̀о̀умие*, *вѣ̀со̀ко̀о̀умнѣ*, *право̀славнѣ*, *прѣ̀воро̀ждѣннѣ*, *самовла̀стие*, *самовла̀стнѣ*, *само̀ос̀жѣдѣнѣ*, *сѣ̀мѣ̀рѐномѣ̀дрие*, *тѣ̀щѣ̀славлѣ̀ти сѣ̀*, *тѣ̀щѣ̀славнѣ*, *сла̀сто̀лю̀бие*, *сър̀ѐбро̀лю̀бие*, *у̀ловѣ̀ко̀лю̀бѣ̀ць*, *у̀ловѣ̀ко̀нѐнавѣ̀стнѣ*, *у̀до̀лю̀бѣ̀ць*. Значителна част от тях обаче имат засвидетелствани варианти от същото словообразователно гнездо, напр. *брато̀у̀бнѣство*; *прѣ̀воро̀дѣ̀ць*; *самовла̀стнѣ* и *самовла̀стѣ̀ць*; *тѣ̀щѣ̀сла̀вие*; *сър̀ѐбро̀лю̀бѣ̀ство*, *сър̀ѐбро̀лю̀блѣ̀ннѣ*, *сър̀ѐбро̀лю̀бѣ̀ствѣ̀нѣ* и *сър̀ѐбро̀лю̀бѣ̀ць*; *у̀ловѣ̀ко̀лю̀бѣ̀ство* и *у̀ловѣ̀ко̀лю̀бие*; *у̀до̀лю̀бѣ̀* и *у̀до̀лю̀бѣ̀нѣ*. Това означава, че сложни думи, като *брато̀у̀бница*, *прѣ̀воро̀ждѣннѣ*, *самовла̀стие*, *самовла̀стнѣ*, *сър̀ѐбро̀лю̀бие*, *тѣ̀щѣ̀славлѣ̀ти сѣ̀*, *тѣ̀щѣ̀славнѣ*, *у̀ловѣ̀ко̀лю̀бѣ̀ць*, *у̀до̀лю̀бѣ̀ць* не са били непознати на книжовния език.

Потвърждава се становището, че броят на сложните думи в среднобългарските текстове значително се увеличава. Доказателство за това са множеството случаи в *УЕ2*, когато срещу гръцки симплекси стоят славянски композити – такава е структурата на всяко четвърто сложно образувание (10 от 46). Засилената употреба се дължи и на религиозното идейно-естетическо учение на исихазма, на стремежа на книжовниците да постигнат съвършена симбиоза между формата на думите и смисъла им, за да се изрази точно съдържанието на превеждания текст.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Грашева 1995:** Грашева, Л. Константин Преславски. В: Кирило-Методиевска енциклопедия. Т. 2. София, 1995, 426–440.
- Иванова 2003:** Иванова, Кл. Един български препис на преводното Учително евангелие от 14 в. и проблемът за навлизането му в славянската книжнина. – Трудове на катедрите по История и Богословие. Т. 5. С., 2004, 82-92.
- Иванова 2018:** Иванова, Кл. Един български препис на преводното Учително евангелие от 14 в. и проблемът за навлизането му в славянската книжнина. – Ръкописи. Автори. Творби. *Krakowsko-Wileńskie studia slawistyczne*. Т. 14. Kraków, 2018, 417–433.
- Спасова 2003:** Спасова, М. Евангелските цитати в среднобългарското Учително евангелие и проблемът за редакцията на славянския превод на Евангелието. – В: *Slavia*

- Orthodoxa. Език и култура. Сборник в чест на проф. дфн Румяна Павлова. София, 2003, 367–379.
- Спасова 2004:** Спасова, М. Руски препис от ранния превод на поучението за блудния син и проблемът за състава на Учителното евангелие на Константин Преславски. – В: Славянский вестник. Вып. 2. К 70-летию В. П. Гудкова. Москва, 2004, 339–359.
- Спасова 2004а:** Спасова, М. Лексикални особености на славянския евангелски превод в Учителното евангелие от 1343 г. – В: Сборник в чест на проф. Ангел Давидов по случай 70-годишнината му. Велико Търново, 2004, 109–127.
- Спасова 2004б:** Спасова, М. Цитатите от Псалтира в Учителното евангелие от 1343 г. и проблемите около славянския превод на Библията – В: Преводите през XIV столетие на Балканите. Доклади от международната конференция София, 26–28 юни 2003. София, 2004, 71–127.
- Спасова 2005:** Спасова, М. Редки и диалектни думи в Среднобългарското учително евангелие от 1343 г. – В: Сборник Научни изследвания в чест на проф. д-р Боян Байчев. Велико Търново, 2005, 173–184.
- Спасова 2006:** Спасова, М. Поучения за неделите на Великия пост (Зогр. № 134) и проблемът за формирането на Хомилиар II в славянската книжовна практика. – В: Българска филологическа медиевистика. Сборник научни изследвания в чест на проф. дфн Иван Харалампиев. Велико Търново, 2006, 397–408.
- Спасова 2006а:** Спасова, М. Изповедна молитва в Учителното евангелие от 1343 г. – В: Йорданка Маринова. Изследвания по случай нейния седемдесетгодишен юбилей. Велико Търново, 2006, 149–161.
- Спасова 2007:** Спасова, М. Кое Учително евангелие е преведено от Константин Преславски (За формалната логика и за логиката на фактите). – В: Кирило–Методиевски студии. Кн. 17. Проблеми на Кирило–Методиевото дело и на българската култура през IX–X в. София, 2007, 638–663.
- Цейтлин 1986:** Цейтлин, Р. Лексика древнеболгарских рукописей X–XI вв. София, 1986.
- СтбР 1–2:** *Старобългарски речник*. Т. I, А–Н. София, 1999; Т. II, О–У. София, 2009.
- Ξηνταρα 1999:** Ζαχαρίου Κ. Ξηνταρα Αρχιμανδρίτου τοῦ Οἰκουμηνικοῦ Θρόνου. ΓΕΡΜΑΝΟΥ Β΄ ΚΥΡΙΑΚΟΔΡΟΜΙΟΝ ΗΤΟΙ ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΚΟΝ ΟΜΙΛΙΑΡΙΟΝ Β΄ ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΕΝ ΠΑΡΙΣΙΟΙΣ ΚΩΔΙΚΑΣ ΚΡΙΤΙΚΗ ΕΚΔΟΣΙΣ΄. 1999.
- http://histdict.uni-sofia.bg/textcorpus/show/doc_56
(последно посещение на страницата: 20.12.2019г.)
- <http://old.stsl.ru/manuscripts/book.php?col=1&manuscript=100>
(посещение на страницата: 20.12.2019г.)
- <http://histdict.uni-sofia.bg/dictionary/search/> (посещение на страницата: 20.12.2019г.)

ВЪЗРОЖДЕНСКАТА РЕЦЕПЦИЯ НА „ИЛИАДА“ ОТ ОМИР*

АНДРИАНА СПАСОВА

Институт за литература при БАН

The article will observe the adaptation an exemplary work like the „The Iliad” of Homer in the period of the Bulgarian Revival. Very significant is the scientific reflection on the familiar trend of „artisticre-creation” of „redrawing” of the source text to the expectations of the perceived literature. Not surprisingly the reception of Homer creates a constructive field for the critical thinking in the cultural situation in the Bulgarian national Revival. The new type of readership builds up from the self-knowledge of the new type of literary criticism.

Key words: Bulgarian Revival, Homer’s reception, literary criticism, popular textbook literature, Bulgarisation (adaptation), enlightenment purposes, scientific reflection

С формулата критическо разногласие се подчертава подчертава двойното място на възрожденския дебат от 70-те години на XIX век за класическото образование. Новият тип читателска публика се изгражда от самопознанието на новия тип литературна критика, перифразирайки Н. Бончев – „Самопознание е начало на литературата“¹. На свой ред различните позиции на българските критици по отношение на рецепцията на творбата са не просто следствие от определени несъвпадащи мнения на базата на професионални и междуличностни отношения. А също и като причина и условие за създаване на възрожденската критика в публичното пространство.

Обект на настоящия доклад е как се оформя античният канон през разглеждането на два знакови за възрожденската култура въпроса – единият е свързан с характерното явление на побългаряване и адаптиране или въпросът за това **как** да се превежда една образцова творба каквато е „Илиада“ на

* Статията беше подкрепена от Министерството на образованието и науката на България в резултат на изпълнение на Национална научна програма „Млади учени и постдокторанти“, одобрена от РМС # 577 / 17.08.2018.

¹ От програмната статия „Класичните европейски писатели на български език и ползата от изучаването на съчиненията ми“, сп. *Периодическо списание*, г. I, бр. 7–8, 1873, с. 3.

Омир – „първият паметник на древната елинска литература“² Такъв е случаят с критическата дискусия между Марко Балабанов³, Нешо Бончев⁴, Лазар Йовчев⁵, Любен Каравелов⁶, Христо Ботев⁷ около превода „Илиада“ на Григор Пърличев⁸. По-късно дебатът се реабилитира от Константин Величков⁹ и Асен Разцветников¹⁰ и М. Арнаудов¹¹, които защитават преводаческата техника на Гр. Пърличев и открояват нейните предимства, въпреки отдалечаването от оригинала като език, стил и стихосложение. Пърличевият превод, разбира се, намира и своите негативни оценки (Ал. Милев, Б. Пенев и др.), с което се продължават и засилват противоречивите мнения. Зарядът на актуалния критически спор е поддържан от едно непрекъснато съмнение у Гр. Пърличев като поет, преводач и критик „както в собствените възможности, така и в правилната оценка на съвременниците“¹². Тъкмо това колебание Р. Дамянова го разчита в неговата парадоксалност и акцентира на „градивната емоция в цялостната картина на Българското възрождане“¹³.

Другият въпрос, по-известен като „Омировият въпрос“, проблематизира изобщо съществуването на историческата личност Омир и характера на творчеството му. „Големият въпрос“ е актуален за европейската критическа сцена на научни дебати през XVIII, XIX и XX век. В този научен спор се открояват две имена – представителят на немския класицизъм **Йохан Хердер** и основателят на класическата филология **Фридрих Волф**. Едновременно с това научното усъмняване в Омир като единствен автор на поемите „Илиада“ и „Одисея“ е застъпено от българския възрожденски контекст в лицето на

² Богданов, Б. Омировият епос. С.: 1996, с. 5.

³ сп. *Читалище*, г. I, кн. 11, 1871, Отзив [Омир се превежда на български].

⁴ сп. *Периодическо списание*, кн. 4, 1871, критиката „Читалище“, с. 81–109.

⁵ сп. *Читалище*, г. I, кн. 16, 1871, [Омир е писател божествен и безсмъртен]

⁶ в. *Свобода*, г. III, бр. 18, 1872.

⁷ в. *Будилник*, бр. 3, 1873, в сатиричното стихотворение „Защо не съм“.

⁸ сп. *Читалище*, г. I, кн. 11, 13, 16, 1871. Писмото на Гр. Пърличев за замисъла на преводаческите принципи, от които се ръководи, е поместено не в кн. 11, а чак в кн. 13 след критиката на Нешо Бончев (сп. *Периодическо списание*, кн. 4, 1871).

⁹ *Календарче за „Св. св. Кирил и Методий“*, Солун, 1894, с. 34–52.

¹⁰ сп. *Просвета*, г. VI, кн. 3, 1940 „Българският хексаметър“, с. 296–297, с. 304–305.

¹¹ в. *Мир*, бр. 5352, от 16 февруари 1918, с. 2.

¹² Дамянова, Р. Изповедните текстове на Григор Пърличев в емоционалната картина на Българското възрождане. – В: *Григор Пърличев и братя Миладинови: Нови изследвания и прочити*. С., 2011, с. 67.

¹³ Пак там.

първия Омиров критик Найден Геров¹⁴, на „втория Омир“¹⁵ Гр. Пърличев¹⁶ и на един от най-ярките критици, полемизиращи преводаческите умения на Пърличев – Л. Каравелов¹⁷. Тези критици идеологически употребяват нарицателното име „Омир“ като народен певец, изхождайки от романтичното течение за народа като индивидуализиран поетичен гений.

Така четенето и разбирането на класическата антична творба е повече повод за критическите разногласия относно границите „за рецепцията на художествения факт от различните категории читатели“¹⁸, отколкото за литературноисторическите тълкувания на самия текст. Знакова е научната рефлексия върху познатата тенденция на „художествено претворяване“, на „прекрояването“¹⁹ на изходния текст спрямо очакванията на възприемащата литература. Един от „най-ярките представители на българската критическа мисъл“²⁰ Н. Бончев издига античната култура на едно високо „класично“ равнище с програмните си статии „За училищата“²¹ и „Класичните европейски писатели на български език и ползата от изучаването на съчиненията ми“²². Не по-малко ключова е ролята на епистоларната кореспонденция на критика с Марин Дринов, в която се разкрива „генезисът на неговите литературно-критически

¹⁴ Няколко мисли за Българският език и за образованието у Българити. Написано по повод от укорителни член въз Българити, напечатаний в 108, 109, 110, и 111 броеве на дневник „Босфорски телеграфът“. Печатница на Цариградски Вестник, 1852, с. 39–50. Полемичните разногласия между Найден Геров и редакторите на гръцкия вестник „Босфорски телеграф“ и ролята на Георгиос Цукалас (? – 1872) във връзка с българо-гръцката разпра са обект на предстоящо изследване, в което темата ще бъде по-изчерпателно разгърната. За пов. виж. доклада, изнесен на Колегиум по възрожденска литература „Разногласия през/около Възраждането“, 5.12.2019, СУ – „Полемичната защита на Найден Геров от „Босфорски телеграф“.

¹⁵ В гръцката преса така е наричан Гр. Пърличев по повод награждаването му на поетичния конкурс в Атина за поемата му „Сердарят“, 1860.

¹⁶ Ръкописните статии и бележки на гръцки език, писани вероятно между 60-те и 70-те години на XIX в. се съхраняват в Скопския университет. По-нататъшните цитирания са по Топалов, К. Григор Пърличев и гръцката политическа и културна история. – В: сп. *Литературна мисъл*, кн. 8, с. 31–43. К. Топалов дава цитатите с нормализиране на българския език по единствените засега научни публикации по този въпрос на К. Кямилов: Григор Пърличев като критик на гръцката история. В: сп. *Современност*, г. V, бр. 10–11, 1955, с. 900–912; Г. С. Пърличев за културата на Елада. – В: сп. *Современност*, г. VI, бр. 1–2, с. 75–98; Още по темата и при Детрез, Р. *Криволици на мисълта*. Прев. Ж. Чивиков. С.: 2001, с. 143–148.

¹⁷ *Разкази за старовременните хора. III. Старите гърци*, превод от руски, Печатницата на Д. Иванеска: Букурещ, 1874.

¹⁸ Леков, Д. Нешо Бончев и формирането на литературната култура през Възраждането. – В: сп. *Език и литература*, 1989, бр. 3, с. 7.

¹⁹ Динеков, П. Преводите в историята на българската литература. – В: *Изкуството на превода*. Т. 2, ред. Вл. Филипов. С.: 1977, с. 16.

²⁰ Динеков, П., *Цит. съч.*, 1983, с. 30.

²¹ сп. *Периодическо списание*, г. I, бр. 3, 1873, с. 3–16.

²² сп. *Периодическо списание*, г. I, бр. 7–8, 1873, с. 3–13.

статии²³. Тези писма на Н. Бончев са нов етап в социокултурната ситуация на XIX в., в който етап Р. Дамянова разпознава „**друг модел на литературно об-
щуване**“²⁴. В едно от писмата до М. Дринов (2 юли 1871, Москва) се разбира за потика на Бончев да преведе част от „Илиада“, което по-късно и в статията ще бъде препотвърдено, както и за интереса му към още един античен об-
разец автор: „Тамо съм превел няколко от Омира, **за да покажя, че е криво**
преводил Пърличев [...] а сега чета Геродота“ (подч. м. – А. С.)²⁵.

Българският критик диалогизира както с „елитната читателска публика, с идеалния читател на бъдещето“²⁶, така и с масовия реален читател, който е свикнал с досегашната утвърдена традиция да се чете и превежда общодос-
тъпното, христоматийно и популярно четиво. Това дава повод на Д. Леков да говори за „двупланова проекция“ на диалога между преводача и критика, за формирането на новия литературен вкус и култура. Неслучайно рецепцията на Омир създава градивно поле за критическото мислене в културната ситуа-
ция през Българското възраждане.

Друга сериозна полемика е „разпазената критическа битка“ между Н. Бончев и Ст. С. Бобчев²⁷ за „рецепционната насоченост на българската культу-
ра“²⁸, за определените от Н. Аретов три типа отношение към преводната лите-
ратура – „класицистично или академично“, „реалистично“ и „утилитарно“²⁹. Тук обаче няма да бъде разгледан както този конкретен критически спор, така и въпросът за това **кои** високи образци от античността са оценени и привили-
гировани пред други и защо, кои антични текстове се превеждат и кои остават в ръкопис.

Любопитен е явният³⁰ и въображаем диалог³¹ между Гр. Пърличев и Н. Бончев през техните критически статии, ръкописи, писма, предговори, които оформят фигурата на преводача в неговите различни нюанси на **теоретика** и на **поета**. В обзорната статия „Класическото образование в България“ Б. Богданов определя тъкмо тази полемика като „важна страница от история-

²³ Дамянова, Р. *Писмата в културата на Българското възраждане*. Ш.: 1994, с. 73.

²⁴ Пак там, с. 72.

²⁵ Бончев, Н. *Съчинения*, предговор П. Динев. С.: 1983, с. 353.

²⁶ Леков, Д. Цит. съч., с. 7

²⁷ „Нашата книжнина“, В: сп. *Читалище*, г. IV, бр. 5, 1874.

²⁸ Аретов, Николай, „За един знаменателен критически спор. Ст. С. Бобчев срещу Н. Бончев“ – В: *Българското Възраждане и Европа*. С.: 2001, с. 145.

²⁹ Пак там, с. с. 137.

³⁰ Темата за „явното мислене“ и „явното мнение“ е застъпена в статията на П. Р. Славейков. „Явните труженици“ – Във: в. *Македония*, г. IV, бр. 54, 1870. Тази тема е интерпретирана в контекста на самопросвещението на възрожденската публичност в монографията на Калинова, М. *Детство и интелектуална история у възрожденските автори*. С.: 2012, с. 28-41

³¹ Във връзка с публицистичния непубликуван диалог „Критик и Переводчик“ на Гр. Пърличев като предговор към втория му превод на „Илиада“ след изгарянето на първия по повод критиката на Н. Бончев.

та на класическото образование³², а в една от първите цялостни картини на Омировия превод Ал. Милев придава смислоопределящо място на дискуси-ята, която се поражда от превода: „не би трябвало повече да се спираме на Пърличевия превод. Той е на миналото. Сега е интерес не толкова много самият превод, колкото литературата, която е създадена около него“³³. По-късно отново Омировият превод става повод да се изведат в опозиционна двойка двете преводачески присъствия на твореца и критика. Веднъж, мнението и съмнението на поета, но и филолог А. Разцветников диалогизират срещу принципните различия на литературоведа, но и поет Ал. Милев и втори път, в критическия дебат между М. Арнаудов и Б. Пенев³⁴, напомнящ много спора между М. Балабанов и Л. Йовчев и Н. Бончев и Л. Каравелов относно два типа наротив – идилично-възхваляващият и критически саботиращият.

Не бива да се подминава същностната прилика в критическите разногласия и това е именно **експресивно-емоционалното говорене** като неотделима част от „сферата на културното ставане през XIX век“³⁵. Въпреки сериозно аналитичната и аргументирана мисъл на Н. Бончев относно недостатъците на Пърличевия превод, отново критиката му може да бъде припозната като критика с „горещина“, „принципи“, „енергия“, „душа“³⁶. Двойното оръдие на този тип апелиране за „страст към четене“³⁷ и за липса на „деликатни чувства“³⁸ парадоксално превръща критическото слово в охулващи клевети и крайни отрицания. Ако Н. Бончев казва идеологическия ултиматум „На това поле който не е с нас, той е срещу нас“³⁹, то Каравелов достига до директни личностни обиди през разобличителната саморефлексия на въображаемия „не поет, а смъртен“ Пърличев – „Преди две години, когато бях аз още глупав като овен, то преведох „Илиада“ Омир“ и „Доказателствата на г. Бончова бяха до такава степен убедителни и до толкова правдоподобни, щото даже и сами аз трябваше да се съглася, че главата ми е направена от прост материал“⁴⁰. Пълното отричане на Пърличевия превод дава повод за липса на усъмняване в качествата му на поет, което подсказва за липсата на

³² Богданов, Б. – В: сп. *Прометей*, 1999, г. I, бр. 1, с. 11.

³³ Милев, Ал. „Българските преводи на първа песен от „Илиада“. В: – сп. *Училищен преглед*, г. XXXV, кн. 7, 1936, с. 890.

³⁴ Боян Пенев. Салонна критика. Във: – в. *Пряпорец*, г. III., бр. 54, 23 февруари 1918.

³⁵ Дамянова, Р. *Отвъд текстовете: културни механизми на Възраждането*. С.: 2004, с. 118.

³⁶ Славейков, П. Р. Прогласяне на гласа от пусто горе Телелейско. – Във: в. *България*, г. II, бр. 67, 1860.

³⁷ В писмо на Н. Бончев до М. Дринов (от 17 юни 1870, Москва) за превода му на „Тарас Булба“. Н. Бончев. Цит. съч., 1983, с. 351.

³⁸ Бончев, Н. „Читалище“, с. 82.

³⁹ Пак там, с. 82–83.

⁴⁰ Каравелов, Цит. съч., с. 144.

осведоменост на Н. Бончев, Хр. Ботев и Л. Каравелов за поемите „Сердарят“ и „Скендербей“. Последният „поставя Пърличев на едно равнище с Ангел Пискулюиев, Кръстьо Пишурка, Тодор Станчев и др. бездарни литератори“⁴¹. Все пак е безспорен приносът на Бончевия „критическия патос или безпощадната констатация“⁴² за превода на Пърличев.

С публикуваната статия за списание „Читалище“ българският критик извежда побългаряването и свободния превод в неговата нефункционалност и неактуалност в контекста на 70-те години на XIX век – поставя **„край на едно явление – на безразборните изменения и съкращения при преводи, което би могло да се превърне в традиция в младата българска литература и да нанесе големи пакости на нашето литературно развитие“** (подч. м. – А. С.)⁴³. Разбирането за свободното боравене с оригинала за целите на достъпната разбираема форма и утилитарността е разчетена като „традиция на пакостите“, която ощетява неговите културни, художествени и езикови стойности. Неслучайно рецепцията на „Илиада“ е образцово „самородно“ явление за всяка читателска публика от античността до днес – доколко и как може да се „преведе“ духа на Омировата поема. И тъкмо преводаческото решение на Гр. Пърличев, което се отдалечава от автентичната репрезентация на оригинала, доказва, че „Илиада“ е „своеобразен паметник на свободата на разбирането“⁴⁴. Това дава основание на Б. Богданов да придаде подобно значение на българската традиция с нейните „толкова други опити“ отвъд добрия превод на Омир, защото класическите творби „разчитат и на неразбирането, на „произвола“ на гледната точка“⁴⁵. Рецепцията на Илиада в периода на Българското възрождане е показателен пример за това как класическият литературен текст „не е паметник, монологично разкриващ своята вечна същност. Произведението прилича повече на партитура, ориентирана към непрестанно подновяващия се резонанс на прочита, като освобождава текста от материята на думите и му отрежда актуално съществуване“⁴⁶ (Jauss: 48).

В действителност в литературноисторическия прочит на българския превод на Омир има няколко залегнали твърдения, към които би могло да се подходи **с по-голяма доза критическо съмнение** и да бъде развенчана аурата на тяхната безспорност. В интерпретаторско обръщение стои преповтарянето за „първи“ превод на Гр. Пърличев и за неговото „посягане“ към оригинала относно лексикалната употреба и стихосложението. А оттам и за повода за

⁴¹ Топалов, К. *Възрожденци*. С.: 2007, с. 194.

⁴² Дамянова, Р. Цит. съч., 1995, с. 73.

⁴³ Динев, П. *Възрожденски писатели*. С.: 2007, с. 646.

⁴⁴ Богданов, Б. Цит. съч., с. 7.

⁴⁵ Пак там.

⁴⁶ Яус, Х. Р. Исторически опит и литературна херменевтика. Прев. Мая Фратева и Ренета Стаменова. С.: 1998, с. 48.

възникването на образцовия превод на Н. Бончев като демонстративно усъмняване и неудовлетворение противно на Балабановата очакване „сичките любители на народния напредък, и дано не излезат излъгани е тази си сладка надежда“⁴⁷. Поради своите безспорно по-професионални преводачески умения, сякаш незабелязано остава едно въобразено твърдения, че Бончевият превод „дълго време се помества в учебници за средни училища и в разни помагала“⁴⁸. Последното мнение се свързва с „ненаписана още история на читателя и зрителя“⁴⁹, която обаче сякаш е невъзможно осъществим дискурс и създава мнимо неналично присъствие на Бончевия превод във възрожденската учебна книжнина.

След внимателно издирване за подобно наличие от 1871 до 1878, единственото място, в което се среща превод на първите четири стиха на Н. Бончев, е в учебника на Т. Шишков „**Елементарна словесност в два курса**“ (1873) в превод от руския учебник на Н. Минин и в компилация от други руски и френски учебници. В раздела „За стихосложението“ и подраздел „Особно за литературните и народни стихове“, където се обяснява за гръцкия хекзаметър се среща въпросния Бончев превод (с. 62) в съответствие на руския превод на Н. И Гнедич, поместен в „Теория словесноти“ (с. 42). Разбира се, друг преводач на Омир, много по-късно препечатва в библиотека „Ралица“ превода на Н. Бончев, а след това издава свой (1938). Тук обаче е редно да се спомене, че в още един учебник – „**Наука за песнотворство и стихотворство**“ (1871) от П. Оджаков, се споменава Омир в превода на Гр. Пърличев (с. 123). Няма как да има избор за това кой превод да се даде за пример в раздела „Изкуствени стихове и басни“, понеже учебникът излиза на 24 март 1871, а Бончевият превод излиза в печата на 26 юни 1871. Още веднъж Пърличевият превод е споменат в бележка под линия в учебника „**История на българския народ**“ (1873) във връзка с обвинението на Т. Шишков, че езикът на „Илиада“ е „въобразяем един славяно-български“ и не може да спада към литературата на македонското наречие⁵⁰. Тук е любопитна аргументацията в два пункта на Т. Шишков за не-художествените и не-езикови качества на превода. От една страна, кон-

⁴⁷ Балабанов, Цит. съч.

⁴⁸ Омир. Лазова, Цв. И Панова, Н. *Преводна рецепция на европейските литератури в България: Т. 3. Класическа литература*, съст. А. Николова. С.: 2002, с. 82. Тук може и да се има предвид по-късната учебникарска литература, която не е в обсега на настоящето изследване и не е проверено къде точно е поместен Бончевия превод. Виж още: Лазова, Цв. Омир и Омиевите схолии като извор за Тракия: Автореферат на дисертация. С: БАН, 1977.

⁴⁹ Леков, Д. Цит. съч, с. 3.

⁵⁰ Шишков, Т. *История на българския народ*, 1873, с. 78–79 – „Ако някой би рекъл да всчислим с тях и превода на първа песен на Омиевата Илиада от С. Пърличева, щеше да е една претенция, защото 1.) този превод са доказва, че не е прав, и 2.) писан е не на чисто македонско наречие, а на въобразяем един славено-български език, какъвто е Горски пътник на Р-каго...“

статацията „този превод са доказва, че не е прав“ без да се споменава кой го доказва – т.е. критическата фигура на Н. Бончев е достатъчно популярна. И от друга, паралела с фантастичната историческа и езиковедска визия. В „Критик и преводач“ Пърличев влиза в критически спор с Шишков, защитавайки своя замисъл за „общославянски език“ като нов различен модел – „Все, что е ново и дръзко, възбужда ропот и гонение“⁵¹.

Останалите съществуващи преводи преди „първия“ Пърличев са в ръкопис и това е причината да не са били достъпни и възрожденската публика да не ги е познавала. Все пак е редно днес да бъдат споменати и реабилитирани непубликуваните Омирови преводи: на първо място повече от три десетилетия по-рано **Гаврил Кръстевич** превежда **първите три песни** на Илиада, за които споменава в писмо до своя учител Р. Попович (на гръцки от 24 септември **1836**)⁵². Много по-късно, едва през 1882 г. Филип Велиев издава първите шест песни от Илиада, като дотогава на българския читател са познати само първа и втора песен.

През 40-те години в първи брой на сп. Любословие (**1844**, г. I, с. 4) К. Фотинов помества два стиха от Илиада, за които Н. Данова разкрива, че от „Георги Акрополит Фотинов извлича и коментарите на Алатиус към Акрополит и коментара на Йоан Цецес, който отъждествява споменатите в Илиада на Омир пеони с българите“⁵³. От една страна е налице съзнателното изкривяване и митологизиране за „присъствието на българите в античността.“⁵⁴ А от друга е любопитна изобщо непоколебимото и безпроблемно използване на античен поет и то с очевидно дискутиран авторски статут като достоверен исторически извор. Това, че Аристотел дава пример да се употребява поезията за „достоверен“ източник на историята, позовавайки се на Омир, Алкей, Солон⁵⁵, едва ли е познато като похват от Фотинов. Но българският автор се опира на „селективността при работата с изворите“ и чрез „съзнателна фалшификация“ цели да предпостави „славянска историографска теза“ – „Фотинов очевидно има пълното спокойствие, че тезата за участието на славяните

⁵¹ Цит. по Топалов, К., 2007, с. 195.

⁵² „Поради това, имайки, както рекох, достатъчно свободно време, преведох от Илиадата на Омира **първа, втора, и трета песен**, но не съм ги още поправил. При това преведох от френски, между другото и „Мъдростта на Рихард“ (подч. м. – А.С.) – В превод от Снегаров, Ив. *Принос към биографията на Райно Попович*. С.: 1959, с.91-92.

⁵³ Данова, Н.. „Константин Фотинов в българската историография през XIX в.“ – В: *Константин Георгиев Фотинов в културното и идейно-политическото развитие на Балканите през XIX век*. С.: 1994, с. 302. И в бележка дава източника: „Corpus, 1729/1733, т. 12; Georgii Acropolitae Historia...”, р. 32, сар. LXX“, с. 409.

⁵⁴ Данова, Н. Една „въобразена“ история на България. – В: сп. *Литературна мисъл*, 2000, бр. 2, с. 14.

⁵⁵ Панова, Н. Аристотел и поезията отвъд „Поетика“ – доклад, изнесен на международната конференция „Предизвикателството Аристотел“, 28–30. 11. 2016 г.

в Троянската война **не подлежи на съмнение**⁵⁶ (подч. м. – А. С). Още повече въпросния цитат от тринадесета песен „Битка при корабите“ на Омир („и на мизийци, прочути във бой ръкопашен, и още/ на млекоядци, добри хипомолги, на честни абийци“) е силно проблематичен откъм основанията да бъде достоверен. В бележка под линия Ал. Милев и Бл. Димитрова отбелязват „Споменатите хипомолги (които доят кобили) и абийци (кротки) не са известни като исторически племена“⁵⁷. Митопоетическият наратив е безпроблемно съчетаем с просвещенския историографски разказ, претендиращ за точност и критичност към фактите от миналото.

Съществуват още поне три налични ръкописни превода на „Илиада“ – на Неофит Рилски, на П. Славейков преди 50-те години и на Найдено Геров от 70-те години на XIX век. За целите на настоящия прочит на критическите разногласия относно Омир накратко ще бъде разгледан превода и статията на Н. Геров. Във фонд 22⁵⁸ е поместен негов образец на първите дванадесет стиха на II песен (Сън. Изброяване на корабите) от „Илиада“. Този превод е в отговор на писмото-молба на Филип Велиев до Н. Геров за изготвения му превод. Няколко неща правят впечатление – първо, подобно на диалога Пърличев-Бончев, тук отново единият преводач дава пример как трябва да се превежда Омир. На места се вижда обаче, че Велиевият превод е по-близък до днешното звучене от този на Геров. Като например на лексикално ниво – Велиев превежда „ἥρώων“ като „герое“ в ръкописа и като „храбри херое“ в книгата (1882), а Н. Геров „юнаци“ подобно Пърличев „души юначески“, Бончев „юнаци“ и „Славейков „души си юнашки“. В превода на Велиев може да се види желанието на преводача да се доближи до контекста на древната история и култура, като едновременно с това има предвид „горизонта на очакване“⁵⁹ на възрожденския читател. Второ, кореспонденцията между Геров и Велиев се води през 70-те, а преводът на Велиев излиза едва през 80-те, което разкрива и процесът на работа върху II песен. Предстои да се направи съпоставка между двата превода и доколко писмото-образец е послужило на казанлъшкия учител и доколко отговаря на тази негова чернова с отпечатания вариант в дванадесетосрични римувани стихове. В архива на Геров е интересно наличието на превода на „Телемах“ (Фр. Фенелон) и побългарения превод на „Робинзон Крузо“ (Д. Дефо) от Нешо Груев. Тези преписи вероятно свидетелстват затова, че са служили са учебни помагала в преподаването на Н. Геров.

Изключително интересно е мястото на не толкова добре познатия **фрагмент за Омиевия въпрос** от критическата статия на Н. Геров „Няколко ми-

⁵⁶ Данова, Н. Цит. съч., 1994, с. 302–303.

⁵⁷ Омир. Илиада. Прев. Александър Милев, Блага Димитрова, С.: 1969. Цит по електронното издание на <https://chitanka.info/text/2033-iliada>.

⁵⁸ **Опис 1, арх. ед. 623, л. 1–2а в НБКМ-БИА.**

⁵⁹ Яус, Х. Р. Цит. съч., с. 58.

сли за българския език...". В по-голямата си част текстът е полемика срещу идеологическата пропаганда на списание „Босфорски телеграф“- орган на гърцизма. Наред с подробния преглед на историята на българския език и наречията му, на новобългарската книжнина и образование Н. Геров засяга болезнената тема за прекъснатия континуитет между Древна Елада и съвременна Гърция. Провокативната теза на Якоб Фалмерайер („За прохода на днешните гърци“, 1835) е добре позната и усвоена от българската историографска традиция. Славянизирани елини и загубената връзка с античното наследство присъства както във филологическия публицистичен текст на Геров, така и в ръкописите на Гр. Пърличев. Анти-гръцката насоченост е директно заявена при Геров чрез генеалогичното обвързване с езика на циганите („а за циганския сме разбрали само, че има нещо общо с гръцкия“⁶⁰) по общи лексикални единици като лулуди (цвете), охто (осем) и др. По друг начин Пърличев засяга прекъснатия континуитет – „Но какво общо имат днешните гърци, потомци на древните елини (**ако можем да ги наречем така**), които се хвалят със своето потекло, с древните гърци, които не слизат от устата им?“ (подч. м. – А.С.)⁶¹. Жестът на усъмняване на гръцкия възпитаник в духа на елинизма е разпознаваем симптом на отдръпването на т.нар елинофили през 70-те години във връзка с българския църковен въпрос. Не по-малко интересен е начинът, по който се тълкува „Омировият въпрос“ във възрожденския контекст и едновременно значение, което изпълнява – 1.) да се противопоставя на „природния гений“⁶² на античния поет срещу безличната народна маса от рапсоди; 2.) да се включи към общата тенденция на европейското хуманистично разногласие за историческото тълкуване на Омир, неговата епоха, конкретните особености на сюжета, митовете, стихосложението.

Така в контекста на 70-те се очертават четири превода на „Илиада“, като преводът на Велиев е не по-малко „далеч от оригинала по звучене“ – „езикът е беден, изпускат се епитети, а се добавят други“⁶³. Макар и в различни периодични издания, и Пърличев (сп. Читалище), и Велиев (в. Век) имат един общ редактор М. Балабанов, който бива критикуван за допуснатите преводи и оскверняването на Омир. Разликата е в това, че единият изгаря ръкописа си, а след това прави превод в още по-свободен прочит с целта да създаде един общ „славянски език“, а другият издава преводите си както в печата, така и в отделно книжно издание до 1884 г. има три тома. Гр. Пърличев не преодолява своето колебание и не издава целия си превод. Въпреки полемичната защита

⁶⁰ Геров, Н. Няколко мисли..., 1852, с. 19.

⁶¹ Цит. по Топалов, К., 1982, с. 32.

⁶² По определение на Драйдън и Шефтсбъри, което извежда Б. Богданов и допълва: „Самата дума **гений бива употребена в съвременния ѝ смисъл най-напред за него [Омир]**“ (подч. м. – А.С.), 1996, с. 43.

⁶³ Лазова, Цв. и Панова, Н. Цит. съч., 2002, с. 82.

на К. Величков и подканата му да достигне до читателя, понеже „отражава в себе си хубостите на „Илиада“ в достатъчна степен, за да може да се чете с наслаждение“⁶⁴.

Не по-слаб е модернистичният критически отзвук на А. Разцветников за Пърличевия превод, който отзвук по думите на Б. Богданов „прави откритие“⁶⁵ – наподобява **осемсричния хайдушки епос с дактилическия хекзаметър** на Омир. Предимството на българския фолклорен размер пред дактилическия хекзаметър при превода на „Илиада“ е, че е „естествен, свойствен на народната реч“⁶⁶. В статията си „Българският хекзаметър“ Разцветников дава за отличителен пример осемсричния хайдушки епос: „Горо ле, горо зелена, горо ле, майка юнашка!. Графичният скелет на този хекзаметър е: – VV – VV– V/– VV– VV– V. Нещо повече: при внимателно разглеждане, ни откриваме в много от нашите хайдушки и други песни чист хекзаметър, тъй както го разбира Минский, и както съм го употребил и аз. Има само едно малко изменение: пред цезурата винаги (а не само понякога) имаме хорей и след нея винаги (а не само понякога) имаме дактил.“⁶⁷

Колкото и да е близък паралелът на народния размер с хекзаметър, той не се припокрива. Чрез усложняването си хекзаметърът наподобява „миниатюрна строфа“⁶⁸. Докато в стихосложението на народния епос основната стихотворна единица не е строфа, а отделен стих. Това дава основание на Б. Богданов да види една от съществените разлики: „Задължителната цезура в средата прави стиха да звучи монотонно и чисто фолклорно. Докато Омировият хекзаметър с високата си вариативност издава не само монотонен безличен тон, но и една звучност, което прави внушение за разнообразие, присъщо сякаш на едно по-скоро лично поетическо творчество“⁶⁹. Какви са основанията за този паралел и каква е причината за решението на Пърличев като преводач да адаптира „Илиада“ в българския народен размер? По време на Българското национално възраждане афинитетът към фолклора и етнографията се проявява като отзвук на идеите на Европейския романтизъм.

Наблюденията на българския фолклорист М. Арнаудов са ценни за разкриването на отличителните белези на хайдушки народни песни – те са „епически по общия си тон и кратки по обем, напомнят с метриката си лирически песни (осмосричен стих 5+3)“⁷⁰. Темите за страданията на хората и героизма са близки до широката тема за Троянската война в „Илиада“ и сюжетните

⁶⁴ Цит. по: Топалов, К., 2007, с. 196.

⁶⁵ Богданов, Б. Цит. съч., 1996, с. 84.

⁶⁶ Пак там.

⁶⁷ Разцветников, А. Българският хекзаметър. В: – сп. *Просвета*, г. VI, кн. 3, 1940, с. 303.

⁶⁸ Богданов, Б. Цит. съч., 1996, с. 83

⁶⁹ Богданов, Б., Цит. съч., 1996, с. 85.

⁷⁰ Арнаудов, М. Българско народно поетическо творчество. Т. 2., 1997 г., с. 419.

линии за гнева и отмъщението на Ахил. Заслужава си да се спомене, че за разлика от поемите на Омир, в хайдушките песни главното действащо лице е не само героят (Индже войвода, Хайдутин отива на бесило и др.), но също така и на героинята – има не малко песни за жени войводи (Сирма войвода, Бояна войвода, Стояна хайдутка, Тодора хайдутка).

Може би тъкмо колебанието на Пърличев в „търсене на отговори [...] за дава нужните въпроси на времето“⁷¹, които самопораждат критическите разногласия относно класическите творби. Възрожденската критика през 70-те години на XIX век затвърждава името на Омир като „краеуголен камик на всяко училище“⁷². Нов етап от развитието на класическото образование и филология е списание „Прометей“ (1935-1999) като орган на българските „древневеди“⁷³. Неговият редактор Александър Балабанов успоредява античния символ за Прометеевия огън, с възраждането на европейската хуманитарна мисъл и с универсалния символ на извора – новогръцката книжнина, за да обобщи поетично ролята на класическата цивилизация и култура – „Така е, защото Азия бе хиляда и една нощ, Европа бе Прометей...“⁷⁴.

⁷¹ Дамянова, Р. Цит. съч., 2011, с. 67.

⁷² Бончев, Н. За училищата (продължение). – В: сп. Периодическо списание, г. I, кн. 4, с. 38. Тук са изредени важните за Бончев антични автори: „После закона божи оная гимназия трябва да дава такова образование, че който свърши курс в нея, да може да чете слободно и да разумява сочиненията на по-главните класични писатели: Салустия, Ю. Цезаря, Цицерона, Виргилия, Ливия, Овидия, Горация, Ксенофонта, Омира, Иродота, Платона и Димостена.“

⁷³ Балабанов, Ал. България и класическата култура. – В: сп. Прометей, г. I, бр. 1, 1937. Цит. по препечатването в сп. Прометей г. I, бр. 1, 1999, с. 8.

⁷⁴ Пак там, с. 7.

ЕЗИКЪТ НА ОМРАЗАТА В ГРЪЦКОТО ПОЛИТИЧЕСКО ПРОСТРАНСТВО – РЕТОРИКА НА КРАЙНОДЕСНИТЕ ХРИСИ АВГИ (ΧΡΥΣΗ ΑΥΓΗ)

ДЕНИЦА МЕДАРСКА

Софийски университет „Свети Климент Охридски“

The following research has as its object the political language used in the rhetoric of the far-right political party Hrisi Avgi (Golden Dawn) – the subject within the Greek political space, which stands out with its lean towards neonazism. The publicly demonstrated (not only) verbal aggression stands as a fundamental scar of hate speech, which is clearly used in political slogans, political expression and speeches as well as other instances all of which are the object of this research. The conclusion to which one reaches is that, through the conscious use of hate speech, radical nationalism has reached its peak and has resulted in starting serious conflicts especially on the basis of politics, faith, race and ethnicity. The misuse of harmful lexical and semantic units reaches the threshold of tolerance amongst the public space. Like this Hrisi Avgi suffer their downfall and are removed from the Greek parliament.

Key words: rhetoric, Hrisi Avgi, neonazism, hate speech, conflicts, Greek parliament

Въведение

Хриси Авги (Χρυσή Αυγή) – в превод от гръцки „Златна Зора“, е партия на крайнодесни националисти с неонацистки уклон, имаща своя богата история¹, специфични принципи и позиции в гръцкото политическо пространство. Неин лидер и учредител е Николаос Михалолякос (Νικόλαος Μιχαλολιάκος). Партията е създадена през 80-те години на 20 век, но е активна в политическия живот на страната от средата на 90-те години. Участва в изборите за Европейски парламент (1994 г., 2009 г.), на националните избори (1996, 2009), на общинските – 2010 година. Изборите на 17 юни 2012 г. ѝ носят 7% и са избрани 18 депутати, като за пръв път Хриси Авги влиза в парламента. През 2014 има 9,40 % от общия вот на страната и е на трето място, а през 2015 г. на

¹ Χασιπόπουλος, Ν. Χρυσή Αυγή. Η Ιστορία, τα πρόσωπα και η αλήθεια, Αθήνα: Λιβάνη, (2013).

парламентарните избори отново е трета политическа сила с 6,28%. През 2019 г. се наблюдава драстичен спад – за партията гласуват едва 4,88 % на изборите за Европейски парламент и 2,93% от избирателите на националните избори, така крайнодясната партия излиза от гръцкия парламент.

Целта на настоящето изследване е да проследи и анализира политическия език на крайнодесния политически субект, в който отчетливо се очертават белезите на омразната реч и множеството от уродливите ѝ форми. Реториката на омразата имплицитно е заложена още в идеологията на Хриси Авги. Активистите от партията имат твърди позиции, които неотменно отстояват, предизвиквайки серия от събития, които отекуват в обществено-политическия живот в Гърция. Те разполагат със специфичен реторически инструментариум, с обслужващи идеите им лингвистически репертоари и арсенали, които до голяма степен прилягат на една крайнодясна националистическа организация с неонацистки уклон. Оживява една остаряла реторика в ново време с типичните си семантични, лексикални, метафорични и пр. суровини, чрез които езикът на омразата тържествува и рисува грозното лице на антихуманността.

Политически език. Феноменът език на омразата

Политическият език е провокативно поле за изследване от политолози, лингвисти, психолози, социолози, реторици, журналисти и др. Чрез него се изгражда мост, който свързва субектите в комуникативния поток, за да се осъществи политическата комуникация². Неговата функция не е да описва обективна реалност, а напротив – с него се създават нови социални светове, както и алтернативни несъществуващи реалности. Политическите послания зависят от историко-политическия контекст на произнасянето. Той включва повод, време, място, цел, средства, аудитория. Изключително много зависи от субективните предварителни нагласи на адресатите (техните „атитюди“ или „установки“). Всеки политик формулира вербални стимули, чрез които да предизвика определена, желана от него реакция у аудиторията. Думите тук трябва да са своеобразни медиатори на значенията, за да се разбират от реципиентите. Политическият език е един от най-силните инструменти за оказване на въздействие. Едно от най-мощните оръдия за манипулация. Чрез него достигат политическите послания, които могат да информират, да въздействат, да убедят в дадена идея и да провокират определено поведение, да инициират действия и мобилизация на симпатизантите.

² Стефанова, Н. Крагък терминологичен справочник по обща и политическа реторика (с. 208). София: Университетско издателство „Свети Климент Охридски“, (2015).

Политическият **език на омразата** (hate speech)³ от своя страна е езиков феномен, който набира скорост и се настанява трайно в общественото пространство и все по-често става част от политическия дискурс. Това е език, който насърчава дискриминацията на базата на расови, верски, етнически, политически, полови, възрастови и др. различия. Това е език, който провокира гневна енергия и генерира крайни, екстремистки действия. Въздействие върху аудиторията се оказва чрез емоционалните призови, обвинения, нападки, критики, порицания и заплахи. Така се разпалват ксенофобията, расовата омраза, антисемитизмът, както и агресивният национализъм. Езикът на агресията има амбивалентна същност, той може да се определи, от една страна, като свобода на словото, а от друга, като злоупотреба с него, водеща до дискриминация и накърняване на човешката личност.

Политическото говорене на Хриси Авги е съставено преди всичко от език на омразата. Най-често това се изразява в мощно генериране на ксенофобски, антиимигрантски и антикомунистически настроения. Политическите послания на Хриси Авги до електората ѝ се свеждат най-вече до опити за разпалване на верска, расова, етническа дискриминация и пр.. Използват различни реторически стратегии, за да постигнат целите си, една от тях е прокламирането на националистки идеи, които целят да докоснат най-чувствителните кътчета на гръцката душевност. Национализмът тук е средство за пропаганда, манипулация и подклаждане на нетърпимост към всички „други“.

Част от езика на омразата е радикалният негативизъм и отричането на всичко, което не кореспондира с представите на Хриси Авги за политика и с техните политически идеи. Те разделят политическата класа в Гърция на „ние“ и „те“ и демонстрират пренебрежение, неуважение и опити за дискредитиране на политическите си опоненти, посредством реториката си. Това създава лош политически климат в гръцкия парламент и често поставя националистическата партия в изолация. Неконтролируемото използване на омразна реч води до своите последствия за партията, която постепенно намалява общественото си влияние и отстъпва от политическата сцена.

Политически лозунги на Хриси Авги

Много важно място от гледна точка на езиковото въздействие върху аудиторията играе **лозунгът**. Лозунгът има функцията точно, кратко и ясно да синтезира политическите идеи и цели на политическата пропаганда. Той е форма на убеждаване, съдържаща манипулативни, информационни и оценъчни комуникативни техники. Лозунгът винаги е адресиран към определена аудито-

³ Александрова, Д. Интернет – Тенденции в политическата реторика на българския преход – <<http://goo.gl/Zy18I7>> , последно посещение на 20.11.2019.

рия и носи определено политическо послание, което да провокира и подтиква към действие. Неговата цел е да сплотява емоционално чрез възвишен идеал и да създава съмишленици, от една страна, а от друга, да настройва срещу политическите опоненти.

Водещият лозунг на Хриси Авги, който до голяма степен се е превърнал и в техен девиз – „**Η Ελλάδα ανήκει στους Έλληνες**“ („Гърция принадлежи на Гърците“) (виж Фигура 1), е емоционален призив за отстояване на гръцката идентичност, както и послание към симпатизантите да се обявят заедно срещу всички чужденци, които населяват тяхната територия. Искат да внушат идеята за присъща принадлежност на родината към народа ѝ и да призват всички сънародници да подкрепят тяхната политика за „очистване“ от всички „чужди“ и установяване на чиста гръцка раса. Те претендират, че са единствените защитници на гръцкия национализъм. Стиснатият юмрук, изобразен на лозунга, създава усещане за противопоставяне, за готовност да се борят дори със сила, за да постигнат желаната цел. Този лозунг често се скандира⁴ и на площадите по време на митингите на Хриси Авги.

Фигура 1

Острото противопоставяне и дискриминация срещу имигрантите се изразяват най-точно в лозунга: „**Εξω οι λαθρομετανάστες**“ или „**Вън нелегалните имигранти**“. Лозунгът излива кипящата гневна енергия у членовете на партията, които се обявят срещу пребиваването на нелегалните имигранти в Гърция и прокламират за тяхното изгонване. Тази позиция е част от идеологията, която активистите от Хриси Авги последователно следват.

С подобни конотации е и следващият лозунг, на който ще се спрем: „**Όχι τζαμί στην Αθήνα**“ или на български – „**„Не“ на джамия в Атина**“. Тук Хриси Авги показват категорично нежелание за религиозна свобода в рамките на държавата си. Лозунгът им открито прокламира верска нетърпимост и дискриминация. Те заплашват, че ако се стигне до построяване на джамия в столицата, ще отговорят с масови протести и няма да допуснат това начинание⁵. Целта на политическата пропаганда на Хриси Авги е да акумулира деструктивни сили у симпатизантите срещу хората с различна религия.

⁴ Интернет – Η Ελλάδα ανήκει στους Έλληνες – <<https://youtu.be/6kADWeGao4c?t=80>>, последно посещение на 21.11.2019.

⁵ Атина е вероятно единствената столица в рамките на ЕС, в която няма нито една действаща джамия.

Това не е единственият лозунг, издигнат срещу другOVERците. В центъра на Атина активистите от крайнодясната партия неведнъж организират протестни шествия, които предизвикват ескалиране на напрежение: „Който не иска Гърция и религията ѝ, да си извади паспорт и да ходи в Азия“.

Следващият лозунг изразява негодуванието на Хриси Авги срещу задържането⁶ на нейните лидери и е реплика към политическите опоненти (виж Фигура 2) – „**Όχι φυλακές για τους Εθνικιστές – Η Ελλάδα θα νικήσει!**“ („Не на затвор за националистите, Гърция ще спечели“). Лозунгът е с цел да се внуши несправедливостта, която според тях е акт, насочен не само към членовете на партията, но и към гръцкия народ като цяло. Пропагандата е, че задържаните отстояват националистическата идея и се борят за доброто на гръцката държава, а задържането им е кощунствено дело, ощетяващо народа им. Това е един вид апел, който цели приобщаване на масите към каузата – да се освободят политическите дейци от Хриси Авги.

В края на синтактичните конструкции на лозунга **φυλακες – εθνικιστες** (филакес-етникес) се наблюдава употребата на реторическата фигура – **хомойотелеутон**⁷. Хомойотелеутонът е синтактично обусловен, представлява повтаряне на една и съща глаголна флексия в края на последната дума. Това създава специфична ритмизация, която прави лозунга лесен за запомняне. Хриси Авги използват тази манипулативна техника, за да окажат въздействие върху аудиторията при информационен и времеви дефицит. Тя се използва и в рекламните спотове, в песните за рекламиране на определени продукти и пр.

Тук се забелязва и друг реторически похват във втората част на фразата: **Η ΕΛΛΑΔΑ ΘΑ ΝΙΚΗΣΕΙ** (И Елада та никизи). Тя е отчетливо неритмична, което е в контраст с първата фраза. В средновековната стилистика това е похватът на т.нар. „отслабване“ или „парамития“⁸. Целта е да се намали впечатлението, което създава използването на манипулативната техника хомойотелеутон.

⁶ Лидерът на партията Михалолякос и негови съпартийци са задържани по обвинения в престъпни действия – провеждане на изнудвания, репресии към имигранти и дори до организиране на политически убийства.

⁷ Петрински, Г. Късноантична и византийска канонична реторика (с.322). София: Университетско издателство „Свети Климент Охридски“, (2014).

⁸ Петрински, Г. Късноантична и византийска канонична реторика (с.324). София: Университетско издателство „Свети Климент Охридски“, (2014).

Фигура 2

Девизът на партията : „Αίμα, τιμή, Χρυσή Αυγή“ („Кръв, чест, Хриси Авги“)⁹ отново е емоционално маркиран като целта му е да провокира патриотично чувство, да сплотява съмишлениците, които са част от една общност с общи идеи, ценности и етническа принадлежност. Тук отново се въздейства на подсъзнателно равнище чрез римизираното слово (τιμή – Ауγή), което се запомня лесно и е отлично за скандиране.

Политически език в ораторските изяви на Хриси Авги

Освен в лозунгите, силен израз на трупана гневна енергия към имигрантите, мюсюлманите, евреите, политическите опоненти, се наблюдава и в политическите изказвания на Хриси Авги.

Показателно за омразата и нетърпимостта към имигрантите са заплахите и жлъчните изказвания на членове от Хриси Авги – „ще ги правим на сапун“; „вървете по дяволите“, „готови сме да отворим фурните“¹⁰. Подобни емоционално маркирани изрази са показателни за най-висша степен на античужденост и незачитане на човешките същества. Чрез този език се рисува грозното лице на омразата в нейните ужасяващи форми.

⁹ Интернет – Ναζιστικοί ύμνοι σε συναυλία της Χρυσής Αυγής -<<https://youtu.be/MzWgMAEFyu4?t=60>>, последно посещение на 26.11.2019.

Георгиева, М., Миланов, Вл. За някои аспекти на политическия дискурс. – В: Сб. Език, морал, отговорност. Унив. изд. „Св. Кл. Охридски“. С. 2011. с. 148-153. ISBN 978-954-07-3187-2

¹⁰ Интернет – Χρυσή Αυγή: θα κάνει σαπούνια τους μετανάστες – <<https://youtu.be/Bd8HbmeEhlc>>, последно посещение на 26.11.2019.

Именно по тази линия политическият език на Хриси Авги се доближава до хитлеристката пропаганда, която прокламира антисемитизъм и най-висша степен на омраза¹¹ през 30 г. на ХХ. Ясно се усеща приемствеността между изказванията на активистите от Хриси Авги и нацистките лидери.

Хитлер пропагандира идеите си, използвайки езика на омразата, който ескалира и е вербален стимул за действия на аудиторията. Политическите послания са ясни, те целят радикално противопоставяне на расово равнище, което да премине във физически действия. Езикът тук е мощен инструмент, чрез който се запалва искрата на гнева, омразата и деструктивните човешки емоции и сили.

Именно приемствеността с нацисткото говорене на равнището на пропагандата свързва Хриси Авги с националсоциалистическото движение на Хитлер. Ораторските изяви на гръцката националистическа партия отекват в политическото пространство със силно изявения си агресивен национализъм, егоцентризъм, нетолерантност и враждебност към политическите опоненти. Техният език е образен и емоционално маркиран с негативни конотации. Чрез него изразяват цялото си презрение, гняв, негативизъм и цинизъм. Това може да се усети в една от речите на Н. Михалолякос в парламента.¹²

Тук наблюдаваме едно силно емоционално говорене и остър политически език, който има агресивна доминанта. Михалолякос обвинява и порицава политическите си опоненти, заплашва ги, че ще сезира конституцията, претендира, че мерките спрямо Хриси Авги са незаконни. Езикът му е силно конфронтативен, изразява цялото му озлобление и обида. Агресивното му говорене цели да акумулира действие, да инициира отмъщение за посегателството върху партията му.

Емоционалните призови за обединение на патриотите също имат своя функция в дискурса. Целта е да се внуши идеята, че всички патриоти могат да се припознаят в партия Хриси Авги. Дори законът им принадлежи – „*конституцията е в ръцете на патриотите на Гърция*“. Ясно личи желанието за осъществяване на идентификация с народа и се подчертава принадлежността към една общност.

Заканата, че „*един милион гърци*“ ще се опълчат срещу тях всъщност е реторичен похват, чрез който да мобилизират симпатизантите си, да ги стимулират да се опълчат на статуквото. Михалолякос преминава в директни заплахи към политическите опоненти: „*Ние ще ги изгоним от политическия живот*“. Това изказване е показателно за откритата конфронтация и нетърпимост към

¹¹ Интернет – Adolf Hitler's Warning – <<https://www.dailymotion.com/video/x5ds57f>>, последно посещение на 27.11.2019.

¹² Chloridis, T. Интернет – N. Μιχαλολιάκος: „Αν μας θέσουν εκτός νόμου ανοίγουν τις πύλες της κολάσεως“ – <<https://youtu.be/rCAe06vMZis>>, септември 2013, последно посещение на 29.11.2019.

политическите противници, които той третира като врагове. Използването на първо лице множествено число всъщност показва ангажирането към каузата, опит за създаване на съратничество.

Сугестивна и емоционално маркирана с отрицателни конотации е метафората в изречението – „*Да спрат с тези хитри мисли, защото ще отворят портите на ада*“. Това е директна заплаха за съпротива, за остро противопоставяне, което заплашва да доведе до негативни последици. Метафората е пример за мощна ескалация на кипяща гневна енергия. Чрез нея лидерът на Хриси Авги иска да убеди политическите си опоненти, че е готов на всякакви действия, на крайности дори, за да защитава партията и идеите си.

Михалолякос претендира, че неговата партия е единствен защитник на националистическата идея. Той заявява готовност за борба, дори за саможертва в името на идеала – „*гръцките националисти са готови на всичко и на затвор дори*“. Това е и кулминацията на изказването.

Полемичността става устойчив модел на поведение, използван от членовете на партия Хриси Авги срещу политическите опоненти. Особено ясно това се усеща в политическата комуникация, която протича под формата на диалог. Активистите на партията често залагат на полемиката като „спор заради самия спор“, тъй като отстояват позициите непреклонно с идеята на всяка цена да наложат тезата си. Има и фрапантни случаи, в които полемиката дори преминава във физическа саморазправа. Показателно е участието на И. Касидиарис в сутрешния блок на телевизия „Антиена“¹³ няколко дни преди парламентарните избори в Гърция на 17 юни 2012 г. По време на този телевизионен дебат говорителят на Хриси Авги излива чаша с вода върху опонентката си, депутатката от Гръцката Комунистическа Партия Лиана Канели и впоследствие зашлепява шамар на водещата. Тук действието отстъпва на разума и е неадекватно спрямо общественото положение на личността. Този случай отеква в медийното пространство на Гърция и е показателен за това докъде може да доведе неконструктивният диалог. Касидиарис се оказва неспособен да отговори вербално на своите опоненти и подчертава тази слабост, използвайки невербални актове на психологическо и физическо насилие. Той демонстрира надменно и арогантно поведение, което е продукт на цялата политика на Хриси Авги – обявяват срещу всичко и всички, ако не изповядват техните ценности и не поддържат техните позиции.

За реториката на омразата и тук с пълна сила важи определението на проф. Максим Мизов, че тя е „симптом и олицетворение на политико-нравствено

¹³ Интернет – Greek far-right Golden Dawn Mp slaps another member in LIVE Tv -<<https://youtu.be/Xi6TbLmeFoQ?t=115>>, последно посещение на 29.11.2019.

безсилие, прикриващо се зад превърнатите форми на публично демонстрирана вербална дързост, наглост, арогантност, бруталност и цинизъм...¹⁴.

Заклучение

Политическият език на крайнодясната партия Хриси Авги е ярък образ за омразна реч, която е устойчив феномен в тяхното политическо говорене. С ясните си политически послания, формулирани посредством езика на омразата, те въздействат върху аудиторията си от симпатизанти, у които се е насъбрал гняв и разочарование от статуквото. Чрез ораторските си изяви Хриси Авги успява да засили този гняв и да го мултиплицира, което довежда до екзалтирани и радикални действия. Акумулирането на деструктивна енергия носи своите последствия и оставя тревожни следи в гръцкото общество. В крайна сметка злоупотребата със словото достига своя праг на търпимост – постепенно Хриси Авги губи голяма част от привържениците си и бива изтласкана от гръцкия парламент.

¹⁴ Мизов, М. Реториката на омразата – голямата любов на политиците в прехода. В Реториката в съвременното общество (с.105). София: Университетско издателство „Свети Климент Охридски“, (2019).

СПЕЦИФИКИТЕ НА РЕЧТА В РОМАНА „ВЪЗВИШЕНИЕ“ В КОНТЕКСТА НА ЕЗИКОВИТЕ ШКОЛИ ПРЕЗ ВЪЗРАЖДАНЕТО

МАРИЯ-ЛИЯ БОРИСОВА

Софийски университет „Свети Климент Охридски“

This text gives a brief overview of the specifics of speech in the novel “Summit”, placed in the context of the development and norms of the four language schools during the Renaissance. And Reichin's hypothesis is a boundary of archaic speech in Rakovski's texts is also considered.

Key words: semiostylistics, Bulgarian Revival, language trends, semiostylistic codes

В настоящия текст е направен кратък преглед на спецификите на речта в романа „Възвишение“, положени в контекста на развитието и нормите на четирите правописни езикови школи през Възраждането от третата четвърт на 19. век. Направен е и опит да се защити хипотезата, че твърдението на Любомир Андрейчин, свързано с архаизирането на езика в творчеството на Раковски, което според учения остава само в рамките на произведенията на възрожденския автор, вече не е актуално, защото Милен Русков използва за семиостилистичен гръбнак на романа „Възвишение“ поемата „Горски пътник“.

Трябва да бъде направено уточнение, свързано със състоянието на езика през Възраждането. Тогава липсва единна книжовна норма. От XIV век се използват два конкуриращи се модела – народноразговорният и черковнославянският, който е свързан с книжовната традиция. Друго важно уточнение, което е важно да бъде направено, е свързано с разбирането и употребата на примери от черковнославянската лексика, които са разгледани в текста на дисертацията. В статията „Ролята на черковнославянския език за изграждането на съвременния български книжовен език“ Любомир Андрейчин представя своето разбиране за черковнославянския език по следния начин: „Черковнославянският език в тесния смисъл на думата, т.е., оная книжовна езикова форма, която е била установена в Русия през XVI–XVII в. въз основа на старобългарската книжовна традиция (с проникване на някои фонетични черти от руския език) като официална редакция на славянската религиозна книжнина.“ (Андрейчин 1977: 26). В настоящия текст е прието и е работено по тезата

на Л. Андрейчин, представена в по-горните редове. Друго важно уточнение, което трябва да бъде направено е, че като най-подходящи за целите на дисертационния труд и не поради непознаването и подценяването на текстовете на други учени, за теоретичен гръбнак на прегледа на езика по времето на Възраждането са избрани текстове на Л. Андрейчин, посветени на проблеми, залегнали при изграждането на художествената реч в романа „Възвишение“.

Действието в романа „Възвишение“ се развива около обира в прохода Арабаконак, който се е случил през 1872 г. Близо 50 години по-рано – през 1824 г., излиза „Буквар с различни поучения“ на Петър Берон. Образът на книгата успешно функционира в текста, като героите често я четат и се учат от нея. По този начин езиковите норми, които са застъпени в Буквара, започват да функционират като изграждащи речта на Гичо и Асен, пораждащи и подсилващи стилизацията на възрожденския език във „Възвишение“. По тези причини е необходимо да бъдат разгледани постановките на Л. Андрейчин, свързани с проблемите на езиковите школи през втората четвърт на XIX в., както и паралелно с това да бъдат обвързвани с примери от текста на Милен Русков.

В текста на романа „Възвишение“ проблемът за строителството на книжовния език на база териториалното влияние е сериозно застъпен. Читателят остава с впечатление, че романът е написан на стилизиран възрожденски език, който обаче стъпва основно на диалектните особености, присъщи за района на Котел. Оказва се, че не е точно така, когато детайлно бъдат проследени и анализирани различните градивни единици. След преглед на примерите се оказва, че във „Възвишение“ се откриват и маркери от различни езикови школи през Възраждането.

Друга книга, която функционира като своеобразен код за огромяването и развиването на светогледа на героите, е текстът на „Горски път“ на Раковски. Употребата на това художествено произведение не е случайна. Според Андрейчин: „През последните две десетилетия преди Освобождението (времето на националноосвободителните борби) културният живот на българския народ получава значителен размах. Наред с просветната книжнина (учебна и научнопопулярна) се развива бързо публицистиката и художествената литература. Това налага да се развият по-интензивно и процесите на обработка и обогатяване на книжовния език. От друга страна обаче, не са съществували благоприятни условия за изграждане на единни норми (главно фонетични и морфологични), тъй като през време на османското иго българският народ не е имал свой административен и културен център. Поради това се очертават няколко различни книжовно-езикови школи, изградени на различна говорна основа (било единна, било сборна) или във връзка с различни схващания за езиковото строителство. Необходимо е да се погледне на така наричаните до неотдавна „правописни“ школи преди Освобождението (на първо време Пловдивска и Търновска, а по-сетне още и Каравелова и Дринова) по-дълбоко

– като на книжовноезикови школи, т. е. като на опити за изграждане на една или друга система от норми в книжовната езикова практика. Въпреки че тези „школи“ отразяват основните черти на една не особено обширна територия (областта около централния Балкан и Средногорието), те се различават помежду си по редица особености, като например система на палаталността, позиционно разпространение на якането, рефлексии на старите сонантни **р** и **л**, система на ударението, конкретни форми на някои морфологични категории, особености на словоредата и др. Към това се прибавят и някои различия в отношението към старото книжовно наследство, от което всички са се ползували по един или друг начин, в една или друга степен, въпреки че по начало всички тези школи са се изграждали върху съвременна народна основа.“ (Андрейчин 1977:58). Оказва се, че точно през спецификите на художествената литература на отминалото време, Милен Русков изгражда речта на героите, както и езика на романа, съобразени с езиковите тенденции на точно определения период от Възраждането, които пряко са се отразили в художествените произведения. По този начин авторът изгражда реалистична представа, като умело борави с примери от различните школи. Това твърдение е защитено с примери, положени върху теоретичната рамка, която изгражда Андрейчин.

Той описва спецификите на школите по следния начин: „За канона или модела на Пловдивската школа, създадена от Найден Геров и Йоаким Груев и представена в граматиката на Груев, са характерни част от следните положения, както най-важно сред тях е това, свързано с местоименните форми:

- а) член **-ий**, **-ый** при прилагателните от мъжки род (*малкий, голѣмый*);
- б) енклитични местоименни форми **мя**, **тя**, **ся**;

Най-често употребяваната дума във „Възвишение“ е *ся*. Това доказва хипотезата, че Милен Русков е успял умело да вгради в текста си актуалните за Възраждането езикови процеси, свързани със смесването на норми на различните езикови школи.

В текста на романа се отриват и примери от другите школи, чиито специфики Андрейчин обобщава по следния начин: „За канона или модела на Търновската школа, създадена от Никола Михайловски и Иван Момчилов и представена в граматиката на Момчилов, са характерни част от следните положения:

- а) енклитични местоименни форми **ма**, **та**, **са**;
- б) бъдеще време с неизменяема частица **ще**. (Андрейчин 1977:60)“.

Примери за употреба на еклектичните местоименни форми, присъщи както за тази школата, така и за Каравеловия модел, се отриват често във „Възвишение“: „Докато ги земем тез тисязца крачки през Желязната врата, ако не е станало пладне, ила **ма** заплуй.“ (Русков 2011:11).

„Ей на, като идвал в Котел, мене не **ма** счели за достоин да **ма** извикат за учредяването на комитета, ами чак после поп Янко **ма** осведоми за начина- нието.“ (Русков 2011:12).

За Каравеловия модел на книжовния език са характерни са характерни някои от следните особености:

а) енклитични местоименни форми – **ма, та, са**;

б) спрегаем спомагателен глагол **ща, щеш** наред с неизменяема частица **ще** при образуване на бъдеще време.

Енклитичните местоименни форми, присъщи Търновската школа и за Каравеловия модел, се откриват в текста на романа:

„Виж ма мен, като мене бъди!“ (Русков 2011:70).

„А Петко ма зе на подбив и ма попита дали сме овладели Цариград и тоя път. Не знам, рекох, не разбрах.“ (Русков 2011:70).

Примери за спрегаем спомагателен глагол **ща, щеш** наред с неизменяема частица **ще** при образуване на бъдеще време също се срещат в текста на „Въз- вишение“:

„Аман, мира няма, хич не **ща** бия да съм Юван Шишман!“ (Русков 2011:31).

„Нали са прости, **не щат** та разберат. Ала щат та изядат.“ (Русков 2011:38).

„И като влязох сред дивите круши, не щеш ли – ей ти я корубата!“ (Русков 2011:68)

За Дриновия модел на книжовния език са характерни едни от следните особености:

а) член **-ий** при прилагателните от мъжки род (*малкий, голѣмий*);

б) енклитични местоименни форми **ме, те, се**.

Примери за член **-ий** при прилагателните от мъжки род се откриват в ро- мана „Възвишение“:

„Слез от коня, **драгий** ми приятелю...“ (Русков 2011:65).

„Туй е онуй вцепенение в двигателните мишици на долните краища, кое **българский** народ с висша остроумност назовава „краката му ся подкосили“. (Русков 2011:68).

Примери за употребата на енклитични местоименни форми **ме, те, се** също се откриват в текста:

„В уверение на това **се** издаде свидетелство, за да му послужи, когато пот- рябва.“ (Русков 2011:95).

„Служил с усърдие и самопожертвувателност в светата борба за освобож- дение и **се** е сражавал юнашки в деветнадесет сражения.“ (Русков 2011:97).

Изводът, който може да бъде направен, е, че във „Възвишение“ се откриват примери от различни езикови школи. Оказва се, че диалектните особености, които са използвани, не са присъщи само за един диалектен ареал – този на Котел. В ролята им на семиостилистични кодове те успешно изпълняват

своята функция – да подпомогнат стилизацията на архаизацията, както и да могат да бъдат разчетени от по-голяма аудитория, която да припознае говора си в текста си.

Важно е да бъде обърнато внимание и на спецификата на езика на Раковски. „Горски пътник“ функционира успешно като семиостилистичен код в романа. Чрез него се доизгражда представата за стилизираната възрожденска реч. За езика на Раковски Андрейчин твърди: „Могат да се отбележат и други някои опити за изграждане на модели на книжовния език, например опитът на Г. С. Раковски (от 1856 г. насетне), който се характеризира със силна тенденция към архаизиране на старобългарска основа (като все пак остава достатъчно ясна съвременната народна основа) и опитът на Никола Първанов (1868, 1870) да въведе някои особености от западните говори наред с някои особености на източните говори. **Тези опити обаче остават с ограничено приложение само в практиката на своите автори.** Ако се вгледаме по-внимателно в различните разгледани накратко модели на книжовния ни език през последните две десетилетия преди Освобождението, ще открием в тях отражение на различни схващания за езиково строителство. Докато някои от моделите (Търновска и Каравелова школа) са изградени върху основата на определен диалект (съответно търновски и копривщенски), в други се забелязва подбор на особености от различни говори (Пловдивска и Дринова школа). От друга страна, забелязват се различни начини на архаизиране в Пловдивската школа (главно в областта на графиката) и в езиковата практика на Г. С. Раковски (опити за архаизиране на елементи от самия език)“ (Андрейчин 1977:61). Твърденията на Андрейчин за езика на Раковски подпомагат възможността за разбиране на начина, по който е изградена речта в романа. Важно е да бъде отбелязано, че Милен Русков с помощта на текста си оборва тезата на Андрейчин, че опитите на авторите за архаизиране остават само в техните текстове. Оказва се, че близо 160 години след написването на „Горски пътник“ стремежът на Раковски оживява в текста на „Възвишение“ и успешно функционира като семиостилистичен код, който работи по триадичния модел на Пърс, като в крайна сметка поражда други кодове, чрез които стилизацията на архаизацията не само да съществува, без да смущава читателя, а и едновременно с това да подсилва създаването на матрицата (част от теоретична постановка на М. Рифаретер), зададена още в първите редове в цитата от „Любословие“ на Л. Каравелов.

Оказва се, че тенденцията към архаизиране, която се открива при Раковски, се възражда чрез „Възвишение“ под формата на стилизация на архаизацията, която се открива и при други съвременни автори. В този случай може да се говори и за палимпсестен подход, с чиято помощ архаизирането на езика в текстовете на Раковски не само напуска пределите на съществуването си в

рамките на произведението, а и поражда семиостилистичен контекст, в който успешно функционира текстът на романа „Възвишение“.

БИБЛИОГРАФИЯ

Андрейчин 1977: Андрейчин Л. *Из история на нашето езиково строителство*. София: Народна просвета, 1977.

Дачева 2001: Дачева, Г. *Семиостилистика*. София: СЕМАРШ, 200.1

Младенов 1991: Младенов, И. *Семиотика. Материята на мисълта*. София: Наука и изкуство, 1991.

Русков 2011: Русков, М. *Възвишение*, София: Женет-45, 2011.

ОТНОШЕНИЕТО РОД-ПОЛ ПРИ СЪБИРАТЕЛНИТЕ СЪЩЕСТВИТЕЛНИ

ВАЛЕНТИНА КИРИЛОВА-МАНГЕЛОВА

Департамент за специализирано и езиково обучение МУ – Плевен

The conceptualization of the world, expressed through the grammatical gender, can be observed in the collective nouns. Through their authentic suffixes, they represent partial changes and evolutions in terms of the grammatical form and meaning used today. Their specificity determine them as authentic and reliable material, proving the process of transition from abstractness and collectivity to concreteness in naming the material world.

Key words: gender, sex, conceptualization of the world, collective nouns

Отношението граматически род – естествен пол може да бъде проучено при част от събирателните съществителни¹ (имена на съвкупности и прототипични събирателни). Още К. Бругман, разглеждайки природата на рода в индоевропейските езици, обръща внимание на тези названия, свързвайки ги с родовата диференциация първо с помощта на суфикси, които постепенно започват да изразяват значение за полова принадлежност и одушевеност на част от предметите в заобикалящия ги свят. Авторът застава на позицията за първоначалната функция на наставките **-ā-**, **-ie-**, (**-ī-**), които служат за образуване на абстрактни и събирателни съществителни (Бругман 1897: 25). Подобно е и мнението на С. Лураги, която проучва суфикса **-ā-** в италиански (наследен от латински), за да направи почти същото заключение. Авторката предлага хипотезата за функцията на суфикса при абстрактните и събирателните съществителни в един начален етап на словообразуването, а впоследствие граматикализиране на окончанието за среден род, множествено число

¹ В своите проучвания Ст. Буров и В. Петров правят задълбочен анализ на тези съществителни. Ст. Буров разглежда трансформацията, настъпила в категорията число при тях и начина на концептуализирането им. Въз основа на основните характеристики той ги определя като събирателни съществителни, които „обозначават съвкупности от конкретни обекти, концептуализирани като ‘цяло’ и като имена на съвкупности (несъщински събирателни), които се намират в периферната зона (Буров 2004: 257–264). Познавайки се на трудовете на Ст. Буров, С. Дякова и други езиковеди, В. Петров ги определя като „имена на съвкупности“ и „прототипични (същински) събирателни имена“ (Петров 2015: 48–49)

на именително-винителната форма и превръщането му в маркер за завършек на склонителен тип (Лураги 2007: 12). И двамата автори не отбелязват абсолютна връзка между абстрактни и събирателни названия, а само допускат деривационни процеси от някои абстрактни имена към събирателните.

Целта на настоящето проучване е да се определи начинът на взаимодействие между категорията род и семантичния компонент *пол* при тези съществителни. Може ли да се говори за родова категоризация като има предвид особената им природа? Има ли преосмисляне на събирателните суфикси като окончания за среден род, или като формални завършеци на старобългарското двойствено число? Какво се обозначава с родовата консонантна флексия – конкретност, абстрактност или събирателност и може ли да бъде доказано наличието на общ род, съдържащ мъжки, женски и среден род, от който впоследствие се обособяват сегашните три грамеми със специфичните родови окончания?

Обект на изследването са част от събирателните съществителни имена от българските диалекти и съвременния книжовен език, при които полът на референта е указан. Такива са названията, които идват от конкретните съществителни, назоваващи роднински връзки, професии и длъжности.

В своя монографичен труд В. Петров разделя съществителните в два подкласа: имена на съвкупности и прототипични събирателни (Петров 2015: 48–49). По-голяма част от първите притежават пълна числова парадигма, ето защо те са ориентирани към периферната зона, а същинските събирателни отговарят на изискванията за произход от броемо съществително с форма за единствено и множествено число, притежават специален суфикс със значение за събирателност, който авторът нарича „суфикс класификатор“ и се намират в ядрото на лингвистичната категория събирателност (Петров 2015: 148). Особеното при тях е, че с формата си за единствено число те изразяват съвкупности, които могат да бъдат изброени единствено и само извън тази цялост, а окончанията в суфиксите могат да бъдат възприети или като родови, или като завършеци на формата за двойствено число.

Когнитивната категория събирателност си взаимодейства с определеността и рода. С формата за единствено число (*singularia tantum*) колективните съществителни получават и родова принадлежност според завършека на суфикса, с който са образувани. Не се наблюдава голямо разнообразие откъм деривационни наставки, както е например при конкретните съществителни. Благодарение на тях обаче могат да бъдат проследени промените в семантиката на родовите грамеми при взаимодействието на тези категории. Характерните наставки, които се откриват в думите от българските диалекти и заемките от другите езици, са **-ство** (най-продуктивна), **-ие**, **-ак**, **-а**, **-оря** (**-уря**), **-ия**, **-ие**, **-ина**, **-ат**. Флексите им отвеждат към трите рода в български език (мъжки, женски и среден), но в част от тях функцията им не е свързана с присвояване на род.

Както беше споменато, при тези съществителни се съдържа значение за единство на конкретни предмети, животни, птици, растения и хора. Моделът за отразяване на заобикалящата действителност, в която участва човекът, е проектиран и в тях. Отделните членове на семейството или лицата в дадено общество, но взети в своята съвкупност, са маркирани при колективните съществителни не просто като лица, а като лица с полова принадлежност, ето защо може да се каже, че част от тях са лични събирателни (назовават единствено и само съвкупност от лица, без оглед на пола, но предполагащи концепта мъж, жена и дете). Друга част обаче могат да се определят като половоизтъкващи лични събирателни съществителни, при които се забелязва принадлежност към един от двата пола. Според теорията на Ст. Буров при съществителните имена за лица стойност на криптотип има значението ‘мъжколичност/женсколичност’ (Кирилова-Мангелова 2019: 2). Част от събирателните съществителни също могат да бъдат определени като мъжколични и женсколични имена, назоваващи съвкупност на лица, принадлежащи към един от двата пола или на малки същества, при които има несъвместимост с признака ‘полова принадлежност’, както е при съществителните имена за лица, назоваващи роднински връзки, от среден род. По-конкретно това отношение може да се открие при следните подгрупи:

- Събирателни съществителни за съвкупности на лица по социален признак *роднински връзки*;
- Събирателни съществителни за съвкупности на лица по социален признак *професии (военни длъжности и единици)*;
- Събирателни съществителни за съвкупности на лица по социален признак *други професии и длъжности*

1. Събирателни съществителни за съвкупности на лица по социален признак *роднински връзки*

Тези имена са производни от конкретните съществителни, назоваващи роднински връзки, за които е характерно половоизтъкващо значение. Сходството в семантиката им ги определя като събирателни, назоваващи лица с/без указан пол. По завършеците на техните наставки се предполага диференциране само в два рода (женски и среден), но според семантичния компонент ‘пол’ те могат да бъдат отнесени към трите рода. Такива са *девойчетия, ергеня, дечоре* (дечурлига), *домочадие* и *поколение, женуря, синчина, мъжоре* (мъжоря), *семейство, човечество* и *ергенство*. Същинските събирателни суфикси като **-ство** и **-ие** отвеждат към грамемата среден род, към която според граматическото правило се отнасят малки (млади) същества. Моделът е приложен при събирателните *дечоре* и *домочадие*, като първото е събирателно,

чиято мотивираща дума е *дете*, а второто идва от *чедо* (в единствено число и двете конкретни съществителни са от граматически среден род с лексикално значение ‘рождбата на X’). В названията наставките **-не** и **-оре** поемат функцията за обозначаване на събирателност при малки същества (в случая деца). В думата *поколение* обаче семантичният пълнеж се допълва с назоваване на лица от двата пола и малки същества. Тук липсва обозначаване на конкретен пол, както е при събирателното *мъжоре*. Значението на лексемата е редуцирано до ‘съвкупност на лица от мъжки пол’. Окончанието за среден род е в противоречие със семантиката на думата, отвеждаща към конкретен пол на възрастни лица. В предбалканския диалект, проучен от Ст. Буров, думата като събирателно съществително е регистрирана като *мъже*. Според автора и в това колективно съществително е настъпило преосмисляне на събирателния суфикс **-е** в окончание за множествено число днес (Буров 2004: 256). Формалният завършек на това название говори за функция със значение за събирателност в един стар период от развитието на българския език, която еволюира към окончание за множествено число сега. Това идва да подсказва ролята на наставката **-е** в първоначалния ѝ облик първо, като съдържаща значение за конкретен пол (в случая лице от мъжки пол) или потискане на пола (както е в *дечоре*, където детето е с мъжки или женски полови белези), второ, като изразяваща събирателност в миналото, която се трансформира в показател за множественост или форма за единствено число при съществителните от среден род. Днес като книжовна се е запазила само думата *домочадие*, а *дечоре* и *мъжоре* се срещат в диалектите. При *домочадие* обаче окончанието **-е** може да се възприема като родово, тъй като една от мотивиращите думи тук се явява конкретното съществително *чедо*, което също е от граматически среден род и назовава ‘рождбата на X’. При диалектните лексеми *дечоре* и *мъжоре* процесът на преосмисляне на суфикса **-оре** е спрял, тъй като флексията изразява събирателност, а не сингулативност и родово диференциране.

Суфиксът **-ство**, с флексия **-о**, при *семейство*, *човечество* и *ергенство* отвежда отново към съществителните от среден род, с които обаче се изразяват две значения. С думите *семейство* и *човечество* се назовава съвкупност от лица без оглед на конкретния пол. Липсва мотивираща дума за *семейство*, а *човечество* идва от конкретното име *човек*. Независимо от това, че е от мъжки род, в значението на съществителното *човек* се съдържа смисъл ‘лице от двата пола’. Изразената събирателност от гледна точка на указване на пола на референтите обаче е твърде условна. Названията обозначават представители от семейната общност или от общността като цяло, включваща *мъж* (баща, дядо, човек – мъжки пол), *жена* (майка, баба, човек – женски пол), *дете* (момче, момиче, човек – потискане на пола). Тук надделява признакът ‘лице’, ето защо те могат да бъдат определени като лични събирателни съществителни, образувани със суфикс **-ство** и съответен родов завършек **-о** за среден род.

Друго обаче е значението на съществителното *ергенство*, образувано със същата наставка. В Речника на Н. Геров думата *ерген* е регистрирана със значение ‘момък стигнал за женене’ и ‘Който не ся е жениль’ (Геров 1976: 11) и маркира единствено и само лице от мъжки пол. Така съществителното *ергенство* може да бъде причислено към мъжколичните събирателни, тъй като в него се конкретизира съответния пол. По същия начин се разглеждат имената *моминство*, *жено(у)ря*, *девойчетия*, *синчина* (синове) и *мъжоря*, чиито мотивиращи думи са броимите съществителни *мома*, *жена*, *девойка*, *син* и *мъж*, а наставките **-ина**, **-оря**, **-ия**, с които са образувани (с изключение на *моминство*), отвеждат към женския род. И петте конкретни имена съдържат в семантиката си значението ‘възрастно същество (лице) от мъжки или женски пол’, ето защо и при събирателните съществителни допълнително в смисъла е само понятието ‘колективност, съвкупност’ на тези лица от двата пола. При същинските събирателни имена, образувани с наставка **-ство**, може да се отбележи и друга особеност. При част от тях се открива полова принадлежност, независимо от това, че флексията отвежда към грамемата среден род. Такива са *моминство* и *ергенство*. Назоваването на съвкупност на лица от мъжки и женски пол или на малки същества се наблюдава при названията *женуря*, *девойчетия*, *синчина* и *мъжоря*, образувани с наставките **-оря** (-уря), **-ина**, **-ия**. Тук обаче окончанията **-а**, **-’а** не са родови, а преосмислени флексии за стара форма на двойствено число.

2. Събирателни съществителни за съвкупности на лица по социален признак *военни длъжности и единици*

Идващи от имената за лица, които назовават професии, длъжности и звания (степени и чинове), тези събирателни носят тяхната специфика по отношение на лингвистичното явление маскулинизация. В миналото професиите и длъжностите във военното дело са били напълно мъжки, ето защо сила, дисциплина, отговорност и отбрана, характерни за мъжете, са представени в колективните съществителни *взвод*, *полк*, *батальон*, *гарнизон*. С тях се назовава съвкупност от лица, участващи в различни военни единици, които са от мъжки пол. Погледнати от този зрителен ъгъл, тези периферни съществителни напълно припокриват граматическото правило. Консонантният завършек в случая е родов и отговаря на семантичния пълнеж ‘възрастно лице от мъжки пол’. Ако се следва съвременното схващане обаче за участие в тези военни подразделения на жени, следва, че названията получават допълнително значение в своята семантика ‘съвкупност от лица и от двата пола’. Изключение от правилото са думи като *рота*, *орда*, *потеря*, *армия*, *артилерия*, които са заемки от френски, немски (заети чрез руски език) или от турски. Окончани-

ята **-а**, **-’а** по-скоро представят събирателно съществително чуждица, което не може да бъде възприето с половоизтъкващо значение ‘лица единствено от женски пол’. Исторически само те могат да се възприемат като указващи пол (лица мъже). Днес обаче с изключение на думите *потеря* и *орда* останалите могат да се тълкуват като лични събирателни, тъй като в редовете на военните подразделения – рота, армия и артилерия – участват и жени. В тази подгрупа се включва и съществителното *поделение*, при което се наблюдава блокировка по отношение на семантичния компонент ‘пол’. Съществителното от среден род предполага назоваване на съвкупност от възрастни лица от мъжки и женски пол, участващи във военното дело и то също може да бъде отнесено към личните събирателни, както *семејство* и *поколение*. Така, като се имат предвид промените, настъпили в упражняването на мъжките професии и от жени, и тук семантиката на средния род се натоварва с допълнително значение ‘възрастно лице от двата пола’, тъй като заемането на съответната длъжност се осъществява само от зрели същества с нужния ценз. Разглеждането им в този аспект е определено от екстралингвистични фактори, а при събирателните *семејство* и *поколение* се включват и възрастни, и малки същества.

3. Събирателни съществителни за съвкупности на лица по социален признак други професии, длъжности и звания (степенни и чиновове)

Полова принадлежност, изразена (или не) граматически, може да се открие и в други събирателни съществителни като *епископат*, *братство*, *монашество*, *духовенство*, *масонство*. В тях суфиксите, със съответното окончание **-о**, отвеждат към мъжки и среден род, но половата принадлежност е маркирана по два начина. Първият е типичният – кореспондиращо родово окончание на семантичен компонент *пол*, а вторият е несъответствието между флексия и лексикално значение, при които второто е определящо. Първият модел може да бъде представен със съществителното *епископат*. В тази дума мотивиращо се явява конкретното име *епископ*, което и в миналото, и сега назовава лице от мъжки пол. В останалите събирателни се наблюдава противоречие при родовата диференциация според семантичния пълнеж. Мотивиращите думи при тях са *брат* (братство), *монах* (монашество), *масон* (масонство) и *духовник* (духовенство). При думата *братство* се осъществява допълнителна метонимична операция (трансформация), чрез която се придобива значение ‘религиозна община, съюз’, в който участват лица мъже с обща религиозна принадлежност и убеждения. И в трите събирателни се съдържа значение ‘лица от мъжки пол, упражняващи типично мъжка професия или притежаващи съответния сан’. В съпоставка с названията за професии

и длъжности във военното дело, при тези имена липсва препратка към лица жени. Идеята за равноправие между двата пола, която определя изпълняването на една и съща длъжност от мъже и жени, се реализира само в някои области на обществения живот. Консервативността в областта на религията и убежденията на обслужващите я не позволява пробив в нейните структури. На ръководните постове и по-високи санове се ръкополагат мъже, ето защо и тълкуването на тези събирателни от среден род е свързано със значението 'съвкупност на лица от мъжки пол'. Сходна е ситуацията и при колективните имена *жречество*, *болярство*, *еничарство*, тъй като исторически е засвидетелствано, че тези лица са били от мъжки пол. Препратката към средния род при съществителното *еничарство* би могла да се свърже и с думата *дете* и *момче* (във времето на османското владичество момчета християни, са вземани насилствено от родителите си, помюсюлманчвани са и са обучавани за нуждите на турската войска), като по този начин названието се доближава до *домочадие* и *дечоре* откъм флексиен завършек и семантика при назоваването.

Проучването на събирателните съществителни и техните окончания в суфиксите, от гледна точка на граматическите и семантични промени, благоприятства по-доброто разбиране на засвидетелстваната лексика в диалектите и в книжовния български език. Това дава възможност допълнително да се определят кои лингвистични и екстралингвистични фактори въздействат върху тях и ги натоварват с различни смисли. Анализът конкретно на колективните названия за лица спомага проследяването на природата на суфиксите, каква е първичната им функция и облик, по какъв начин еволюират и се развиват сега.

Окончанията **-е** и **-о** в суфиксите **-ие** и **-ство** отвеждат към средния род и представят различни проекции в неговата специфика. Основно наставките могат да бъдат описани като суфикси с древен произход, водещи началото си от праславянския период и запазващи автентичния си вид в диалектите. От една страна, събирателните съществителни, образувани с тях, съдържат значение на обобщеност при назоваването, без указване на конкретен пол на лицата, ето защо те могат да се определят като лични събирателни с генерично значение (семейство, човечество, потомство, поколение, домочадие). От друга страна, те се реализират и с конкретно, половоизтъкващо значение, ето защо могат да бъдат възприети като мъжколични/женсколични колективни названия (ергенство, моминство, монашество, жречество, мъжоре, дечоре). Ако анализът на съществителните имена за лица, назоваващи роднински връзки сочеше наличие на общ род, включващ в себе си мъжки и женски род и противопоставящ се, или кореспондиращ на средния род (Кирилова 2019: 4), то изводите от проучването на тези съществителни клонят към хипотезата за съществуващ общ род (мъжки, женски и среден род) от който постепенно се обособяват трите грамеми с характерните родови окончания. Този факт подкрепя хипотезите на К. Бругман и С. Лураги, според които в един начален

етап от създаването на родовата система първо се появяват абстрактните и събирателните съществителни (употребата например в старобългарски на суфикса **-ство** е за образуване и на двата вида съществителни). Последвалите лингвистични процеси при тях определят появата на конкретните съществителни, които притежават граматически род, а при някои съществителни имена за лица и физиологичен пол.

При несъщинските събирателни съществителни, образувани със суфиксите **-оря** (-уря), **-ия**, **-ина**, окончанията **-а**, **-’а** не са свързани с родовостта. Тези названия днес се откриват в диалектите и флексите им отразяват стара форма на двойственото число.

За спецификата и природата на тези събирателни говори и съпоставянето им с колективните названия, назоваващи птици и животни като *ято*, *орляк*, *стадо*, *гълъбе*, *рояк*. Днес *ято* се свързва с конкретното съществително птица, *орляк* – с орел, *стадо* – с животно, *гълъбе* отвежда към съществителното гълъб, а *рояк* – към вид насекомо (пчели, оси, муки и т.н.). В тези събирателни обаче няма половоизтъкващо значение, независимо от това, че при конкретните съществителни за животни съществува еднаква триродова парадигма (орел/орлица/орле, гълъб/гълъбица/гълъбче), както е при названията за лица. За разлика от тях при биволя и воловя се наблюдава половоизтъкващо значение ‘животно от мъжки пол’, но тук окончанието **-’а** отново се свързва с форма за двойствено число. Всичко това идва да покаже степента на развитие на суфиксите със събирателно значение. Някои от тях остават като суфикси, чиято флексия представя форма за старо множествено число, други се прerosмислят в родови окончания за среден род при конкретни съществителни или в окончания за мъжки род, с които се образуват названия на „стандартни или конвенционални съвкупности от хора“ – *полк*, *възвод*, *батальон* (Буров 2004: 272), а трети участват в образуването на прототипични (същински) събирателни имена. Следвайки проучванията на езиковедите на тези названия – тяхната специфика и поведение, може да се твърди, че в един ранен етап от развитието на родовата система в българския език събирателните съществителни също са изиграли важна роля при родовата категоризация, ето защо и досега те провокират големия интерес у езиковедите да бъдат проучени в различни аспекти.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Буров 2004:** Буров, Ст. Познанието в езика на българите . Велико Търново: Фабер [Burov, St. Poznaniето v ezika na balgarite . Veliko Tarnovo: Faber]
Бругман 1897: Brugman, K. The Nature and Origin of the Noun Genders in Indo-European Languages. New York: CHARLES SCRIBNER’S SONS

- Граматика на старобългарския език 1993.** София: Издателство на Българска академия на науките [Gramatika na starobalgarskia ezik 1993. Sofia: Izdatelstvo na Balgarska akademia na naukite]
- Кирилова-Мангелова 2019:** Кирилова-Мангелова, В. Природа и поведение на граматическия род при съществителните имена за животни. Под печат [Kirilova-Mangelova, V. Priroda i povedenie na gramaticheskia rod pri sashtestvitelnite imena za zhivotni. Pod pechat]
- Кирилова-Мангелова 2019:** Кирилова-Мангелова, В. Съществителни имена за роднински връзки и отношението между граматически род и естествен пол. Под печат [Kirilova-Mangelova, V. Sashtestvitelnite imena za rodninski vruzki I otnoshenieto mezhdu gramaticheski rod I estestven pol]
- Лураги 2007:** Luraghi, S. Grammatical change in Indo-European Languages. // Workshop on Indo-European Linguistics at the XVIIIth International Conference on Historical Linguistics, Montreal , 3-13
- Петров 2015:** Петров, В. Събирателни имена в българския език. Велико Търново: Жанет 45 [Petrov, V. Sabiratelni imena v balgarskia ezik. Veliko Tarnovo: Zhanet 45]
- Валентина Кирилова–Мангелова**, преподавател в Департамент за езиково и специализирано обучение, МУ – Плевен, 5800 Плевен, ул. „Св. Климент Охридски“ №1, Kirilova2007@abv.bg, докторантка към ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“ с тема на дисертационен труд *Род и пол*.
- Valentina Kirilova–Mangelova**, Lecturer at Department of Language and Specialized Training, Medical University – Pleven, 5800 Pleven, „St. Kliment Ohridski” str, N1, Kirilova2007@abv.bg, PhD student at „St. Cyril and Methodius” University of Veliko Turnovo with dissertation topic Gender and Sex.

ФУТБОЛНИЯТ КОМЕНТА(ТО)Р И НЕГОВАТА РЕЧ

АНТОАНЕТА НАЧЕВА

СУ „Свети Климент Охридски“

The article is a part of the graduation work: “The soccer comment – specificity, dynamic, tendencies”. Seeking to examine some aspects of sport journalism, in particular – the speech in soccer comment. This article analysing some of the main linguistic phenomena and stylistically marked vocabulary. Lastly, we make a conclusion for the tendencies in sports journalists’ speech and the role of subjectivism assessments and addictions. We look at how Bulgarian language changes and aim to break traditions through the so-called “journalism marketing”.

Спортната журналистика е много популярна сфера, която има ключово значение и влияние върху социалния живот на голяма част от населението. Тясно свързана е с обработката и предаването на информация чрез пътищата и средствата за масова комуникация. Почти няма човек в национален и световен план, който да не се интересува от спорт, а той от своя страна става повод за редица национални радости и поводи за гордост. Футболът е най-яркият и най-широкоразпространен пример за това. Най-важното в спортната журналистика е познаването на актуалните събития в детайли, обективното отношение, професионализмът и компетентният изказ. От своя страна българският език е изключително динамичен и търпи редица промени, особено през последните 30 години, след 1989 година. Пътят му може да се определи като движение от типичния за социализма и началото на демокрацията – „дървен език“ до т.нар. „оварваряване“, атрактивност и силно проявена разговорност на всички равнища.

В това изследване ще проследим как се реализира речта на коментаторите на футболен мач няколко години по-късно, каква е речта на журналистите в онлайн издания и блогове и как се отразява интернет пространството върху езика на спортния журналист. Ще изследваме също и кои са факторите, от които зависи речта, както и кой от тях е с най-голяма тежест при реализирането ѝ – непреднамерността на изказването, експресивния характер, дължината на формата или събеседниците и т.н.

Обект на изследване ще бъдат някои от основните и осъвременени медийни жанрове, както и най-често срещаните изразни средства, чрез които се реализират – коментарът, анализът на журналистите и маркираността и атрактивността на изказа. Ще проследим как се развиват речевите тенденции и как зрителят днес възприема и участва в света на интернет медиите, както и каква е разликата им с останалите. Постепенно ще разгледаме речевото поведение на популярни спортни журналисти в интернет студио, онлайн видеоблог и директен коментар на футболен мач от стадиона.

Предмет на изследване неслучайно ще бъдат коментарни студиа, анализи и пряко предаване на футболни срещи между двата „гранда“ на българското първенство – ЦСКА и ПФК „Левски“. При тези събития интересът е най-голям, при коментарите емоцията е най-ярка, а темите засягат най-широк кръг от хора. Ще се проследи дали речникът им е експресивно оцветен и динамичен и доколко може да се определи като субективен – чрез лични коментари, оценки и патетично защитаване на любимия отбор. Изследването прави директно наблюдение в кой момент, по време на или след тези срещи, лицето на професионалиста журналистите бива заменено от лицето на привърженика и как се отразява върху речта. Какво се постига с това: дали красноречиво привличат вниманието и одобрението, или обратното – неодобрението и недоволството на *фенската* аудитория.

В изследването е приложен така нареченият хипотетичен метод на изследване, който предполага разработване на хипотеза. Хипотезата, на която се основава нашето изследване, е, свързана с идеята, че през последните няколко години маркерите на разговорността и стилистично маркираната лексика като част от характерните особености на речта в спортния регистър, тенденциозно и все по-успешно навлизат в рамките на интернет пространството и в онлайн излъчванията. Това е най-естественият ход на техническия подем, интернет и масмедииите да намират място все по-категорично и обявено да затвърждават позициите си в ежедневието на обикновения човек.

Целите на изследването са да проследи как се реализират речевите стратегии във футболния коментар и в изказа на спортните журналисти, когато отразяват събития, анализират футболни срещи и правят извеждащи заключения на базата на лични впечатления. Едни от най-важните фактори, които пряко влияят на изказа им, са темата – обект на дискусия, емоцията, която играе роля и на катализатор при смятатата на семантичното поле, и оценъчният характер на комуникативния акт. Актуалността на събитията предполага и актуален изказ, близък и достъпен за футболния привърженик.

Задачите заложиени в това изследване са на базата на събрания видеоматериал да се изслушат, наблюдават и анализират характерни особености на речта на футболните коментатори. Свалени са епизоди на няколко футболни предавания, публикувани в интернет. Въз основа на направените наблюдения

върху речта на спортните журналисти и описаните примери е направена типология на най-често срещаните особености.

В работата акцентът пада върху речта на видни журналисти и коментатори, които правят преки коментари, анализи и дори субективни оценки във връзка с конкретни мачове, играта и отборното състояние на двата „гранда“ – ЦСКА и ПФК „Левски“. За целта ще се направи задълбочен преглед на речта, най-вече на лексикално и стилистично равнище, като избраните материали обхващат периода на последния футболен сезон на българското първенство – 2018/2019 година и началото на новия – 2019/2020 година. Тъй като анализът е изцяло свързан с футболните коментари в онлайн и телевизионните излъчвания, следва да разгледаме накратко в какво се изразява характеристиката на устната комуникация на тези журналистически жанрове.

От десетилетия насам футболът е изключително динамичен социален феномен, който събира огромни маси от хора както на терена, така и пред малкия екран. Правени са редица лингвистични и социологически проучвания върху речта на футболните запалнянковци, в частност – агитките на терена и сякаш малко по-в периферията остава онази част от почитателите, които са и медиатори между събитието и зрителите – коментаторите и всички спортни журналисти. Тяхната реч е изключително интересна и е любопитно да се проследи къде застава тя на плоскостта между професионализма и „фенството“ и личните пристрастия. Когато става дума за устна форма на общуване, се предполага непреднамерена реч от по-различна когнитивна област.

Телевизионните жанрове, обект на анализ са коментар и студио. Те са основно свързани с директно (живо) предаване, с информационен, аналитичен и по съдържание спортен характер. Езикът е различен, водещ е разговорният стил, силна нужда от контакт с аудиторията, близост, непринуденост и същевременно богатство на речниковия и информационния запас. **Коментарът** е монологичен жанр, най-ярката форма на персонифицирана журналистика. За създаването на коментар е необходимо говорещият да изпълни шест основни стъпки: 1) подбор на тема – трябва да предизвиква обществен интерес, 2) подбор на информация, 3) изготвяне на теза, позиция, 4) аргументи – верни факти на достъпен език, 5) прогноза, 6) да се даде обществено мнение, без коментаторът активно да го насочва, т.е. да не се превръща в пропагандист. **Телевизионната беседа** (студио) се дефинира едновременно като „разговор, конференция, изложение, отчет, доклад“. В телевизионната битийност е последователно, монологично изложение пред камерата на знания, възгледи, преживявания, отношения със спортен характер. Тя е силно персонифицирано изложение, а водещи са винаги речта и изказа..

Уеблогът представлява уеб страница под формата на дневник, в който често се публикуват текстове и други материали – снимки, мултимедийни произведения в обратен ред на хронологичния. Съществуват два основни вида

блог: индивидуален дневник и колективен блог. Основният акцент е върху втория тип – колективните блогове. **Видеоблогът** в тази разработка, е свързан с верига други блогове, уебсайтове и предавания, които взаимно следят съдържанието си, постоянен обект на коментар са и действат като скрепена виртуална общност. Най-успешни колективни блогове са тези, в които колективната общност се придържа към един общ интерес или идея.

Основните предавания, върху които ще се позове анализът са т.нар. „интернет предавания“ в популярната платформа Youtube, в собствен канал, където всеки може да се включи като зрител. Първото от тях – **„На ринга“** реализира беседите и коментарите си на живо и има както постоянни участници, водещ и гости – в лицата на Филип Петрунов, Лъчезар Николов – Чезари и Крум Савов. Интернет предаването като способ за предаване на информация и като медия дори има малко по-различен характер. Смятам, че този характер има положително влияние. Защо? Интернет платформата позволява достигане на повече зрители до него навсякъде в реално време или след това, тъй като то се съхранява в т.нар. *канал*, за който всеки зрител може безплатно да се абонира.

Следващото предаване е видеоблог и носи името **„С бутонките напред“**. То е популярна спортна рубрика, която стартира с началото и края на футболното първенство. Обикновено всеки епизод излиза след важен мач на ЦСКА и ПФК „Левски“ с коментар на водещите – Николай Александров и Томислав Русев. Интересното при него е, че се снима непосредствено след мачовете и коментарите се правят още на стадиона – „Георги Аспарухов“ за ПФК „Левски“ и „Българска армия“ – ЦСКА, летища при гостувания в Европа или някои софийски паркове, а дори в домашна обстановка. Любопитното и при двете предавания е, че коментаторите са обявени привърженици на един от двата отбора, т.е. имат субективно отношение. Това личи **най-ясно и главно в речта им**. Дискусиите често се превръщат в дебати, емоционалното настроение е разнообразно, говорещите често са провокирани и изказът е интересен и за зрителите, и за анализ.

Последният обект на този анализ е **гласът на спортния коментатор**. Това е неговият основен инструмент, чрез който да въздейства на зрителите. При анализ речта на футболен коментатор, може да фиксираме няколко критерия, чиято реализация е от ключово значение. На първо място е говорещият да бъде информиран с последните факти за двата отбора – нови попълнения, контузени играчи, предходни и предстоящи двубои, място в класирането, история, статистика, представяне у дома и навън, титуляри, времето (климатичните условия). Обект на анализ ще бъдат откъси от т.нар. „вечни дербита“ от последния български футболен сезон 2018/2019. Мачовете се излъчват по спортната телевизия Диема Спорт, а коментатор на мачовете е Илиян Енев.

Първото явление и характерна употреба, на което ще обърнем внимание в речта на коментаторите и спортните журналисти, е **стилистичната транспо-**

зиция на категориите „лице“ и „число“. Според Р. Ницолова: „Транспозицията на една морфологична единица е употребата ѝ в контекст, който противоречи на нейното основно значение“ (Ницолова, 1986:57). Транспозициите са т.нар. граматични метафори – изразяват се в преносна употреба на местоименните и глаголните категории, като обикновено това се случва в рамките само на една категория или лице, или число. Обикновено целта за използване на 2л. мн.ч. в медийната реч (и не само) е за изразяване на съчувствие и съпричастност, за пробъщаване и скъсяване на дистанцията със зрителите. Употребата е силно маркирана, заради липсата на съвпадение както по лице, така и по число.

В предаването „На ринга“ употребата на транспозиции се използва с цел да приобщи зрителската аудитория или в случаи, когато говорещият иска да се обобщи и представи себе си, участниците в дискусиата и зрителите като част от голямата привърженическа част на футбола. Друга често срещана транспозиция е когато става дума за футболния отбор, в случая ЦСКА или ПФК „Левски“, но се употребява 3л. мн.ч. – те, визирайки футболистите.

1. *Те* на „Левски“ *им* трябваха, сега ще играят бараж за Евротурните.

(Крум Савов – 13:29 мин. – https://www.youtube.com/watch?v=Q_jН1oo5obY&t)

Във видеоблога ситуацията е сходна – налице е транспозиция на 1л. мн.ч., вместо 1л. ед.ч. с цел приобщаване на зрителите към изданието, от една страна и представянето си, като част от привържениците на футболния отбор (Николай Александров – ЦСКА):

2. *Да видим, стискаме* палци, а пък след няколко дни вече *ние*, както и играчите на ЦСКА трябва да се *настроиме* на вълна Лудогорец – ЦСКА, защото събитията в календара на „червените“ са прекалено гъсти, което пак ви казвам, повярвайте ми, е за добро.

(<https://www.youtube.com/watch?v=XJN4gY595mQ&t> – Николай Александров – 09:15 мин.)

При прекия коментар на мач нещата стоят малко по-различно, тъй като там информацията се представя от гледна точка на директното наблюдение говорещият няма много голяма възможност да използва транспозиции. Обикновено най-често реализацията им се изразява в употреба на 1л. мн.ч., вместо 1л. ед.ч. Все пак има такива по-редки случаи, когато има за цел да се приобщи или към зрителската аудитория, или да се представи като част от телевизионния екип или екипа на терена:

Нашият репортер Тодор Христов ще се опита да разговаря с делегата, за да *разберем* дали този мач ще бъде прекъснат, защото май натам вървят нещата. (<https://www.youtube.com/watch?v=GBVbbXc-C0w&t> – Илиян Енев – 02:35 мин.).

Настоящото изследване застава зад тезата, че връзката между агресията в езика и футбола се проявява на различни нива. В изказванията на говорещите присъстват определени явления, които са по-резонни за разговорната реч на привържениците, отколкото за професионалния език и речево поведение на един журналист. Значението от изучаването на речевата агресия се определя от нарастващия интерес към комуникацията и ефективната реч. Това е моментът, в който ще си позволим да разчупим анализаторската дейност и ще разгледаме говорителите освен в качеството си на журналисти и в качеството си на привърженици, заради тяхната по-експресивна реакция, както и темите свързани с любимите отбори ЦСКА или ПФК „Левски“. Ще проследим моментите на речева агресия и субективни коментари, каква е речта им и защо, каква е ролята ѝ и как се възприема от останалите участници и зрителската аудитория.

В последните няколко десетилетия българските медии играят роля на каталитизатор на напрежението особено преди, дори и след важни мачове, от какъвто калибър е и „вечното дерби“. Журналистите употребяват лексеми в медийния регистър, характерни за футболните тълпи и запалянковци, което ясно показва, че с тях се цели да се постигне семантично оцветяване и стилистичен нюанс на езика. Основната идея е да се скъси дистанцията със зрителите и да се приобщат, да се почувстват в среда, близка до тази на терена или сред приятелския кръг. Друг фактор, който е от значение, е непретенциозната разчупена обстановка и непреднамерената реч, които също са предпоставка за употреба им. Като обзор на всички тези изразни средства е общоприето понятието *реч на омразата*. То включва в себе си вулгарна и агресивна лексика – обиди, вулгаризми, цинизми и е свързана с расова, етническа, религиозна и дори футболна нетърпимост.

В коментарното студио „На ринга“ такива изказвания са нерядко срещано явление, поради емоционалния характер на темите и провокативната комуникация на говорещите. Обикновено употребата на крайните жаргонизми е в резултат от изказване, в което превес е взела емоцията, когато говорещте се изказват в качеството си и на привърженици на съответния отбор, а не само като журналисти и анализатори. В подкрепа на тези твърдения може да приведем няколко примера, които красноречиво доказват твърдението:

1. Ние не сме за управление, ние отиваме там ‘щото да си подкрепяме отбора, ‘щото го обичаме. Никой не може да ми отнеме и кой каквото и да говори и да пише дали обичам ЦСКА. Да, аз си го обичам такъв, какъвто е. Някой друг може да го обича повече, крещейки „кезеле, кезеле“ или „мезеле“ там каквото си викат.

(Лъчезар Николов – Чезари – https://www.youtube.com/watch?v=Q_jNioo5obY&t=18:35 мин.)

Кезеле – известно съкращение, изписва се с абревиатурата КЗЛ от футболния фолклор скандиран от феновете на ЦСКА с цел обида и уронване на авторитета на ПФК „Левски“

Употребата на такъв тип изразни средства е сравнително честа. Тя варира от типични жаргони от спортния тип изказ, до крайно недопустими определения и цинизми (КЗЛ) типични за разговорната сфера, но не и за медийната. Абривиацията е много интересен метод за създаване на словесни единици в българския жаргон, в които се преплитат метафорични и метонимични похвати.

Спрямо другия посочен пример може да обобщим, че медийни изказванията, засягащи хора на расова основа, са недопустими в медиите, независимо от характера и аудиторията ѝ, нещо повече, те дори са в разрез със Закона за радиото и телевизията на Република България:

Глава първа.

ОБЩИ ПРИЛОЖЕНИЯ

Чл. 8. (Изм. – ДВ, бр. 96 от 2001 г., изм. – ДВ, бр. 77 от 2002 г., изм. – ДВ, бр. 12 от 2010 г.) (1) Медийните услуги не трябва да подбуждат към ненавист, основана на раса, пол, религия или националност.

В подкрепа на това твърдение, ще приложа и още един пример от същото предаване на журналиста Крум Савов, чието субективно изказване красноречиво може да се възприеме като пропаганда:

2. Аз съм категоричен и явен расист, [...] и то във много отношения. Както беше казал някъв „От всичко най-мразим негрите и апартейда“. С'а, аз съм в една специфична посока расист, спрямо [...] айде да не ги обошавам, но [...] арабите и циганите. Тъмнокожите не ме притесняват [...] дотолкоз много. Но тези, които дърпат цялото човечество, цивилизацията и в конкретния случай и нашата бедна, обрелена държавица назад, спъват я, унищожават я, променят ѝ демографския профил, източват социалните системи, бият, изнасилват, крадат, лъжат, ало-измами и не знам си какво... Това разсипва държавата. А пък мюсюлманската арабска инвазия унищожават Европа и Нотрдам е немалко предупреждение към християнския свят. Съгласен? И в този смисъл не се притеснявам да казвам, че съм расист. Наистина смятам, че тези не са допринесли с нищо за цивилизацията, напротив!“

(Крум Савов – 01:20 мин. – <https://www.youtube.com/watch?v=tkТНМНуPFpk&t>)

Във видеоблога „С бутонките напред“ коментарите на мачовете на ЦСКА и ПФК „Левски“ са обикновено много емоционални и са наситени с множество вулгаризми, макар и поднесени с чувство за хумор. Целта е да се скъси дистанцията и оцвети изказа на коментаторите. От всички коментиращи това са най-отявлените почитатели на ЦСКА в лицето на Николай Александров и ПФК „Левски“ – Томислав Русев, затова и речта им оправдано е наситена с разнообразна стилистично маркирана лексика.

3. Глей с'а можем да перифразираме един вицепремиер от Прехода, в зората на Прехода, който беше казал: „Е*аси държавата щом аз съм ѝ вицепремиер“. Бих казал – е*аси първенството, ако „Левски“ е първи, с тая игра от снощи.

(Томислав Русев – <https://www.youtube.com/watch?v=U6EHP0x8LoE&t=01:18> мин.)

4. Трета смяна, Хубчев я направи некъде [...] *на майната си*, когато мачът вече е заминал. (Томислав Русев – https://www.youtube.com/watch?v=_jC8nxYtK-o – 02:59 мин.)

Особено важно място във футболната лексика заемат **аналогните с войната**. На тази тема са посветени редица изследвания на езиковеди, сред които най-ярко се отличават тези на Владимир Досев. Според него този тип лексика е плод и на политическия маркетинг. В своята статия: „Персонален маркетинг и политическа реч“ той поставя футболната и политическата лексика на една плоскост, като аналогия с военната лексика. В нея той твърди: „В медиите спортното състезание често е представяно като военна битка. Същото твърдение се отнася с пълна сила и за политическите избори.“ Речта на футболния коментатор е доста по-особена, нейната задача е да отразява ставащото на терена в настоящия момент. Допълнително се усложнява с динамиката и напрежението в играта и успешното задържане на зрителския интерес. Според Владимир Досев това води до **„прекомерен стремеж към езикова атрактивност“**. Тя се постига чрез тропикализирана лексика, като някои примери трудно могат да се съчетаят с правилата за правилно общуване в медийния регистър.

За коментаторската устна реч са характерни изказвания от типа: *стреля, прониза, застреля, атака, контраатака, нападение, отбрана, капитан*. Според зрителската аудитория и според други изследвания, наличието на обидни квалификации и разговорни маркери се отразяват пряко и в различна степен върху схващането на журналистическата реч като образец за престижно речево поведение. Промените в нагласите и ценностите на аудиторията към различните модели на публичната реч определят и избора на езикови средства, които пък формират мястото на спортния комуникативен акт в журналистическия регистър. Изследванията на спортния дискурс сочат, че основен маркер на спортния журналистически регистър в българските медии е **прекомерната тропикализация на езика**. Употребата на стилистично маркирана лексика зависи от типа дискусия, участниците, темата и степента на субективност и спонтанност на речта.

В анализираните формати изобилства от такива примери, тъй като стилистично маркираната лексика от спортния регистър автоматично се прехвърля върху медийния, посредством тематиката и субективното отношение на говорещите. Футболната страст и пристрастия личат ярко и в коментарното студио „На ринга“, и във видео блога „С бутонките напред“. Интересно обаче е, че честотата на употреба на военната лексика намалява с „отминаването“ на срещата, т.е. в „На ринга“ употребата е най-редуцирана, по средата застава видеоблога „С бутонките напред“ с коментарите, непосредствено преди мач и

с най-висока фреквенция е речта на спортния коментатор. За аргументация ще приведем последователно и няколко примера от всеки формат:

1. Последните 5–6 минути преди края на мача в Стара Загора имаше абсолютно идентично положение, ръка на *защитник* на ЦСКА при центриране остро... но пак имаше 3–4 метра разстояние, поне. Ръката не беше нито прилепена, нито нищо... *удари* футболист на ЦСКА...

(Крум Савов – 26:47 мин. – https://www.youtube.com/watch?v=Q_jHioo5obY&t)

Скъсах се от еднотипни и безплодни, в крайна сметка, *атаки* „червените“.
(<https://www.youtube.com/watch?v=m0h6ZzlVnCY> – Николай Александров)

Контраатака на ЦСКА, пуска хубав авантаж Вълков, защото топката остава притежание на „червените“ и те вече *атакуват* чрез Едвин Джеси, който се надиграва един на един, Джеси, сменя посоката, *удар* на Джеси, Алу Соу след това, Николай Михайлов спасява. *Изстрел* във близкия ъгъл на Николай Михайлов.

(https://www.youtube.com/watch?v=OdT2O_UPEYo&t – Илиян Енев – 00:30 мин.)

От изброените примери може да се обобщи, че в резултат на военните лексеми, цинизмите и вулгаризмите, характерни за футболния език, спортните медии катализират напрежението и провокират агресия в стремежа си към акцент върху информацията чрез по-зрелищен изказ.

Подборът на лексикалните средства в медийното общуване (и не само) се осъществява и в зависимост от личния избор, който бива повлиян освен от професионалната дейност, също и от социалната среда и обществения живот. Употребата на стилистично маркирана лексика се определя в зависимост от ситуацията на общуване – време, място, предмет, задачи, цел. Тя има специализиран стилистичен статут и включва в себе си два типа лексика – разговорна и книжовна. Според функционалните си възможности и емоционалната си и експресивна същност, думите се отнасят към някои от стиловете, като именно те го изразяват. В трите журналистически формата, които наблюдаваме и анализираме, също се среща изобилие от метафорична и метонимична лексика. Чрез нея се постига атрактивност и оригинално звучене и става по-достъпна и лесно „смилаема“ за обикновения зрител. Като следваме досегашния ред на представяне, ще започнем с предаването „На ринга“. Тъй като то е с най-голяма продължителност и темите са разнообразни, често речта е стилистично маркирана, а това, както ще стане ясно, зависи от настроението, емоционалното състояние и личното отношение на говорещите:

1. Много се подигравахте на „Левски“, когато Делио Роси ги беше *закопал*. (Крум Савов – 11:32 мин.)

2. Аз ви казах мнението на Ярек Колаковски – *прекрасно* момче, много добър футболист, но не е готов за *големия футбол*. Думите му бяха: „Ако оти-

де в елитно първенство *ще се счупи* още от началото“, то така и стана. (Лъчезар Николов – Чезари – 22:48 мин.).

Във видеоблога „С бутонките напред“ настроението е още по-приповдигнато, субективизмът в коментарите е още по-красноречиво изразен, а фреквенцията на метафоричната и метонимична лексика тук е най-висока. От значение са и по-кратката продължителност на епизодите, които най-стегнато, точно и емоционално могат да се представят фактите чрез стилистично маркирана лексика.

Не днес на този стадион в Запорожие, а второто полувреме в София трябва да бъде *натиснат докрай педала*. (Николай Александров – 04:08 мин. – <https://www.youtube.com/watch?v=zUZYeGZ4mdQ>)

Стамен Белчев ми харесва, защото има треньори, които *изповядват* все още така наречения *по-романтичен футбол*, с повече комбинации, с повече подавания, на мен този футбол, от такива треньори ми харесва, дори със *по-скромни отбори*, то си им личи. (Томислав Русев – 01:53 мин.)

„А“ група отново има *боксова круша*, Ефбет лигата има *боксова круша* [...] ... тоест каквито оценки да дадем за „Левски“, минаваме през този от „Витоша“ е *страшна трагедия*, не може дадеш *реална оценка*. (Томислав Русев – 06:50 мин.)

(Примерите може да проследите тук – <https://www.youtube.com/watch?v=xnCWn-EgGiM>)

При прекия коментар на директен мач на „вечно дерби“ (и не само) с най-висока честота на употреба са, разбира се, **метафорично и метонимично преосмислената военна лексика**. Ние обаче ще фокусираме вниманието си основно върху няколко по-различни примера:

1. *Това е краят!* „Левски“ спечели срещу ЦСКА с един на нула след автогола на Перейра, в добавеното време на първата част. *Скъпоценни три точки* за тима на Георги Дерменджиев и „Левски“ се изравнява с ЦСКА като точки...

(Илиян Енев – 07:04 мин. – https://www.youtube.com/watch?v=OdT2O_UPEYo&t)

2. Центриране на Тиаго, удар и два на нула за ЦСКА. Евандро е *точен*... Още веднъж изпълнението на Тиаго, никой *не покри* Евандро, Райнов се опита да го спре, но беше закъснял, нямаше какво да направи Николай Михайлов.

(Илиян Енев – 08:08 мин. – https://www.youtube.com/watch?v=ntfmB_KIINk)

В медийното пространство и в частност в спорната журналистика, **фразеологизмите** също намират своята широка употреба. При работата с фразеологизми е важно да се отчита тяхната специфика като маркери на културния код на даден колектив. Характеризират се с образност и експресивност. Най-общо те функционират като образни синоними на стилистично немаркирани думи. Могат да се разгледат като верабализирана система от идеи, асо-

циации и образи. В това е и смисълът им – да представят отношение, оценка, емоция чрез образността. Употребата на фразеологизми може да се съотнесе до една от основните тенденции в езика – езиковата икономия. Законът за езиковата икономия представлява стремежът на човек да предаде максимум информация чрез минимум езикови средства. За носителите на езика е много по-лесно да характеризират дадена ситуация с употреба на фразеологизъм, вместо с дълго обяснение.

В предаването „На ринга“ заради експресивния и анализиращ характер на формата, често се случва да срещнем фразеологизми, с цел постигане на атрактивност на изказа, изразяване на емоционална оценка и езикова икономия.

А сега като не вземаме трансфери, к'во прайме? Само продаваме футболисти и сме *цъфнали, та вързали*. (<https://www.youtube.com/watch?v=DnslI0xm18w&t=> – Лъчезар Николов – Чезари – 22:40 мин.)

В спортния влог „С бутонките напред“ обстановката е сходна. Тук коментарите и оценките са още по-субективни, изказът е още по-експресивен, а това се отразява върху фреквентицата на фразеологизмите.

1. От УЕФА дори тези неща *не им пука, те не им дреме...* [...] Тях ги интересува от груповата фаза нататък, така че както се казва *и на арменския поп да се оплачат* „червените“ *кел файда*, жалко.

(Николай Александров – <https://www.youtube.com/watch?v=zUZYeGZ4mdQ> – 09:15 мин.)

В преките коментари на футболните срещи сравнително по-рядко се срещат фразеологични словосъчетания. За коментаторската реч е характерна високочестотната употреба на заемки, пряко свързани с футболната терминология. Интересно е да се проследи систематичното отношение на синонимия (взаимозаменяемост) във футболната лексика при единици от чужд и домашен произход. Лингвистичните изследвания в тази област посочват някои заемки и препоръчват ограничаване в употребата им, за сметка на българската лексика, която би звучала така: *ъглов удар* – корнер, *11-метров наказателен удар* – дузпа, *нарушение* – фаул (в устната реч дори фал), *странично хвърляне* – тъч и пр. По отношение на краткостта им обаче Законът за икономия на езика е категоричен и безпощаден. Затова те са тенденциозно наложени и се употребяват като синоними, без задължителен превес на българския вариант.

Сравнението е един от любимите и често използвани похвати на спортните журналисти, когато демонстрират своята експресивност. В речта на българския футболен коментатор, то също има своето специално място. Сравнението е стилистична фигура, която се използва за съпоставяне на на пръв поглед несвързани категории и различни обекти. Основната цел на говорещите е стремежът към атрактивност на речта, причвличане на вниманието и събявяване дистанцията със зрителите. Сравнението е един от най-лесните начини

за постигане на образност и хумор, както и аудиторията да бъде провокирана, разсмяна, а от там и спечелена.

Видовете сравнения са с най-различен характер: с **поведението и характеристиката на животни** – основната идея е както израз на **възхищение**, чрез качествата и уменията на някои животни, така и обратното – чрез слабостите им се постига **осмиване и ирония**.

1. Този мач, щях да кажа клишето на коментаторите по телевизиите, най-добре да бъде забравен. Не, той няма да бъде забравен, такива мачове се помнят, *когато те бият като куче* на „Герена“ с 0:4, т'ва не бива да се забрави и такива неща не бива да се прощават. (<https://www.youtube.com/watch?v=ksjhEWLBQIU&t> – Томислав Русев – 07:00 мин.)

Друг вид **сравнение е с популярни имена на личност и обекти**, станали нарицателни за определени качества, недостатъци и характеристики. По този начин обстановката се представя по-атрактивно и образно. Често срещани са сравнения с природни и културни забележителности, сгради и т.н.

2. Ще търсим чудесата там, ясно е на всички в Страсбург – „Локомотив“ Пловдив, точно това е страната, където *българите са в страната на чудесата, като Алиса*. (<https://www.youtube.com/watch?v=lmZgKwkphss> – Томислав Русев – 01:53 мин.)

Образност се постига и **чрез сравнения при изграждане на портрет**. При описателните сравнения се изграждат физическите характеристики, умения или липса на такива на футболисти, треньори, дори положения и т.н. Всичко може да е обект на сравнение от спортните коментатори: начин на игра, физически данни и т.н.

3. Защо примерно треньора вкара Божниката? Този човек в момента, в който влезна в игра, той отигра ли една топка? Той подтичваше *като някакъв ветеран от мача Бистрица с Лудогорец*.

(Лъчезар Николов – Чезари – 40:39 мин. – https://www.youtube.com/watch?v=Q_jHioo5obY&t)

4. Ами, 18-ти номер от „Дунав“ изнведъж там се свлече, се хвана за бърбрека, *сякаш току-що пакистански контрабандисти на бърбреци са му отнели единия бърбрек* и той се свилча на земята, хвана се тука...

(Николай Александров – <https://www.youtube.com/watch?v=m0h6ZzlVnCY&t> – 08:36 мин.)

Интересен е случаят с т.нар. „**политически некоректните**“ **сравнения**, в които присъстват редица стереотипи от обществения живот и езика. На определен социален колектив или националност се приписват различни общоприети качества или недостатъци. Начинът, по който тези сравнения ще бъдат възприети, зависи индивидуално от зрителите, тъй като често са на границата на политическата коректност и някои зрители биха ги сметнали за обидни и накърнява-

щи авторитета. Често целта не е такава, а напротив – постигане на атрактивност и изразяване на експресивност при отразяване на спортното събитие.

5. Съдията се държеше така, сякаш, той е швейцарец да уточня, *сякаш има някоя украинска любовница*, по този начин съдеше за българския и украинския тим.

(Николай Александров – <https://www.youtube.com/watch?v=XJN4gY595mQ&t=04:18> мин.)

Последният тип **сравнения**, които спортните журналисти често употребяват са **свързани с професионални характеристики, звания, определена професия, занаят, призвание**, дори и благороднически титли и т.н.

6. Украинците бяха изпуснати *като рибар, който хваща голям сом, голям шаран и точно преди да го хване, преди да го хване с мрежичката... да го прибере и рибата се изплъзва, откача се от кукичката*, или дори още по-наивен пример бих дал докато е вече в ръцете му го изпуска, защото ЦСКА изпусна Зоря Луганск.

(Николай Александров – <https://www.youtube.com/watch?v=XJN4gY595mQ&t=00:58> мин.)

Следващата лексикална особеност, която ще разгледаме, е **хиперболизирането**. Основната цел за използване на хиперболи е привличането на внимание на събеседника или слушателя върху дадена ситуация или акцентиране на определени детайли от нея и едновременно с това да се създаде силно преувеличена представа за нея. Употребата на хиперболизирани изрази отново пряко зависи от характера на предаването и степента на експресивност в речта на говорещите. Тя е свързана със субективното им отношение и обикновено се използва, както за привличане на внимание, така и за изразяване карйна степен на оценка. Коментарното студио „На ринга“ е със средна честота на употреба, за сметка например на влога „С бутонките напред“. Във видеоблога голяма част от коментарите се правят непосредствено след мач, а това, както и темата, е от ключово значение за емоционалното състояние и речта на говорещите.

1. Ама ‘айде понеже сега си ироничен, кажи ми кои мачове „Лудогорец“ взе със съдии в Европа, че аз не се сещам? [...] Е, те са толкова *двеста хиляди и от преди 20 години*, че не ги помниш. (Крум Савов – <https://www.youtube.com/watch?v=DnsII0xm18w&t=48:23> мин.)

Поради факта, че коментарът се прави непосредствено преди края на мача, във видеоблога, емоцията се отразява пряко върху речта на говорещите, които освен в качеството си на спортни журналисти се изразяват пряко и като привърженици на съответния отбор. Това е и определящо за по-високата фреквенция на редица интересни хиперболи, които му придават експресивна окраска и атрактивност.

1. Хубчев лъга, че [...] Както [...] ‘айде да не говора, ще спра до тук [...] Щях да кажа както Люпко излъга за хиляда неща, ама там да не се бъркам. Люпко, когато беше на „Герена“ говоря, сега си е в ЦСКА.

(Томислав Русев – 07:09 мин. – https://www.youtube.com/watch?v=_jC8nxYtK-o)

2. От толкова много центрирания днес от страна на „червените“, то половината мач Турицов отчаясно скъса се да центрира, центрира, центрира. Този накрая влезе, други, тоя – центрирания, центрирания... Как тая точка не отиде в Гюргево не ми е много ясно? (01:50 мин.)

Пет минути по-късно имаш положение, Кристиян Малинов първи път шутира – не успява, ами след това подай я, бе, момче, подай я бе. Този Тони Уот е в най-чистата позиция, когато някога в цялата си кариера е изпадал, бе. Той никога там по онези дърводелски шотландски девизии не е изпадал в такава ситуация. (<https://www.youtube.com/watch?v=m0h6ZzlVnCY&t> – Ники Александров – 06:11 мин.)

Следващото езиково явление, което ще разгледаме са елипсите в речта на спортните журналисти. Елипсата е характерен похват за художествения стил и представлява изпускане на дума или израз, който следвайки пътя на логиката се подразбира. Той е специфичен метод, с който говорещият си служи, за да изрази най-добре своята мисъл, чувство или да изгради образ. В основата на това явление е заложена идеята за Закона за икономия на езикови средства. Тя се основава на едно изключително свойство на езика – излишеството. Според този закон от речта изпадат езиковите елементи, чието значение лесно се подразбира от контекста. Главно е схващането и възприятието, че езиковата дейност се характеризира със стремеж към икономия на енергия при общуването.

В онлайн предаванията „На ринга“ и „С бутонките напред“ те се осъществяват естествено в хода на комуникативния акт и могат да се обяснят като стремеж към бягство от прекалена обстоятелственост. Ролята на елипсите в този формат има и експресивна функция, която се реализира с нетърпението на говорещия да направи субективен коментар, което пряко зависи от темата и обсъждания проблем.

Каква титла, какви 5 лева? От всичките дербита – 3 точки [...] 4 точки от 4 хикаса? (Крум Савов – 07:32 мин. – <https://www.youtube.com/watch?v=DnslI0xm18w>)

Той ли е, да не ги бъркам там, кой от Шотландия, кой от Ирландия, кой от [...] Плимут, то – големи [...] юнаци.

(Николай Александров – <https://www.youtube.com/watch?v=m0h6ZzlVnCY&t> – 06:33 мин.)

Друг е случаят с елипсите при спортния коментар на мач. Той като жанр от публицистичния стил съдържа основните му функционални характеристики – **официалност на речта, логичност, точност и последователност, стремеж към икономия и стегнат изказ, стандартност на комуникацията, образност и експресивност**. Нуждата от елипси в речта е по-голяма, заради

динамичния характер на играта и емоционалността, понякога и драматичност. Интонацията има определяща роля при елипсите – чрез нея коректно и логично се „попълват“ изпуснатите думи.

1. „Сините“ атакуват, удар от дистанция – над вратата...

(Илиян Енев – 01:43 мин. – https://www.youtube.com/watch?v=ntfmB_KIINk&t)

2. Али Соу опита да продължи към Жоржиньо – Жоржиньо в наказателното поле, Жоржиньо – Николай Михайлов спасява с една ръка – Жоржиньо пропускат. Добре отигра положението Жоржиньо, беше изпуснат от защитата на „Левски“ – Николай Михайлов спаси.

(Илиян Енев – 05:48 мин. – https://www.youtube.com/watch?v=OdT2O_UPEYo) .

От гледна точка на емоционалната страна в речта специално място заема употребата на **междуметия**. Те са аморфни, незименяеми думи, които изразяват чувство или силна емоция. Те нямат номинативно значение, често зависят от интонацията на говорещите и се характеризират със самостоятелно ударение, често по-силно от останалите лексеми. Те имат точно, фиксирано и красноречиво лексикално „значение“, свързано с конкретното емоционално състояние, което всъщност изразяват. Тяхното значение се формира на базата на представата за конкретни звуци и чрез това по-специфично значение речта става по-атраaktivна и експресивна. В медийните формати също се срещат междуметия, като те макират емоционалния характер на изказването. В предаването „На ринга“, заради честите дебати, междуметията се използват за изразяване на противоположно становище или за постигане на по-голяма образност. Като цяло употребата им не е толкова постоянна, но това зависи най-вече от емоционално-експресивното състояние на говорещите и от дискутираната тема.

1. Галиш ги по главичката, стоят със лапичките, верни на господаря, *джафкат*, радват се. Господарят им казва „Я вижте тоя“ – *брррр*, се нахвърлят с к'вото и да се сетят, с обиди и така нататък.

(Лъчезар Николов – Чезари – <https://www.youtube.com/watch?v=DnsII0xm18w> – 09:48 мин.)

Във видеоблога „С бутонките напред“ заради краткостта на епизодите и експресивния характер на коментарите води до още по-висока фреквентия на междуметията. С тях се постига образност и атраktivност на изказа, като най-често изразяват несъгласие, възмущение или ирония.

1. Но ми се иска някой да влезе като Гара Дембеле на времето. Влиза и дум-дум-дум-дум-дум-дум и до Нова година вкарва 20 гола, *ей* така искам някой да влезе, иначе даваме им време, к'во да ги прайме, то и да не им дадем време, те са си там.

(Томислав Русев – <https://www.youtube.com/watch?v=U6EHP0x8LoE> – 04:48 мин.)

Да те подхвана на любимата ми тема, която аз пак така съпреживях с продажбите на Каранга, на Мауридес, на кой ли не. Така част от „червените“ фенове тогава: „*Уау*, страшна сделка направихме“ чичо Пешо от Петрич и бай Гуньо от Добрич са много щастливи, че примерно ЦСКА е продал каранга за 2–3 мил’она и вероятно очакват някакви проценти и дивиденди да отидат при тях. (Николай Александров – <https://www.youtube.com/watch?v=jbzLxUKWIqw> – 01:23 мин.)

В прекия коментар междуметията не са често явление, те се употребяват обикновено **като израз на изненадата на коментатора**. При прякото предаване речта е спонтанна и при по-интересни положения, центрирания или голове се случва говорещият да не може да скрие емоциите си и естествено да внесе в изказа си междуметия.

1. *Ооо*, много красиво изпълнение на Станислав Костов! Заслужава аплодисменти това, което направи Станислав Костов, с гръб към вратата, вижте как отклони топката, за да я изпрати в десния ъгъл на Витаутас Черняускас. Много технично и красиво.

(Илиян Енев – <https://www.youtube.com/watch?v=zN-drkVZl7E&t> – 07:41 мин.)

2. Иванович максимално затруднен, може и тук ЦСКА да се възползва...

Ооо, какъв гооол! 4 на 0 в полза на ЦСКА и какво изпълнение, какво изпълнение, наистина уважаеми дами и господа. Когато гледаме европейски мачове сме свикнали да виждаме европейски голове.

(<https://www.youtube.com/watch?v=X65thPeOB8o> – 03:27 мин.)

Футболът винаги е бил всеизвестен и силно значим социален феномен, който събира много хора, независимо от възраст, пол, националност и обществено положение. Спортните медии са естественото продължение на този феномен. От известно време насам се забелязва този стремеж към медиен маркетинг на журналистите – да прехвърлят същия дух, експресия и усещане от терена върху екрана. Това, обаче, не се възприема негативно, въпреки схващането, че работата на журналиста е да бъде максимално обективен в своето отношение и оценка. Напротив, именно обективните заключения на фона на субективните коментари, провокират интереса на потребителите. Участниците заявяват своите футболни предпочитания и това предизвиква реакцията, което е достатъчно. Неслучайно анализирания епизоди са свързани с ЦСКА и ПФК „Левски“, от тях най-ярко личи експресивността и изобилието на стилистично маркирани средства. В жанровете речта на журналистите се реализира така, че максимално да успее да приобщи зрителя към дискутираната тема.

При излъчвания с аналитичен характер, изводът е, че речта се характеризира като спонтанна, за това и на моменти експресивна и силно въздействаща върху обикновения зрител. В коментарното студио „На ринга“ от ключово значение

за речевите особености са дължината на епизодите и фактът, че предаването е с обзорен и аналитичен характер. Затова речта е с най-ниска степен на експресивност, за сметка на останалите два жанра. Обикновено динамиката на речта стриктно следва динамиката на играта, но тук повишената емоционалност възниква като резултат на провокативния характер на речта на участниците. Тяната основна цел е чрез стилистично маркираната реч да придадат необходимата образност и да предизвикат опонента в събеседването или дори зрителя.

Още по-интересен е случаят с видеоблога „С бутонките напред“. Коментарите са непосредствено след мач, което предполага изказът да бъде огледан на резултата и показаната игра, т.е. силно стилистично маркирана, пряко отражение на емоционалното състояние на говорещия. Комуникацията има два плана – един, който се доближава до аналитичния характер, където по-специално място има семантичното поле, и втори – с по-централен отзвук към привърженическата емоция. Videоблогът е свързващо звено и медиатор между другите два жанра. Стилистично маркираната реч и субективното отношение са хитър журналистически и маркетингов ход за провокиране на реакция – одобрение или неодобрение в „живите“ формати. Емоцията от терена може да бъде пренесена в коментара само чрез истински привърженик и компетентен журналист, като и двете се реализират в лицето на Николай Александров и Томислав Русев.

В прякото предаване на футболен мач, речта на коментатора се характеризира като най-динамична, експресивно натоварена, но и най-стилистично издържана. Интересното е, че сходните положения по време на игра водят до сходен начин на изразяване, а оттам и до редица повторения, което се счита за недостатък. Друга важна особеност е, че тенденцията за двуликия образ на коментатора – като журналист и привърженик бавно и сигурно си проправя път и в това медийно поприще. Специфичното обаче е, че тук не се възприема положително от зрителите и е белег на непрофесионализъм. Следователно изискваната обективност в речта на коментаторите и употребата на умерено количество маркирана лексика е резултат от напрегнатото общуване, свързано с неизвестния развой на играта. Колкото речта е по-динамична и онагледява пряко онова, което се наблюдава, то толкова по-стилистично издържан и професионален се изисква да бъде изказът.

Последните десетилетия показват, че пътят към тенденциозно стилистично разчупване на езиковата рамка е постоянен и необратим процес. За сметка на това при направените наблюдения върху речта на спортни журналисти от последните седмици и месеци, доказват, че той не се реализира еднакво и навсякъде. Там, където традициите съществуват по-дълго, е необходимо повече време, за да бъдат успешно обновени.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Армянов 1989:** Армянов, Г. Жаргонът, без който (не) можем. София, 1989.
- Влахова 1999:** Влахова, Р. Агресивността в езика на медиите. – В: Медиите и езикът. София, 1999, с. 139–143.
- Георгиева, М.** За неезиковата природа на междуметията. сп. „Българска реч“. Университетско издателство „Св. Климент Охридски“. ISSN 1310-733X; С. 2018. кн. 2. с. 51–59.
- Грамматика на съвременния български книжовен език. Т. II. Морфология, София, 1998.
- Гецов 2000:** Гецов, А. Езикови манипулации в спортната преса, Велико Търново, 2000.
- Досев 2008а:** Досев, Вл. Футболна лексика и фразеология в съвременния български. Дисертационен труд, защитен на 30.10.2008 г. пред СНС по славянско езикознание. Решение на ВАК от 10.12.2008 г.
- Досев 2008б:** Досев, Вл. Агресията в речта на футболните тълпи и в спортните медии – В: Проблеми на социолингвистиката IX. Агресията на уличния език. Международно социолингвистическо дружество. София, 2008, с. 220–225.
- Досев 2010:** Досев, Вл. Речта на футболния коментатор (лексикални особености). Сб. от Осма национална конференция „Проблеми на устната комуникация“ с тематичен блок, посветен на 10-годишнината на в. „Янтра днес“, Велико Търново, 5–6 юни 2008 г. Научна редакция: проф. д-р Христина Станева, доц. д-р Анелия Петкова, доц. д-р Мария Илиева. Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, книга 8, 2010, с. 97–104.
- Досев 2014а:** Досев, Вл. Комуникация и медийна манипулация. Варна: Издателство „Наука и икономика“. Икономически университет – Варна, 2014.
- Досев 2014б:** Досев, Вл. Манипулативната роля на метафорите в медийния дискурс. Варна: ИК „Стено“, 2014, с. 144.
- Досев 2017:** Досев, Вл. Непознати приятели, познати неприятели. – В: Обществени комуникации 7, Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“, Шумен, 2017, с. 230–242.
- Досев 2017:** Досев, Вл. Персонален маркетинг и политическа реч. – В: Маркетингът – опит и перспективи. Сборник с доклади. Международна научна конференция посветена на 20 години от създаването на катедра Маркетинг при Икономически университет – Варна, България, 29–30 юни 2017.
- Ефтимова 2018:** Ефтимова, А. Регистри в журналистическия дискурс. София, 2018.
- Колев 2018:** Колев, Д. Словообразователни особености на новата субстантивна лексика от областта на спорта в българския и чешкия език. Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“, БАН, София, 2018. <https://philol-forum.uni-sofia.bg/slovoobrazovatelni-osobnosti/>
- Ницолова 2008:** Ницолова, Р. Българска граматика. Морфология. София, 2008.
- Пашов 1989:** Пашов, П. Практическа българска граматика. София, 1989.
- Dosev 2008:** Dosev, Vl., Football Lexis and Phraseology in Contemporary Bulgarian. – In: The Linguistics of Football. Language in Performance band 38 Narr Francke Attempto Verlag CmbH+Co.Kg Tuebingen 2008, 63–71.

СЕМАНТИЧНИТЕ РОЛИ И ЧУЖДООЗИКОВОТО ОБУЧЕНИЕ

НЕДЕЛИНА ВАНГЕЛОВА

СУ „Свети Климент Охридски“

The following paper is part of a bigger research that aims to explore the possibilities for cooperation between the linguistic theories about Semantic roles and foreign education. This work provides examples of teaching impersonal constructions, dative clitic forms and word order in Bulgarian using the Semantic roles approach and proposes a method of studying verbs through their argument structure.

Key words: semantic roles, foreign education, impersonal constructions, dative clitic, word order

В настоящата работа ще разгледам възможностите за колаборация между лингвистичните теории за семантичните роли и практиките в чуждоезиковото обучение по няколко начина – ще представя аспектите, в които по мое мнение семантичните роли биха спомогнали преподаването, ще подбера тези роли, които смятам, че са най-подходящи за работа в учебния процес и ще представя резултатите от анкета, проверяваща възприемането на ролите от чужденци. Един от методите, които предлагам за работа с роли, е изучаването на глаголи посредством аргументната им структура, затова ще представя аргументната структура на глаголите от една семантична група – глаголите за емоция.

Преподаването на български език като чужд, особено в първите нива на обучение, се реализира чрез език посредник, който често не е майчиният език на ученика. Това понякога може да усложни усвояването на материала. Семантичните роли могат да бъдат добър инструмент при работа с повече от един език поради своята универсалност. Смесовите понятия, които изразяват, съществуват във всеки език, независимо от граматичната система и лексикалната реализация. Това обуславя тяхната широка приложимост при работа с най-различни езици. Макар да няма един-единствен универсален модел, това не е пречка за използването на ролите. Те дават добро приближение със ситуацията и са подходящи като инструмент за работа с повече от един език, тъй като дават възможност за директни паралели между езиците.

В преподаването на български език на чужденци в последните години като език за преподаване се налага английският език, поради голямата му популярност. Въпреки огромната си прилика с българския език в структурно отношение, поради факта, че и двата езика са аналитични, има смислови конструкции, които в единия език са номинативни, а в другия дативни (*I miss you/ Липсваш ми*). Осмислянето на дадено явление е много по-лесно, когато се случва на базата на някакво сходство. Това сходство може да бъде открито в лицето на семантичните роли, които, независимо от повърхностното проявление на падежите в съответните езици, остават същите в своята дълбока структура. В случая *аз* (този, който усеща липсата) винаги ще бъде с роля експериенцер във всеки език, без оглед на позицията в изречението. Това може да се види ясно в следните примери¹:

1. **български език** – Липсваш ми – *рго_V_Pron Dat* – няма експлицитно изразен подлог, той е част от глаголната флексия; той е в номинатив и ролята му може да се определи като Cause (причина) или Theme (тема); лицето, което изпитва липсата, е представено с дателното местоимение, което е в ролята на експериенцер.
2. **чешки език** – Chybíš mi – *рго_V_Pron Dat* – както в българския език няма експлицитно изразен подлог, той е част от глаголната флексия; той е в номинатив и ролята му може да се определи като Cause (причина) или Theme (тема); лицето, което изпитва липсата, е представено с дателното местоимение, което е в ролята на експериенцер.
3. **английски език** – I miss you – *Pron Nom_V_Pron Acc* – подлогът е експлицитно изразен, в номинатив; за разлика от българския и чешкия език тук подлогът е лицето, което изпитва липсата, но ролята си остава същата – експериенцер. В акузативна позиция се намира лицето, което е причина за липсата. То може да приеме роля причина или тема.
4. **словенски език** – Pogrešam te – *рго_V_Pron Acc* – формално структурата съвпада с тази на английски език, но подлогът не е изразен експлицитно, а присъства чрез флексията (както при другите славянски езици по-горе). Ролите остават същите – изпитващият липса е експериенцер, а липсвания – тема или причина.
5. **украински език** – Я сумую за тобою – *Pron Nom_V_p Pron Instr* – подлогът (в номинатив) е изразен експлицитно, представя изпитващия липса, който отново е в ролята на експериенцер, но липсващият този път е в творителен падеж² и е свързан предложно; въпреки това остава с роля тема или причина.
6. **испански език** – Te extraño – *Pron Acc_V_рго* – тук словоредът е обрнат, на първо място е този, който липсва, в акузатив и с ролята тема

¹ <https://www.omniglot.com/language/phrases/imissyou.htm>

² https://ukrainskamova.com/publ/chinnij_pravopis/dlja_pochatkivciv/mestoimenija/10-1-0-295

или причина, след него е глаголът, чието лице и число посочва подлога, който не е експлицитно изразен. Подлогът е изпитващият липса и той пак е експериенцер.

7. **иврит** – אֲנִי מִתְגַּחֵחַ לְךָ ; m>f/m – (Ani mitgahahgea eylayich/ eylecha); אֲנִי מִתְגַּחֵחַ לְךָ; f>m/f – (Ani mitgahahgahat eylecha/ eylayich) – Pron Nom_V_p
Pron Dat – прилича на конструкцията в английския ‘I miss you’ с разликата, че субектът на липсата е свързан предложно и е в дателна позиция³. Той пак е тема или причина. Изпитващият липса е подлог (в номинатив) и отново е с роля експериенцер.

Както виждаме от примерите по-горе, семантичните роли остават едни и същи при всеки език. Това би могло да улесни до голяма степен работата с различни езици, тъй като ученикът може да прави паралел с майчиния си език и начина, по който се изразява въпросната роля там.

Теорията за семантичните роли представя изречението като съставено от предикат и неговите външни и вътрешни аргументи. Външен аргумент е подлогът, а вътрешните са допълненията и в някои случаи – обстоятелствено пояснение (например обстоятелствените пояснения за място при глаголи за движение, които получават роля локатив). Това, с което ролите допринасят за усвояването на материала, е по-детайлното представяне на конструктите в едно изречение. Зависимостта между семантиката и структурното проявление в изречението може да бъде проследена най-ясно и разбираемо с ролите. Например изречението *Те решат кучето с четка* може да бъде представено по следните начини:

- (1) подлог-сказуемо-пряко допълнение-непряко допълнение
- (2) агенс_V_пациенс_инструмент

В (1) са представени реализираните позиции в повърхнинната структура чрез частите на изречението. Те са по-общи и представят структурно изречението, без оглед на семантиката на глагола и неговите изисквания. В 1. се вижда стандартният модел на българското изречение, който е актуален и при други глаголи с много по-различна семантика. При (2) забелязваме типични за съответния глагол аргументи, семантично съобразени с него. Този модел би бил добър пример за това как може да се използва даден глагол, което е много голям помощник в чуждоезиковото обучение. В изречението *Те купуват билети за децата*. наблюдаваме същата схема като в (1) в предходното изречение, но съвсем по различен начин ще изглежда, представено със семантичните си роли: агенс_V_тема_бенефициент. Вторият начин обяснява много по-добре лексикалното изискване на съответния глагол – роля на купувач, обект на купуване и този, който получава купеното.

³ <http://ulpanet.netzah.org/grammatika/gram6.php>

Семантичните роли могат да спомогнат за оразличаването на два глагола. Например *счупя* (1) и *счупя се* (2). Още на пръв поглед става ясно, че вторият глагол е рефлексивен. Но само това обяснение не би било достатъчно на един чужденец, за да разбере как се използва единият и как – другият глагол. Някои рефлексивни глаголи изискват ролите агенс и пациенс (*Нахвърлих му се.* -> агенс_V_пациенс), други приписват експериенцер (*срамувам се, страхувам се*), а при някои агенс = пациенс (*реша се, мия се*).

(1) Той счупи вазата. – агенс_V_пациенс

(2) Вазата се счупи. – пациенс_V

Глагол (1) е двуместен глагол, който предполага волево действие и въвежда аргументите агенс и пациенс. Глагол (2) също приписва роля пациенс, но за разлика от глагол (1), той е ергативен едноместен и това е единственият му аргумент, което прави действието неволево.⁴ Тези допълнителни обяснения показват истинската природа на всеки глагол – семантиката, която влага в едно изказване.

След направено кратко проучване извеждам 10 основни роли, които смятам за най-подходящи за работа с чужденци, и прилагам към тях обясненията им. Давам под тях пожелателните, които са представени чрез по-общо понятие при основните, но също биха могли да се използват в определени упражнения, където смислово могат да бъдат по-насочващи и конкретни в ситуацията.

Semantic roles/ Семантични роли:

1. Agent – someone who is doing the action

Агенс – някой, който върши действието

2. Co-agent – someone who is doing the action with the agent

Ко-агенс – някой, който върши действието заедно с агенса

3. Patient – undergoes the action and changes its state (it is affected by the action)

Пациенс – претърпява действието и променя състоянието си (повлиян от действието)

4. Theme – the entity that is moved by the action or undergoes the action but doesn't change its state

Тема – единица, която е преместена от действието или претърпява действието, но не променя състоянието си

5. Recipient – the one who receives something (whether good or bad) in the situation

Реципиент – този, който получава нещо (добро или лошо) в ситуацията

⁴ Влахова, Радка. „Винителни“ и „дателни“ префигирани глаголи в съвременния български език., стр. 99. Аргументната структура – проблеми на простото и сложното изречение. София, 2005 г., ИК „Сема РШ“

6. Experiencer – someone who is experiencing a feeling or a mood
Експериенцер – този, който изпитва чувство или настроение
 7. Instrument – the medium by which the action or event are carried out
Инструмент – посредникът, чрез който се осъществява действието или събитието
 8. Location – a place where the action is situated
Локатив – мястото, на което действието е ситуирано
 9. Force/Natural cause – natural force that brings about a change of state; mindlessly performs the action
Сила/Естествена причина – естествена сила, която води до промяна на състоянието; неосъзнато извършване на действието
 10. Cause – what caused the action to occur in the first place
Причина – какво е причинило случването на действието първоначално
- Допълнителни (пожелателни) роли:**
1. Цел (Goal)
 2. Източник (Source)
 3. Бенефициент (Beneficiary)
 4. Стимул (Stimulus)

Безлични конструкции с глаголно сказуемо

Една от първите трудности, които имах като млад преподавател, беше обяснението на безличните конструкции. За разлика от българския език, в английския език подложната позиция при тях е винаги запълнена, дори и само формално (*It's raining*), което, заедно с разнообразието от типове конструкции, допълнително усложнява усвояването на материала. Чрез семантичните роли успявам да очертая смисловия диапазон, в който се простира всеки от видовете.

При първия вид *proex V* сказуемите са самостоятелни изречения без задължителни аргументи. Ако се прибави някакъв аргумент, то той ще бъде с роля *сила (Force)*: *Вали дъжд*; *Вали сняг*.

Вторият вид *proex V + OAcc* са постоянно безлични конструкции с един аргумент с роля протоагенс за усещане и възприятие, която по-конкретно може да бъде означена като експериенцер: *не ме мързеше*, *досмеша го*. При превод на английски тази конструкция не запазва синтактичната си структура, което е предпоставка за по-трудното ѝ усвояване:

1. *Мързи ме – I'm lazy; I feel lazy*
2. *Боли ме – It hurts*
3. *Сърби ме – I feel itchy; It's itchy*

В първия пример *I'm lazy* отвежда към перманентно състояние, не толкова моментно, колкото е при *Мързи ме*. За да са напълно равностойни, трябва да се прибави някаква темпорална фраза като *right now*. *I feel lazy* отвежда към настоящия момент и може да се приеме за по-точен превод на *Мързи ме*, въпреки, че буквалният превод се различава значително структурно и лексикално. Глаголът *feel* семантично се свързва с вътрешния смисъл на тази конструкция – усещането, възприятието, заради което лесно може да се асоциира с ролята експериенцер. Същия случай имаме при третия пример – *I feel itchy*. Друг вариант за превод е *It's itchy*, където *it* не е задължително да е референт на конкретна част или място, може да е формално запълване на позицията *pro*, която в английския не може да остане празна. Този вариант повече се свързва с безличната употреба, което виждаме и от втория пример – *It hurts*. Опирайки се на тези белези за безличност и усещане, характерни за ролята експериенцер в неподложна позиция, можем да обясним спецификата на конструкциите по-разбираемо през английски по следния начин: празната позиция *it* свидетелства за безлична конструкция, която на български се предава с третолична форма на глагола и местоименна клитика в позиция на допълнение, а глаголът *feel* насочва към ролята експериенцер, характерна за този тип безлични конструкции. Това са маркерите, чрез които чужденците по-лесно могат да познаят конструкциите и да си ги обяснят.

При постоянно безличните конструкции от типа *proex V + Odat* имаме един аргумент с роля протоагенс в обектна позиция, който изразява възприятие или усещане и носи роля експериенцер. Конструкцията е активна, защото липсва преместване.

4. *Дожаля ѝ за него.* – *She felt sorry for him.*
5. *Прилошава ми (в самолет)* – *I feel sick.,, no u I get sick (on airplane).*
6. *Днес ми върви.* – *I feel lucky today.*

В повечето случаи преводът с *feel* е точен, но има и ситуации, при които *get* е по-релевантна опция, например в пример 5. – семантиката на наставката за несвършен вид -ва съдържа в себе си смисъла +become (прилошава ми = става ми лошо), което на английски се превежда по-точно като *I get sick*. В предходния пример *дожаля* може да бъде както двуместен (*дожаля ми за някого*), така и едноместен (*дожаля ми = стана ми жал*) предикат. На английски, за да се запази този смисъл, е необходимо да се прибави предложна фраза с *for*: *I feel sorry for someone*, а ако остане само *I feel sorry*, то ще означава друго – *Съжалявам*. Смесовият еквивалент в английския език на българския израз *Върви ми* е *I feel lucky*, чийто аргумент отново и на двата езика е с роля експериенцер. Семантично българският глагол не е обвързан с късмета, както е фразата на английски, но все пак изразява субективното усещане на говорещия, не толкова реален факт от действителността.

Безличните конструкции *proex V(psn)* са получени от формите на страдателно причастие в ед.ч. ср.р. и спомагателен глагол в 3л.ед.ч. Могат да се образуват от преходни глаголи (не било говорено) и от непреходни глаголи (е спорено). Страдателното причастие насочва към страдателен залог, но „в безличната си употреба обаче тези конструкции не притежават признаците, които са характерни за пасива (протоагенсът не заема обектната позиция в производната диатеза)⁵. Според С. Стоянов причината за липсата на страдателно значение при тези форми е това, че „изразяват само извършено действие, което не се мисли в отношение към глаголен субект“⁶. Това становище е подкрепено и в ГСКБЕ, където тези форми са представени като изолирано явление.

7. *Казано ми е така.*

8. *Забранено е да се плува.*

9. *Това е писано преди ден.*

Както се вижда от горните примери, при тази конструкция може да се появят аргументи. В 8. можем да забележим, че аргументът е подчинено изречение. Някои езиковеди смятат, че на подчинените изречения не се приписват роли. Аз смятам, че за целите на това изследване, както и при преподаването на български език като чужд, е допустимо приемането на възможността тези изречения да имат роли. В учебния процес всяко изказване го разглеждаме като съвкупност от смислови единици (било то дума, словосъчетание или изречение) и това спомага за по-бързото и лесно построяване на речта при учащите. В 7. имаме аргумент кратка форма на дателно местоимение, в 8. аргументът е подчинено допълнително изречение (може да се разглежда и като подчинено подложно изречение), а в 9. – подлог. И при трите примера, независимо от позицията в изречението или формата, аргументите носят една и съща семантична роля – тема. Те не са вършители на действието, защото конструкцията не позволява наличието на глаголен субект. Те не получават нещо от действието, нито са средството, с което се извършва то. Те са просто повлияни от действието, без да имат пряка връзка със случването му.

При конструкциите от типа *proex Vrefl se* частицата *se* е словообразователна морфема, но не е с рефлексивното си значение, както е при *мия се*, а е *формален елемент*, знак за безличната употреба при някои глаголи. Конструкциите са активни. Тези конструкции могат да се образуват от преходни и от непреходни глаголи с пълна парадигма на категорията лице (говори се, спори се). Те са едноместни глаголи в тази форма, не изискват агенс, а само аргумент тема: *Това (тема) се говори; Говори се за криза (тема); Спори се по темата (тема).*

⁵ Атанасов, Атанас. Залогова характеристика на безличните глаголни сказуеми в съвременния български език, списание Български език 2006г., Кн.1

⁶ Пак там

Конструкциите от шестия тип *proex Vrefl ce + Odat* са т.нар. оптативни конструкции. Те са постоянно безлични с празна подложна позиция (*доплака ми се, припие ти се*). Тази конструкция може да бъде преведена на английски чрез вербиалната фраза *feel like* или само *feel*, което чисто семантично отвежда веднага към ролята, с която се асоциира – експериенцер:

10. *Плаче ми се – I feel like crying.*

11. *Пие ми се – I feel like drinking.*

12. *Гади ми се – I feel sick.*

При тази употреба на експериенцера е налице необяснимо вътрешно усещане, психическо влечение към определено действие или към липсата му (*Слуша ми се Моцарт; Не ми се мисли за това*), което се различава от менталните и сетивни възприятия при подложната употреба на тази роля (*Слушам Моцарт; Мисля за това*). Оптативните конструкции са колкото интересни за изследване, толкова – и за преподаване. Идеята, че посоченото действие е само възможно, но не и реализирано, както и липсата на уточняващо ‚искам‘ или ‚желая‘, обърква много чужденците. Първата трудност се явява дателното местоимение – този, който изпитва въпросното желание, вместо да бъде в логичния номинатив, както е например в английския език (*I feel like sleeping/ I feel sleepy*), се появява в датив (*Спи ми се*). Същия „проблем“ го има и при безличните конструкции от типа *студено ми е, мъчно ми е*. Тези конструкции допълнително усложняват ситуацията с това, че те представят реален осъществен момент – сега аз изпитвам студ или мъка, докато при оптативните конструкции дадената информация е само желана, но не и реализирана в момента на говоренето. Чужденците виждат тези два типа конструкции по един и същи начин и за тях е много нелогичен фактът, че едните представят желание, а другите – твърдение/ становище. Основна разлика е, че при едните имаме атрибутивно, а при другите предикативно свързване, както и наличието на рефлексивната частица ‚се‘.

Безлични и лични конструкции с етичен датив

Друга особеност на българския език, която създава трудности при осмислянето от чужденците, е етичният датив или по-точно частицата ‚си‘, която в този случай е неаргументна. Тя не е в качеството на кратка форма на възвратно местоимение, поради факта, че не носи възвратно значение, както и не носи нова информация (*знае си се*). Употребата ѝ е често срещана и при личните глаголни форми, особено в разговорната реч (*пея си, пия си*). Тя може да представи действието като обичайно и като извършвано за удоволствие, да допълни значението на глагола или да бъде усилваща частица.

Една от най-важните задачи при преподаването на този материал е оразличаването на видовете *си* – неаргументното *си*, което може да бъде притежа-

телно местоимение в ролята на несъгласувано определение (*Изпих си водата*) или етичен датив за изразяване на субективно отношение (*Обичам да си тия*) и аргументното *си*, което има реален референт в извънезиковата действителност в два смисъла – правя нещо на себе си (*Сипвам си вода*) или правим нещо един на друг (*Купихме си подаръци*). Тези 4 вида *си* могат да бъдат представени схематично чрез ролите:

1. Притежателно *си* – без роля – *Изпих си водата/ I drank my water.*
2. Субективно *си* – без роля – *Обичам да си тия/ I like drinking (for pleasure)* – без точен превод на английски.
3. Рефлексивно *си* – реципиент (=агенс) – *Сипвам си вода/ I pour myself water.*
4. Реципрочно *си* – реципиент (за агенса реципиентът е ко-агенс, а за ко-агенса реципиентът е агенс) – *Купихме си подаръци/ We bought one another gifts.*

Можем да забележим, че при аргументната употреба на двата вида *си* има ограничение в нумералната парадигма на глаголите с цел еднозначно предаване на заложения смисъл – при 3. глаголът може да е само в единствено число, за да изрази рефлексивност, а при 4. глаголът може да бъде само в множествено число, за да изрази реципрочност.

Лични конструкции с кратки дателни местоимения

Кратките дателни местоимения могат да се появят, когато имаме налице ролята бенефициент (*Давам нещо за нея/ Давам ѝ нещо*) и са обвързани с определена синтактична позиция – непряко допълнение. Друга роля, която могат да имат, е ролята експериенцер (*лошо ми е, горчи ми*). Тази роля се проявява и в трите синтактични позиции, с което условията за поява на краткия датив са по-специфични (*Аз чувам някакво бучене./ Боли ме коремът./ Лекарството ми горчи*). Ролята бенефициент се приписва на одушевен аргумент. Това е лице, което придобива нещо от действието, позитивно или негативно. Нарича се още адресат или реципиент, както съм я назовала в изведените основни роли за работа с чужденци. Ролята експериенцер също е маркирана с признака [+одушевеност]. Субектът с тази роля е сетивно усещаш/ възприемаш. Друг важен признак при тази роля е [+интенционалност], заради което при същинските перцептивни глаголи не може да се появи тази роля: *Слуша ми се музика./ *Чува ми се музика*. Семантиката на глагола насочва дали някой от аргументите му е с роля експериенцер. Тази роля е ключова при обяснението за наличието на дателна клитика при безличните глаголи от типа на *горчи ми*, както и при глаголи за наличие или липса на желание у някого за нещо (*спи ми се, не ми се яде*).

Словоред и трансформации

Някои глаголи задължават аргументите си да са в определена позиция спрямо тях, други се държат по-свободно към подчинените си. Предлагам няколко типа упражнения, които, приложени с всеки нов глагол, ще създадат определен контекст, в който този глагол съществува, и употребата му ще стане много по-лесна.

Ако вземем глагола *говоря*, можем да го представим по следния начин:

1. Монолог, лекция:

Агенс, Тема, Реципиент

Аз говоря нещо на някого. – Говоря истината на децата.

Аз говоря на някого нещо. – Говоря ти истината.

Аз говоря нещо пред някого. – Говоря истината пред децата.

Аз говоря пред някого нещо. – Говоря пред вас истината.

2. Диалог, разговор:

Агенс, Ко-агенс, Тема

Аз говоря с някого (за) нещо. – Говоря с него за времето.

Агенс, Тема, Адюнкт

Аз говоря нещо за някого. – Говоря глупости за него.

Агенс, Ко-агенс, Тема, Адюнкт

Аз говоря с някого нещо за някого. – Говоря с теб глупости за него.

Агенс, Реципиент, Тема, Адюнкт

Аз говоря на някого нещо за някого. – Говоря ти глупости за него.

Агенс, Ко-агенс, Реципиент, Тема, Адюнкт

Аз и ти говорим на някого нещо за някого. – Аз и ти му говорим глупости за нея.

На базата на модела по-горе можем да дадем задача за създаване на изречения и извеждане на изводи. Първоначално, когато разгледах глагола през призмата на ролите, изведох три потенциални аргумента – агенс, тема и реципиент. Когато обаче го тествах в примери с различни предлози, установих, че може да се появи и ко-агенс. В изречението *Говоря глупости за него* 'глупости' са тема, докато *за него* е допълнително пояснение към темата, което в случая е незадължителна част или адюнкт. Друг начин за разглеждане на това изречение е, ако приемем словосъчетанието *глупости за него* като една единица с обща семантична роля, в случая тема, но смятам, че това би било объркващо, затова ще се придържам към първия начин, при който поясняващата предложна група е адюнкт.

Изводи:

- Всяка дума, която върви с предлог пред нея, при евентуално разместване се мести винаги заедно с предлога си.
- Смяната на предлога носи нова семантика на изреченските конструкции.

Друг начин за трениране на наученото могат да бъдат трансформациите в изречението. Те са много добър инструмент в чуждоезиковото обучение за отработване на словоредата и възможните варианти за подредба на думите. При трансформиране частите на изречението се променят (подлогът става допълнение, допълнението става подлог), но семантичните роли на думите в тези позиции се запазват при всяка трансформация. Затова те са много подходящи за използване при упражняването на този материал. Темите, които могат да се отработят с тези упражнения са:

1. Какво се случва при пасивизация – кои роли не са необходими вече за изказването и могат да отпаднат (агенс):

Ани изпи водата до дъно.

Водата е изпита до дъно (**от Ани**).

2. Кои компоненти на изречението, независимо от направените трансформации, не са задължителни в изказването (адюнкти):

Ани изпи водата **до дъно**.

Водата е изпита **до дъно** (от **Ани**).

3. В кои случаи трансформацията може да доведе до двусмислица (когато двете части са еднакво оформени – в един род и число, членувани или нечленувани):

Мечето обича *детето*.

Детето обича **мечето**.

4. Кога се появява т.нар. удвоено допълнение (смислово маркиране на агенса):

Детето обича **мечето**.

Мечето го обича *детето*.

При актуалния словоред имаме първо познатата информация (темата), а после представяне на новата информация (ремата). При субективния словоред тези места са разменени: **Цялата планина** *вдишваме* (Бл. Димитрова)⁷. За да упражним тази възможност на обрнат словоред, можем да дадем задача с определени роли, които в актуалния словоред винаги заемат крайна позицията, например целта (goal):

Размести частите на изречението така, че фокусът да падне върху целта, без да се губи смисълът на изказването: Отиваме в гората за гъби.

В дадения пример по-горе имаме три роли – агенс, локатив и цел. Дори без предварително представяне на ролите, целта е лесна за познаване – гъбите. Това, с което трябва да внимава ученикът, е при разместването да не отделя предлозите от съществителните им. Възможните получени изречения са две: *За гъби отиваме в гората.* и *Отиваме за гъби в гората.*

⁷ Граматика на съвременния български книжовен език, том 3 – Синтаксис. Издателство на Българската академия на науките; стр. 284

В актуалния словоред крайната позиция често се заема от реципиента или от темата. Примери за това можем да намерим при голяма част от глаголите, заради което това упражнение е лесно приложимо. Работата с ролите при трениране на словоредните особености разкрива интересни аспекти при създаването на изречение, може да затвърди натрупаните знания и да донесе увереност на учащите за по-свободно им използване.

Аргументната структура на глаголи за емоция

Несъмнено ролята експериенцер се свързва с глаголите за емоция. Спорен е моментът до коя протороля се доближава най-много експериенцерът. Неслучайно Ван Валин нарежда тази роля в йерархичната си подредба по средата (Агенс – Ефектор – Експериенцер – Локатив – Тема – Пациенс). Експериенцерът притежава както някои признаци на агенса [+одушевеност][+енергия][+контрол], така и някои на пациенса [+търпящ въздействие][–енергия][–контрол][+промяна]. Контролът при експериенцера е в ниска степен, но не липсва напълно, тъй като при тестване с повелително наклонение, се показва наличието на този признак на експериенцера при някои глаголи за емоция (Радвай се! Възхищавай се! Гордей се! Влюби се! Засрами се!). Наличието на признак енергия се обосновава с възможността да бъде зададен въпрос с правя/направя – „А ти какво направи?: Ядосах се/ Притесних се/ Смутих се/ Засрамах се“.⁸ Експериенцерът може да бъде единствен аргумент на глагола, но може да бъде и съпътстван с други. След направен анализ на глаголите по-долу, давам вдясно ролите, които те изискват.

Глаголи за емоция (*verb.emotion*)

безпокоя се	безпокоя се	worry	[Subj=Exper;IObj=Cause/Stimulus]
забавлявам се	забавлявам се	to have fun, enjoy	[Subj=Exper;IObj=Theme] [Subj=Exper;IObj=Stimulus]
наслаждавам се	наслажда се	enjoy	[Subj=Exper;IObj=Theme]
обичам	обичам	love	[Subj=Exper;DObj=Theme]
радвам се	зарадвам се	rejoice	[Subj=Exper;IObj=Theme] [Subj=Exper;IObj=Cause]
съжалявам	съжаля	regret	[Subj=Exper;DObj=Theme;IObj=Cause]
тревожа се	разтревожа се	worry	[Subj=Exper;IObj=Cause]
харесвам	харесам	like	[Subj=Exper;DObj=Theme]
харесва ми	хареса ми	like	[Subj=Theme;IObj=Exper]

⁸ Динева, Анета. Валентности и семантични роли при изразяването на емоции. сп. Български език, Кн. 2, 1999/2000

Представянето на глаголите като диктуващите изречението улеснява до голяма степен учениците и им показва, че от всеки глагол зависи как ще бъде построено изречението. При работа с нови глаголи може да се изведе тяхната аргументна структура, с цел да се разгледат всичките възможни варианти за свързка с предлози и семантични същини.

Направих анкета да проследя как се възприемат ролите от чужденците. Изследването показва, че ролите будят интерес и не са трудни за работа без предварителна подготовка. Нагласата на хората към използването на ролите като нов инструмент в преподаването на български език беше положителна. Отговорите на анкетираните в по-голямата си част бяха верни или логически обосновани, с което мога да кажа, че семантичните роли се възприемат добре сред чужденци и могат да намерят своето приложение в чуждоезиковото обучение.

Семантичните роли са универсален инструмент за работа със структурата на изречението и синтактичните особености на отделните езици. Аргументната структура на всеки глагол е общовалидна за всяко изречение и ситуация, в която участва. Семантичните роли, които изискват глаголите, се запазват при превод от един език на друг, независимо от подредбата в изречението. Термините, с които са назовани ролите, са интернационални и отвеждат към значението си директно, с което улесняват работата с тях. Всичко това може да допринесе за правилното разбиране и усвояване на граматичния материал при изучаването на български език като чужд.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Авторски колектив.** Аргументната структура – проблеми на простото и сложното изречение. София, 2005 г., ИК „Сема РШ“
- Авторски колектив.** Български език за чужденци: Общ курс, 2009г, УИ „Св. Климент Охридски“
- Атанасов, Атанас.** Залогова характеристика на безличните глаголни сказуеми в съвременния български език, списание Български език 2006 г., Кн. 1
- Атанасов, Атанас.** Класификация на безличните предикати в съвременния български език, сп. Български език, 2015 г., Кн. 3
- Бъркалова, Петя.** Български синтаксис – познат и непознат. Пловдив, 2011г., УИ „Паисий Хилендарски“
- Влахова, Радка.** „Винителни“ и „дателни“ префигирани глаголи в съвременния български език. Аргументната структура – проблеми на простото и сложното изречение. София, 2005 г., ИК „Сема РШ“
- Вълчанова, Маринела.** Някои наблюдения върху семантиката на рефлексивната частица си. сп. Български език, кн. 1, 1995г.
- Граматика на съвременния български книжовен език**, том 3 – Синтаксис. Издателство на Българската академия на науките

- Джонова, Марина.** Теорията за семантичните роли. Аргументната структура – проблеми на простото и сложното изречение. София, 2005 г., ИК „Сема РШ“
- Димитрова, Маргарита. Оптативните конструкции в съвременния български език: свобода и ограничения в образуването им, статия в списание „Български език“, 2015 г., Кн. 3
- Динева, Анета.** Валентности и семантични роли при изразяването на емоции. сп. Български език, Кн. 2, 1999/2000
- Касабов, Иван.** За ролята на падежа в „безпадежните“ езици, списание „Българска реч“, кн. 3, 2009 г.
- Лакова, Мери.** Извънизреченските семантични роли в съвременния български книжовен език, статия в списание Съпоставително езиковедие №1, 2015 г.
- Несторова, Петя.** Подлог със семантична роля експериенцер при ментални предикати, предикати за сетивно възприятие и за изразяване на емоция. сп. Българска реч, кн. 3. 2005 г.
- Ницолова, Руселина.** Българска граматика. Морфология. УИ „Св. Климент Охридски“, София, 2008 г.
- Осенова, Петя.** Корпусен поглед към семантичните роли
- Пашов, Петър.** Българска граматика. ИК „Хермес“, гр. Пловдив, 1999 г.
- Пенчев, Йордан.** Български синтаксис. Управление и свързване. Пловдив 1993 г.
- Пенчев, Йордан.** Реципрочни конструкции в български език, Списание на БАН, кн. 4, 1996г.
- Пенчев, Йордан.** Функции на форманта се/си в съвременния български език, сп. Български език, кн.1, 1995г.
- Петрова, Галина.** Семантични роли на кратките дателни местоимения. изд. Димант, 2006

Valin, Robert D. Van, Jr. An Overview of Role and Reference Grammar (http://www.acsu.buffalo.edu/~rrgpage/rrg/RRG_overview.pdf)

Koeva, Svetla. Lexicon and Grammar in Bulgarian FrameNet (https://www.researchgate.net/publication/220746319_Lexicon_and_Grammar_in_Bulgarian_FrameNet)

Osenova, Petya. Simov, Kiril. Enriching valency frames lexicon of Bulgarian with Semantic Roles, ИСТ-BAS, Bulgaria, (petya|kivs@bultreebank.org)

Интернет източници:

<https://www.omniglot.com/language/phrases/imissyou.htm>

https://ukrainskamova.com/publ/chinnij_pravopis/dlja_pochatkivciv/mestoimenija/10-1-0-295

<http://ulpanet.netzah.org/grammatika/gram6.php>

<http://wordnetweb.princeton.edu/>

<http://dcl.bas.bg/bulnet/>

<http://www.slovo.bg/showwork.php3?AuID=14&WorkID=5186&Level=2>

https://blitz.bg/kriminalni/politseyski-shef-po-otpuskarski-snimki-vv-feysbuk-kradtsite-uznavat-che-stopanite-gi-nyama_news216728.html

РЕЖИМ(ЪТ) ЗА НЕВЕРБАЛНО СЪГЛАСИЕ И НЕСЪГЛАСИЕ В ПУБЛИЦИСТИЧНИ ТЕЛЕВИЗИОННИ ПРОГРАМИ

(АНАЛИЗ НА ИНТЕРВЮТА В СУТРЕШНИЯ БЛОК
ПО НОВА ТЕЛЕВИЗИЯ)

ЦВЕТЕЛИНА БОЯНКИНА

Софийски университет „Свети Климент Охридски“

*„Най-важното нещо в комуникацията е
да чуеш онова, което не е било казано.“*

Питър Дракър

The research studies head movements of agreement and disagreement in publicistic TV shows. The emphasis is on the non-verbal communication and its manifestations in the television. The object of the inquiry are the motions of „yes” and „no”. After substantial analysis of a significant number of videos, it becomes clear that the observed movements of the head are mainly on the vertical axis „up and down”. The results of the study are analyzed and summarized in table form.

През последните десетилетия все по-ясно и аргументирано започна да се обръща внимание на невербалното общуване. Темата присъства в различни теоретични разработки, но нейният генезис се корени в практическия аспект на реализация на жестовете и мимиките при вербалната комуникация. Паралелно с вербалното (речево) общуване хората използват множество неречеве средства – различни телодвижения, мимики, жестове, интонация и т.н. Обикновено лингвистичните и паралингвистичните средства при осъществяване на комуникативна ситуация „работят“ в синхрон, но не е изключено те да допълват или компрометират езиковата информация. На база на изведените сведения и опирайки се на практическия аспект на това изследване, настоящият труд също се съобразява със спецификата на информацията (словесна и безсловесна), получавана по речевия канал, и с помощта на сведения от видеоматериала, с който разполагаме, ще анализира конкретна група невербални средства. Поставя си и задачата да опише и обобщи най-общо режима за невербално съгласие и несъгласие в публицистични телевизионни предавания. За тази цел се осъществяват наблюдения и анализ върху интервюта в сутрешния блок „Здравей, България“ по Нова телевизия. На база на събрания

видеоматериал се правят редица изводи, свързани с проблемното кимане за съгласие и несъгласие в българската езикова практика.

Комуникацията при хората условно би могла да се раздели на два вида по своята същност – вербална (словесна) и невербална (част от нея е жестомимичната). Невербалното общуване се осъществява посредством знаци. Неоспорим от изследователите в тази област е фактът, че осъществяването на комуникация без наличието на езикови средства е сложен и неособено изяснен процес, макар че количеството изследвания през последните години значително се е увеличило. Счита се, че условното двуделение на комуникацията изгражда една обща цялост, при която голям процент от смисъла на съобщението в комуникативната директна (пряка) ситуация се предава чрез паралингвистичните средства през невербални канали и се отдава по-малко значение и доверие на словесните знаци.

Интересът на лингвистите към невербалните аспекти на комуникацията се заражда още в началото на миналия век. През първата половина на 20-и век в трудовете на лингвистите от Пражкия лингвистичен кръжок се появява идеята за проучване на жестовете като част от устните речеви прояви. (Ефтимова 2002). Развитието на тази подчинена на езика подсистема се отбелязва едва тогава, когато се появяват и обособяват дисциплини като психолингвистиката и социолингвистиката, което се случва средата на миналия век. В развитието на първата научна дисциплина се обособяват нейните основни проблеми, които са неин обект на изследване. Един от тези обекти е изследването на невербалните прояви като част от вербалното съобщение. Това е и причината нашето изследване да се опира на паралингвистична перспектива.

Както стана ясно, едно речево съобщение бива разглеждано като съвкупност от вербални и невербални компоненти при психолингвистичния подход. Вследствие на това, описвайки паралингвистичните средства, изразяващи съгласие и несъгласие, ние неминуемо ще обърнем внимание и на придружаващия ги вербален елемент, изграждащ речевата ситуация. Настоящият текст изследва паралингвистичните¹ елементи, онагледяващи различни вербални сегменти, условно разделени в следните тематични категории: на съгласие и несъгласие, потвърждение и непотвърждение, разбиране и неразбиране на ситуацията, одобрение и неодобрение, поздрав и сбогуване, посочване и изброяване в различни интервюта.

Понятието невербална комуникация е сложно и обширно, тъй като кодира в себе си различни аспекти на взаимодействието между хората. В конкретната разработка ние няма да се опитваме да бъдем изчерпателни по отношение на описването на всички тези аспекти, а ще се фокусираме конкретно върху една

¹ Термин, въведен от американските езиковеди Дж. Трейгър и А. Хил. „Дял от езикознанието, който изследва езика на жестовете, мимиките, интонацията и др., като спомагателна комуникативна система.“ [<http://m.onlinerechnik.com/duma/паралингвистика>]

от модалностите на невербалната комуникация – кинестетичната модалност, която представлява различните движения на тялото – неговите пози, жестове и мимиките². Основен обект на изследването са кинемите за съгласие и несъгласие в българската реч. Те се разглеждат не отделно от вербалното изразяване, а във взаимодействие с него, тъй като са взаимосвързани елементи на единен процес, процесът на непосредственото общуване. (Липовска 1999)

Една от основните цели на настоящата работа е не само да установи и опише наличието на невербални елементи в медийната сфера на общуване и в частност на телевизионните предавания, а и да предложи и утвърди съществуването на един практически доказан модел на използване на кинемите за съгласие и несъгласие в общуването на български език.

Както вече бе споменато с „раждането“ на психолингвистиката през втората половина на ХХ век и интересът на изследователите към езика на тялото се възражда и започва създаването на масив от изследвания по темата. Тези проучвания се базират на тогавашните нужди на обществото, свързани с чуждоезиковото обучение, превода, международната комуникация и т.н.

Още в Древността хората са проявявали интерес към човешкото тяло и неговите особености. Освен външните белези, които притежава човек, под внимание са се взимали и уменията да се изразяваш, да говориш въздействащо. Като елемент на изразяването е било важно и съобразяването на типа поведение. Няма ясни данни за пряко обвързване и тълкуване на употребата на вербално и невербално общуване в този период.

Като цяло до началото на миналия век повече се е обръщало внимание на физиогномиката³, зародила се в Древността. Изследователи и автори са се интересували от човека и неговата външност, неговите обвързаности с природата и вътрешния свят. Интерес към подобни тълкования има и днес сред обществото.

Най-пълни и значими обаче са изследванията в последните петдесетина години. Заради своята многоаспектност и многопластовост невербалната комуникация бива разглеждана и изучавана от различни гледни точки. Големият обем на научните изследвания по темата не позволява изчерпателно и

² Най-популярната класификация на Шефлърн и Дънкън, които типологизират невербалните знакове в общуването, използват понятието модалност. Те определят шест основни модалности:

- кинестетична – жестове, мимики, пози и движения на тялото;
- параезикова – интонация, сила на гласа и тембър;
- проксемика – организация и дизайн на пространството;
- цивилизационна – невербално общуване чрез външния вид – облекло, аксесоари и т.н.
- тактилна – „общуване чрез допир“;
- обонятелна – взаимодействие чрез мирис;

³ Физиогномика – наука, зародила се в Древността, изучава външния вид на човека и неговия вътрешен свят

подробно да разгледаме всички подходи при нейното проучване, затова ще акцентираме върху подхода, използван в тази разработка – психолингвистичния подход, застъпен у нас от А. Ефтимова, при който се разглежда речта като съвкупност от вербалните и невербалните прояви. Мултидисциплинарността на този подход създава сериозни проблеми при дефинирането на основните изследвани обекти.

Основните методи, които са използвани в настоящата работа, са наблюдението, типизацията и обобщението.

В изследването са анализирани записи на сутрешното телевизионно предаване по Нова телевизия „Здравей, България“ в периода на месеците юни и юли 2019 година. Общата продължителност на предаванията е 114 астрономически часа, като в анализа влизат само интервютата, проведени в студиото, които са с дължина от около 63 часа.

Водещите на телевизионната програма са двама, с уточнението, че през месец юли в различните седмици отсъства един от водещите и предаването бива водено само от един водещ. Общият брой на гостите в студиото е 120, от които има такива, участвали по повече от веднъж в предаването. (вж. Приложение 1).

С цел по-ясно очертаване на психологическите и социалните фактори, влияещи на реалната ситуация на общуването, представяме и обобщени данни за броя на участниците, както и за пола, възрастта и социалната заетост на гореспоменатите гости и водещите в предаването. (Ефтимова 2002)

	пол	мъже	жени
комуникативна роля			
водещи		1	1
събеседници		85	35

Таблица 1. Брой на участниците в интервютата и полова принадлежност

Възрастта на участниците в интервютата средно се движи в интервала между 50 и 60 години. Освен темите на разговор в студиото е важно и да отбележим професионалната заетост на събеседниците, тъй като тя може да ни насочи към тяхното образование. Данните за професионалната заетост на интервюираните представяме в пет обобщени макрокатегории. (Ефтимова 2002)

Област на професионална реализация	Политика и обществен ред	Култура и развлечение	Здравеопазване	Наука и образование	Икономика и финанси
Комуниканти	80	15	11	6	6

Таблица 2. Област на професионална реализация на събеседниците

В описаните по-горе данни не са включвани интервютата и репортажите извън телевизионното студио. Това се прави с цел пространствено-територи-

алната среда да бъде идентична и да няма различни външни фактори, които да оказват влияние върху вербалните и невербалните прояви на комуникантите.

Информацията от Таблицы 1 и 2 ни е важна с оглед на резултатите от съвременните психологически и социолингвистични изследвания, които потвърждават съществуването на устойчиви модели на поведение сред членовете на различни кръгове според социалните им роли – културни, професионални, семейни и т.н.

Във фокуса на нашето изследване попада интервюто като форма на общуване. Вследствие на това трябва да обърнем внимание и на фигурата на водещите, тъй като те се подлагат на наблюдение и анализ. Тяхната роля е сложна – трябва да осъществят успешен контакт както със своите събеседници в студиото, така и с телевизионните зрители. „Тази двустранна задача може да бъде изпълнена, ако поведението на водещия бъде съобразено със субективните характеристики на присъстващите в студиото и с особеностите на аудиторията като цяло.“ (Ефтимова 2002: 47)

Формална класификация на изследвания обект

В тази част от изследователската работа ще представя една условна формална класификация на киманията на база изследвания видеоматериал. Тя включва дванадесет елемента, използвани с различна честотност в комуникативните ситуации. С най-голяма степен на използване се открояват пет от елементите, а именно елементите с номера 1, 3, 6, 7 и 8. (Таблица 3)

		(еднократно)		(еднократно)	
Елемент 1	Елемент 2	Елемент 3	Елемент 4	Елемент 5	Елемент 6
(еднократно)	(многократно)	(многократно)	(еднократно)		(многократно)
Елемент 7	Елемент 8	Елемент 9	Елемент 10	Елемент 11	Елемент 12

Таблица 3. Типология на вариантите на кимането, забелязани в изследваните предавания

Тематична класификация на изследвания обект

Теоретичното и условно създаване на такъв тип класификация правим на база практическия опит, придобит върху основата на описаните и анализирани интервюта. След направеното описване и сравняване на емпиричния материал се обособиха девет тематични употреби на кимвания и поклащания на главата, без да бъде вземана под внимание наличността на хиперкинезия⁴

⁴ Хиперкинезията е медицински термин, означаващ най-общо „неконтролируеми мускулни движения“. В конкретния случай не използваме термина с прякото му значение, а в

у някои от гостите в предаването. Ето и тематичната класификация: **съгласие/несъгласие; потвърждение/непотвърждение; одобрение/неодобрение; разбиране/неразбиране на ситуацията; поздрав/сбогуване; изброяване; задаване на въпрос; посочване/акцент; благодарност.**

В настоящата работа бяха изгледани видеозаписи с обща дължина от 114 часа, от които 63 бяха подробно анализирани за наличие, честотност и формална проява на паралингвистични средства с участието на главата. Откриха се девет тематични категории на движения с главата. Вероятно заради високия социален статус и образование на участниците, спецификите на типа общуване и жанра и тематиката на предаването се обособява една „предпочитана“ формална проява на движение с главата – вертикалното поклащане, без оглед на тематичната класификация.

Невербалният аспект на комуникацията в студиото проличава при всички комуниканти. Не се регистрира липса на невербални средства при общуването, независимо от тяхната функция – дали синхронизират конкретното изказване, или пък го компенсират напълно. Отчетени са различни нива на паралингвистично присъствие и прояви. Едно от наблюденията ни е, че индивидите от женски пол са по-склонни да проявяват активни телодвижения в разговор, но това не е било във фокуса на нашето изследване и не можем да излезем с категорична аргументация.

Уеднаквяването на избора на паралингвистични елементи в комуникацията, синхронизиращи различни лексикални единици в различни по цел изказвания, ни довежда до мисълта за съществуваща тенденция на стандартизиране и шаблонизираност на невербалното поведение в медийното пространство. Откриваме единствено колебание на проявите на българското кинетично „не“ при несъгласие. Като честотност в тази категория се откриват както вертикално, така и хоризонтално поклащане на главата. В категориите за непотвърждение, изброяване, поздрав, разбиране и благодарност имаме стопроцентово предпочитание към вертикалното поклащане на глава еднократно и многократно.

При задаването на въпрос се поставя емоционално натоварено ударение върху въпросителните местоимения. Предпочитаният невербален елемент при задаването на въпроси с местоименията *какво*, *защо* и *как* е вертикалното поклащане на главата в едната или и в двете посоки – само надолу или надолу и нагоре. Това заключение пряко подкрепя теорията ни на съществуваща стандартизираност и уеднаквяване на невербалните прояви в телевизията. При така наречените „ли-въпроси“ с участието на безличен глагол превес взимат поклащанията на глава в хоризонталната мислена линия.

Можем да говорим за вербална икономия при ситуации на поздрав, благодарност, сбогуване и разбиране на ситуацията. Там в много голям процент от

смисъла на „активно невербално присъствие и засилена кинемична активност у индивида“.

случаите комуникантите в лицето на гостите в студиото „изпускат“ лексемата и използват само невербален отговор. Следователно имаме висока проява на невербална полисемия.

Изводи и заключения

От направените анализи и обобщения имаме основание да изведем следните заключения:

1. Наличие на уеднаквен режим на невербално съгласие и несъгласие при комуникантите в публицистичните телевизионни предавания.

2. Сравнително слаба проява на паралингвистични средства при общуването, обясняваща се с характера на такъв тип предавания, сериозните политически и социални теми, които се обсъждат, официално-деловото общуване и не на последно място, с високия социален статус и образование на комуникантите.

3. В предаванията присъстват и синхронизиращата, и компенсиращата функция на паралингвистичните средства, като с по-висока честотност е първата.

4. Не се потвърждава широкото схващане, че в българската речева практика използваните невербални средства за съгласие и потвърждение са поклащане на главата наляво и надясно. Обобщеният материал и количественият превес дават основание да заключим, че изразяването на положителна оценка посредством паралингвистични изрази става с поклащане на главата по вертикална линия – нагоре и надолу.

5. Регистрира се наличие на подсъзнателна обвързаност между конкретни невербални прояви и някои видове местоимения.

6. Поставяне на логическо ударение върху части от речевия поток, ако говорещото лице смята, че са важни за целта на комуникацията и за да въздейства на събеседника или аудиторията.

7. Забелязва се предпочитание от комуникантите за използване на поклащания на главата по вертикалната ос горе-долу.

8. Въпреки сериозното присъствие на жестове с участието на главата, в предаванията не се забелязват прояви на експресивни паралингвистични средства.

В Таблица 4 ще представим обобщение на използването на конкретни кимвания и тяхното наличие в различните тематични категории, които сме обособили. Наличието на определен тип кимване (представен чрез визуалните елементи) ще бъде отбелязван със знак „+“, отсъствието с „-“, а епизодичните/частичните прояви със знак „*“.

Тематична класификация \ Визуален елемент			едн.				едн.	мн.	мн.	едн.		мн.
Съгласие	+	-	+	-	-	+	*	*	+	-	-	-
Несъгласие	+	-	+	-	*	-	*	+	+	-	*	-
Потвърждение	+	-	+	-	-	-	-	*	+	-	-	-
Непотвърждение	+	-	*	-	-	-	-	-	*	-	-	-
Одобрение	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Неодобрение	+	-	-	-	-	+	+	+	-	-	-	-
Разбиране на ситуацията	+	-	+	-	-	-	-	-	+	-	-	-
Поздрав/сбогуване	+	-	+	-	*	-	-	-	*	-	*	-
Изброяване	-	-	-	-	-	-	-	+	+	*	-	+
Задаване на въпрос	+	*	*	-	*	*	+	+	+	-	-	-
Посочване/акцент	+	-	-	-	*	-	-	-	-	-	*	-
Благодарност	+	-	+	-	*	-	-	-	+	-	*	-

Таблица 4 Обобщени резултати на проявите на кимвания с глава спрямо тематичната и формалната класификация

От изложеното дотук можем да твърдим, че сутрешният блок „Здравей, България“ по Нова телевизия, подобно на останалите от този тип, следва ясен модел на поднасяне на информация на зрителите, който се характеризира с ограниченост в употребата на паралингвистични средства. Рядкост са по-експресивните и по-свободните невербални прояви. Това заключение кореспондира с резултатите от изследването на А. Ефтимова върху невербалните средства в телевизионната публицистика преди 17 години (Ефтимова 2002).

Също така описаните паралингвистични изяви **не потвърждават общоприетите твърдения, че има някакъв коренно различен режим на съгласие и несъгласие при българите. Това ясно говори за активни тенденции на осъвременяване на мисленето и поведението и отваряне към света.** Смятаме, че това се дължи на все по-оживената международна комуникация и отучването от мисълта и схващането за монокултурност в така или иначе мултикултурното общество, в което живеем. В допълнение можем да кажем, че средната възраст на участниците в предаването е сравнително висока, тоест подобен тип процеси на възприемане на невербални модели от Запада не е характерна само за младото поколение.

Обобщените резултати в Таблица 4 за предпочитаната посока на движението на главата от различните комуниканти, ясно показват, че вертикалните движения горе-долу са по-често използваните без оглед на целта на речевото съобщение.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

- Бояджиев 2011:** Бояджиев Т. Българска лексикология. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2011
- Георгиева, М.** За екстралингвистичната природа на емотивните междуметия. Протолингвистика и комуникация. Унив. издателство „Св. Кл.Охридски“. С. 2010. ISBN 978-954-07-3174-2. 66 с.;
- Ефтимова 2002:** Ефтимова А. *Невербалната комуникация в телевизията*. София: Сема РИШ, 2002
- Ефтимова 2005:** Ефтимова А. [online] Кандидат-президентското тяло говори. – В *Електронно издателство LiterNet*, 21.08.2005 [<https://litenet.bg/publish9/aefimova/president.htm>]
- Липовска 1998:** Липовска А. О проекте создания русско-болгарского словаря мимики и жестов. – В *Лексикографски и лексиколожки четения '98*. Първа национална конференция, посветена на 100-годишнината от рождението на българския лексикограф и преводач Стефан Илчев., 19-20.X.1998
- Липовска 2002:** Липовска А. О прагматическом аспекте исследования невербальных (кинетических) компонентов коммуникации при сопоставительном анализе близкородственных языков. – В *Litore Psycholinguistica*. София, 2002
- Нанкова 2007:** Нанкова М. Еволюция на изследванията в невербалната комуникация. – В *Икономика и управление*, №2, 2007, 61-64
- Томова 2008:** Томова М. [online] Културно специфични сигнали на тялото. Език на тялото. Жестове и поведение. Мимика и поглед. Пространствена дистанция. – В *Научни трудове на Русенски университет*. Русе, 2008 [<http://conf.uni-ruse.bg/bg/docs/cp/9/9-8.pdf>]
- Трендафилова 2013:** Трендафилова А. [online] Невербална семиотика и медийно поведение. <http://rhetoric.bg/%D1%81%D0%BF-%D1%80%D0%B5%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D0%BA%D0%B0-%D0%B8-%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D1%83%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D0%B0%D1%86%D0%B8%D0%B8-%D1%8E%D0%BB%D0%B8-2013-%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%B0-2> // Електронно списание *Реторика и комуникации*, юли 2013, № 9

ПРЕЗИДЕНТСКАТА РЕЧ. РЕЧТА НА БЪЛГАРСКИТЕ ПРЕЗИДЕНТИ ПО ПОВОД НАЦИОНАЛНИ ПРАЗНИЦИ НА РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ

ЗОРНИЦА ТАНЧЕВА

Софийски университет „Свети Климент Охридски“

High linguistic culture, a certain behavior, a connection with the audience – these are all the expectations, especially for presidents all over the world. Bulgaria is no exception. The publicity these personalities have and the social role they fulfill imposes these requirements on them. Through word, behavior and attitude, they build their image – linguistic and non-linguistic in society. That is why it is important to observe, analyze and compare the speech of the presidents on the occasion of national holidays of the Republic of Bulgaria. The features related to key aspects of public speaking, how successful they are and whether they meet the requirement of a high linguistic culture, what are the particularities at the phonetic level and what their role is, are considered.

Публичното изказване е вид аргументативен текст, който се създава за използването му при официално общуване на различни обществени места и по различни официални поводи. Целта му е различна в зависимост от комуникативната ситуация – чрез него се отговаря на потребността да се разясни или да се разреши обществено значим проблем, да се изрази отношение към въпроси от различен характер. Чрез публичното изказване говорещият запознава аудиторията с даден проблем, предоставя някаква информация за него, използва факти и аргументи за по-голяма достоверност и истинност. Но подборът на езикови средства, съобразяване с темата на изказването, подготовката и изнасянето му пред публика, изискват интелигентност, социални и ораторски умения.

Висока езикова култура, определен начин на поведение, връзка с аудиторията – това са все очакванията най-вече към политиците и представителите на изпълнителната власт навсякъде по света. България не е изключение. Публичността, която имат тези личности, и социалната роля, която изпълняват, им налага тези изисквания. Чрез словото, поведението и отношението си, те изграждат своя образ (езиков и неезиков) в обществото. Така получават заслужено одобрение, уважение и доверие от страна на народа или точно обратното – биват критикувани, осмивани и отхвърлени.

Този акт е тясно свързан с изявите и публичната реч, чрез които всяка от тези личности иска да поднесе идеите, позицията и посланията си. От тях и

техните способности, не само езикови, зависи дали намеренията им ще достигнат до съзнанието на хората, които ги слушат. Те трябва да поднасят изказванията си недвусмислено, така че да бъдат разбирани по успешен начин. Така говоренето не е просто безсмислено изказване, а се превръща в изкуство – ораторско изкуство.

Основната социална роля на ораторското изкуство като **устно публично общуване** е да въздейства върху слушателите на подсъзнателно ниво като ги убеждава и вълнува. Известните начини на общуване са монолог и диалог – така се определят и типовете ораторски изказвания. Те са монологични, към които спадат речите, и диалогични. Президентската реч е монологично ораторско изказване, в което говорещият заема водеща роля. Във връзка с това Ив. Мавродиева пише: „Независимо какъв е комуникационният канал, какви вербални или невербални средства или знакови системи са предпочетени, какъв ораторски род и вид се използва, целите са едни и същи – **въздействие върху аудиторията, промяна на мнението на присъстващите, подтикване към действие, интеракция**”.

Ясно е обаче, че зад всяка една реч и публична изява не стои само говорещият. Що се отнася до политици и президенти, разбира се, зад тях стоят специалисти в областта на публичното говорене, които им дават съвети и насоки, планират всичко до най-малката подробност от поведението и речевите изяви на личността. Но независимо от добрите професионалисти, ако говорещият не притежава уменията да достигне до хората умело и чрез словото, то изявата му няма да бъде успешна. Вниманието на публиката трябва да бъде привлечено, но и задържано.

Това са и причините, поради които на тази тема трябва да се обръща по-специално внимание. Има анализи и коментари върху конкретни изказвания на президентите, но не е наличен цялостен анализ върху речта по случай официалните празници. Защото видът на анализа на по-свободните изказвания, е съвсем различен от този, който се отнася за изказванията по случай официални празници. Тогава изказването е отправено към целия народ и със сигурност трябва да покрива голям диапазон от изисквания. Но преди всичко е важно да се обърне внимание на това дали една реч е искрена и цели да достигне повече хора, дори когато бива ограничавана от определени рамки, например конкретен повод. Съпоставка на изказванията на президентите на България също липсва, а тя е от съществено значение, защото така могат да се проследят тенденциите, стратегиите, езиковата култура и характерните особености на посланията, които трябва да достигнат до адресатите.

В настоящата разработка предмет са изказванията на президентите на България по повод националните празници на страната и по-конкретно – 3 март и 6 май, както и програмната реч на всеки президент, произнесена след полагане на клетва и встъпване в длъжност. Включването на програмната реч беше

продиктувано от факта, че тя играе ключова роля и по същество е първото обръщение, а от него се очаква най-много. То заявява позицията и определя политиката. Ето защо анализът на тази реч е необходим, за да представи по-пълнен езиковия образ на българския президент. Тя изгражда неговия първоначален държавен институционален образ. Разглеждат се техните особености, свързани с ключови аспекти в публичното изказване, колко са успешни и отговарят ли на изискването за висока езикова култура, какви са особеностите на фонетично равнище и каква е ролята им.

Президентската реч има множество характеристики, които я причисляват без съмнение и към официалното общуване. То също има отношение към цялостното представяне на говорещия пред своята публика. Й. Тишева пише, че *официалното общуване се реализира в публичните сфери и обслужва стопанската, административната, научната, медийната и някои прояви в художествената дейност* (Тишева 2012: 509). Основна цел при този анализ е не само да се проследят особеностите на официалното общуване, а е да се проследи дали стъпките при създаване на публично изказване са спазени и какви добри и не до там добри практики могат да бъдат открити в речта на българските президенти.

В речта на настоящия президент на България – **Румен Радев**, се открива най-близо до академичните представи успешно изпълнение на редица условия за създаването на публично изказване. Това допринася за подбора на подходящи ключови думи, ясни послания, конкретни изказвания и успешно достигане до аудиторията. Всичко това е в комбинация със спазване на всички правила за поведение при публична изява. Характерно за него е говоренето, а не четенето, благодарение на което се осъществява визуален контакт с присъстващите и се отдава нужното уважение. Също така вдъхва увереност, достоверност и искреност.

За убеждаване на аудиторията в истинността на становището са използвани обективни факти и умозаклучения – исторически места, събития и личности, тясно свързани със събитието. Ключови думи, служещи като примери за това са: Шипка, Руско-турската освободителна война, Паисий, Васил Левски, Бенковски, опълченци. За изпълнение на второто условие за успешност на изказването, а именно въздействие върху чувствата и въображението на слушателите, са използвани експресивни езикови средства, които да събудят техния интерес и ги мотивира за ответни действия. Примерите са следните: *идеал, памет, достоен народ, човеколюбие, почит, единение, подвиг*. За да са разбираеми смисълът, фактите и умозаклученията, те трябва да бъдат поднесени на разбираем за аудиторията език. В речта на Румен Радев се наблюдават близки до аудиторията примери, словосъчетания и изрази, без това да подценява по някакъв начин интелигентността на аудиторията. Те са съчетани с термини и понятия, които издигат изказването на необходимото високо езиково равни-

ще. За завършения вид на речта се правят изводи и обобщения, които също имат цел – цялостна представа, равностметка и размисъл.

В речта на президента Радев могат да бъдат открити прости и сложни по състав изречения с различна характеристика. При внимателен анализ става ясно, че сложните изречения нямат за цел да затруднят слушащите, а напротив – те са структурирани подредено, ясно и разбираемо. Три на брой са простите изречения в началото на изказването, които се отличават с точност и конкретизация, като по този начин възприемането и осмислянето е на речта е много по-лесно:

- *Възкресението е плод на дълго усилие и много жертви.*
- *Борците за църковна независимост възродиха християнската ни вяра.*
- *Възрожденците разпалиха неугасимата искра на свободата.*

Между отделните изречения се прави пауза от говорещия, като краткостта и умереното темпо на говорене, дава възможност на слушащия да възприеме и осмисли силата на посланието. При сложните изречения всяко от простите в състава му може да се отдели от останалите и да се произнесе с понижаване на интонацията в края. Това показва, че в самите изречения е вложен дълбок смисъл, целящ да предаде определено послание. Отделните микроелементи от текста са смислово свързани, логично подредени, каквито са и самите изречения, които ги образуват. Употребените термини и преносни значения са адекватни и лесно разбираеми. Начинът на изказване и интонацията подтикват слушащите да се замислят над казаното, да направят изводи за себе си и да предприемат действия.

В речта на президента **Росен Плевнелиев** се забелязва, че освен изреждането на исторически събития и места и „скриването“ му зад тях, Росен Плевнелиев по никакъв начин не успява да въздейства емоционално на своите слушатели чрез ключовите думи. Приповдигнатия тон, често наподобяващ неовладяна емоционално реч, отблъсква, отколкото печели вниманието. Изказванията са претрупани с исторически факти, твърдения, места и събития. Използвани са за подкрепа при извеждането на умозаключение, но то се губи в потока на изреждане на конкретни исторически събития. Изреченията са сложни и често смисълът в началото предполага един аспект на размисъл, а в края вече е друг. Термините и понятията са едно до друго и се получава разминаване между очакваното – да звучи интелигентно, и резултата – да няма яснота в изказването. При наблюдение се установява също, че за Плевнелиев е характерно четенето, а не говоренето. Това не прави добро впечатление, буди съмнения и недоверие. Останалата част от изискванията за поведение са спазени – поздравя, обръщения, адекватност.

И в двете речи по повод националните ни празници – 3. март и 6. май, лесно откриваеми послания, изведени на преден план, няма или са трудно откриваеми. Изброени са всички исторически събития със символно значение,

както и са представени факти, които да внушават достоверност, но подтик към гражданите към актуален момент липсва. Косвено е прокарана идеята за „пример с историята“. Миналото да бъде урок за настоящето. Но пререзказ на исторически събития не означава послание. То трябва да бъде ясно изведено, за да се улови и да се разбере.

Фактите и умозаклученията трябва да бъдат поднесени на разбираем за аудиторията език, но при тази реч това не е изпълнено до край. Има умозаклучения, които са ясни и конкретни и биха достигнали до слушащите, но те не се забелязват, тъй като са между другите, които объркват и подтикват към пренебрежение. Правят се изводи и обобщения за това какво човекът прави днес. В речта за 6 май говори в множествено число, което обединява него и народа и властта. Но не и за това каква е ситуацията, в която се намира българската армия по онова време. Не са засегнати въпроси относно проблемите, разрешаването им и включването и на гражданите в мисията за подобряване състоянието на армията. Примери за това са:

- *Днес се прекланяме пред българските бойни знамена...*
- *Народът пази спомена за своите смели и храбри чедра.*
- *Възстановяването и поддържането на хилядите войнишки паметници изразява нашата почит към тези, които загинаха, за да ни има*

В ролята си на президент Росен Плевнелиев спазва етикета, поздравява официалните гости в последователен ред и поведението му е адекватно спрямо ситуацията. Като недостатък може да се определи четенето на речта, която губи интереса на слушащия още в началото. Липсва искреност, липсват думи и изрази, които да подчертаят личната връзка на говорещия с речта, от което изключително силно си проличава и липсата на авторство. Приповдигнатият тон създава обратен на желания ефект да се достигне емоционално до хората. Схематично са разположени фактите в аргументативната част, на която е трудно да се определи краят. Частично са спазени условията за успешно публично изказване, което извежда на преден план неумението публиката да бъде заинтригувана, подтиквана към размисъл и оценка.

За публичните изказвания на **Георги Първанов** е характерен стремежът да се достигне до повече хора и повече умове да бъдат събудени по важни въпроси. Нарича нещата с истинските им имена и не скромничи в изказванията си. Директен, пряк и истински, както с думите си, така и с действията си. Изреченията са средни и дълги по дължина, но са структурирани последователно и логически и замисълът не се губи из редовете. По този начин и самите послания са формулирани отчетливо и могат да достигнат до слушащия. Опит, висока езикова култура, гъвкавост и динамика се наблюдават в речта на Георги Първанов.

За въздействие върху чувствата и въображението на слушателите се откриват експресивни езикови средства, които събуждат интереса и ги мотиви-

рат за ответни действия: *Нашата свобода не е случаен исторически подарък*, подчертава Георги Първанов в словото си. Първанов споделя убеждението си, че българската свобода е извоювана. И е станала възможна, защото *делото на апостолите, прословутата кървава песен на априлската епопея привлече общественото внимание*. Това обществено внимание трябва да го има и днес.

В речта за 3. март са разбираеми смисълът, фактите и умозаклученията, поднесени са на достъпен за аудиторията език и благодарение на това се правят изводи и обобщения: *Добронамереният и верен прочит на нашата история ще покаже, че в нея има много конфронтация и омраза, които са изцедили силите на нацията в трудни моменти, но в същото време има сплотяване и конструктивизъм около националните идеи и ценности*. Заедно с това призовава към размисъл – в момент на бушуваща световна икономическа криза, трябва да се прочете вярно историята, за да се прояви у всеки българин необходимата зрялост, мъдрост и отговорност.

Като основи, върху които е положена невербалната стратегия на Георги Първанов, се считат **сдържаност, умереност и балансирана дистанцираност**, благодарение на която говорещият спазва етикета и показва уважение към слушателите. Жестовите и мимиките са често използвани, когато трябва да се маркира значимостта на дадено твърдение. Погледът на говорещия се задържа върху присъстващите на събитието, защото той не чете речта си, а я изговаря. Това показва неговата предварителна подготовка и отношение към това, което казва и отправя като послания.

В речта за 6 май обръща внимание на основните въпроси, които имат значение за избирателите. Създава контур на точките за говорене и ги следва. Изреченията са кратки и са свързани с ключово съобщение. Говорителите дават приоритет на това, което ще заинтересова хората наред с това, което е значимо и важно. От добрия оратор зависи да разбере не само какво има значение, а какво е запомнящо се. Като държавен глава Георги Първанов показва уважение към народа. Подбира изразните си средства подходящо и предава посланията си успешно. Всяка негова реч има както различни, така и общи характеристики.

Петър Стоянов се отличава със стратегиите за убеждаване, изградени на основата на директни изказвания – ясно заявяване на целта на речта, изведени аргументи, без клишета и празнословия. Откровеното говорене се превръща в характерна за стратегията му особеност. Невербалната комуникация в рамките на неговото управление претърпява промени. Остават противоречиви и мненията относно въздействието на Петър Стоянов върху гражданите чрез своята публична реч. Смелостта, силната воля за промяна и категоричността в изказванията си прави впечатление в началото. При кандидатурата за втори мандат заема отбранителна позиция и стратегията му се променя.

Силната воля на Петър Стоянов е неоспорима. Наред с това обаче е необходимо нещо повече, за да може волята да предизвика действия, а действията резултати. И това е словото. Характерно за президента е **откровеното говорене**. Управлението му във време на промени изисква от него да бъде искрен, директен. Във всеки случай основното му оръжие е моралният авторитет. Ключовите думи, които могат да бъдат открити като част от публичните изказвания, са – *България, реформи, събрание, тогава, сега, български народ, отчайващо, живот, право, оставка, партия, избори, политиците, управляващи, граждани, президент, заедно*, и др. Те насочват и към най-голямото предизвикателство, открито се пред Петър Стоянов, а именно преосмислянето на перспективите на българите, преобръщане на светогледни идеи, граждански позиции и нагласи.

Стратегиите за убеждаване са изградени на основата на директни изказвания – ясно заявяване на целта на речта, изведени аргументи, без клишета и празнословия. Скромността на Желю Желев липсва, но се учеща борбеност и готовност да се изпълнят всички поставени цели. Използвани са прости и сложни изречения, логически свързани и подредени с конкретно предназначение в изказването. Термините са свързани изцяло с целите на политиката, която води Петър Стоянов. Текстът на всяка една реч е предварително подготвен и създаден с умисъл – да въздейства и да подтиква към действие. Посланията са ясно изведени, което прави всяко изказване успешно. Резултатите от масовата реакция на народа, а и на властта, е знак, че те са стигали до съзнанието на всеки и са осмислени и разбрани. Те са насочени изцяло към действия, които дават резултати след известно време, след като заема отговорната позиция:

- *По искане на президента Стоянов, назначеният от него служебен кабинет подава официално молба за членство на България в НАТО. Също така, Петър Стоянов играе важна роля в разрешаването на Косовската криза, като категорично подкрепя Алианса;*

Като противоречиви могат да бъдат разглеждани мненията относно въздействието на Петър Стоянов върху гражданите чрез своята публична реч. Смелостта, силната воля за промяна и категоричността в изказванията си в началото на своя мандат и заемането на отговорната позиция, създават усещането за стабилност. По този начин хората се доверяват на правилната преценка и че думите ще се превърнат в действия на по-късен етап. За това спомагат изградените стратегии на основата на добър подбор на езикова средства, ключови думи и структура на изказването. При кандидатурата за втори мандат са изминали пет години. Голям процент от целите са изпълнени, други не са. Но стратегиите и поведението са се променили и издават друга емоционална нагласа и отношение към силата на словото и невербалната комуникация. Това изиграва и роля в нагласите на хората към президента. Въпреки всичко обаче

е несъмнен успехът на Петър Стоянов в реализиране на всички отправени послания, ключови за развитието на България като част от Европейския съюз.

Първия демократично избран президент и под влиянието на новото време, президентът **Желю Желев** предизвиква положителните отзиви от страна на българските граждани. В представата на мнозинството българи той е останал като честен, земен и скромен човек. По действията му хората съдят за него, че не се изкушава от властта, а я преобразува в изпълнението на конкретни цели. С действията си е успял да извоюва своя авторитет и запазва достойнството си. Използва езикови средства, близки до народа, които да бъдат разбираеми и да не създават дистанция. Покрива основните изисквания за публично говорене и посланията изпълняват целта, за която са предназначени.

Коментари изтъкват, че за президента Желев властта е била средство човек да бъде близо до своя народ, да го разбира и да му служи. Много често е даван за пример пред българските съвременни политици, да следват моралните принципи, които той е задавал и следвал. В представата на мнозинството българи той е останал като честен, земен и скромен човек, който така и не се е изкушил от властта, а напротив. С действията си е успял да извоюва своя авторитет и е запазил достойнството си до края на своя живот.

Ключовите думи, които са обособени като група думи, можещи да се открият във всяко едно публично изказване, са – *революция, Великото народно събрание, демокрация, аз, сега, трябва, икономика, система, Републиката, развитие, сили, народна подкрепа, Конституцията, реформи, маса, хиляди, общество, социалното, търсене, самостоятелност, програма, края, въпроси, ще, СДС, възможно, закон, стопанство, прехода, парламентарна, демократично, процес и т.н.* Те се отличават от ключовите думи, които откриваме в речите на президентите след 2002 г. Насочват към основните проблеми, възникнали след 1989 г. и които трябва да бъдат преодолени с настъпването на новото време. Загатват размисли както за миналото, така и за настоящето, в което трябва да се вземат решения за по-добро бъдеще. Народът е ключовата дума, отправната точка на президента за изграждане на добри стратегии.

Стратегиите за убеждаване са свързани с използването на езикови средства, близки до народа, които да бъдат разбираеми и да не създават дистанция. Самият той е скромен, не се издига на пиедестал след като заема отговорната си длъжност и остава сред хората. Използването на различни по състав изречения не е било с конкретна цел в изказването, но със сигурност текстът на всяка една реч е бил подготвен и създаден с умисъл. Посланията са ясно изведени, което предполага успешност на изказването – то е стигало до съзнанието на всеки човек с идеята да бъде осмислено и разбрано.

Единствената фонетична особеност, която не се наблюдава при останалите президенти, но е характерна за устната реч на Желю Желев. Това е така нареченото меко говорене. Свързано е отчасти с факта, че родом той е от Шумен,

а **шуменският говор** е част от мизийските говори. Особено добре той се пази в областта Съртовете, която се намира на изток, в селата Каспичан, Кюлевча, Марковча и пр. Като типичен мизийски диалект той пази най-добре старите им характерни особености, част от които се откриват в програмната реч на президента:

- Ятов изговор – под ударение пред твърда сричка 'а (б'ал, гул'ам, л'ап, л'ато, с'анка, ср'ада), пред мека сричка широко е (бèли, голèми, бèше, врèме, недèл'а, сèме, лèбен, срèден), а без ударение 'а (вр'амена, д'аца, л'абар, ср'адъ).
- Липса на съгласна х
- Член за м. р. -о под ударение и -у без ударение
- Гласна и вместо ъ под ударение след мека съгласна: ас седи (сеद्या), спи, държи, мълчи, вървят (вървят), лежат, мълчат

Примерите, които се откриват, посочват смекчаване на съгласна в позиция пред гласните **е** и **и**. На по-късен етап, когато Желев навлиза в света на политиката и все по-често се налага да изнася речи пред многобройна публика, тази фонетична особеност започва да изчезва. Не напълно, но в голям процент. Това означава, че той е успял да я овладее. От програмната реч примерите са следните :

- дад'е, решаван'е, основнит'е, д'емокрацията, год'ина, стан'е, ср'едствата, постиг'ем, целит'е, ид'еали, особен'о, всичкит'е, противор'ечи, щ'е, привлекат'елна, бъд'е, н'ескромността, д'екември, млад'ежи, б'еше, чл'ен, момент'и, студ'ентския, вод'ещи, президент'и, пром'ен'ено, в'еч'ерта и т.н.

Тъй като това е първата по рода си програмна реч, тя е предварително подготвена и написана на хартия. По време на нейното изнасяне притеснението и вълнението дават своите резултати и президентът свежда поглед към написаното за по-голяма сигурност и спокойствие. Изказването е съобразено с аудиторията, използвани са термини и понятия, които показват ерудиция, подготовка и готовност. Покрива основните изисквания за публично говорене и посланията изпълняват целта, за която са предназначени. Това означава, че програмната реч е първата успешна стъпка към изграждането на образа на Желев като президент на България.

В различните периоди, президентите избират различни стратегии, начин на структуриране на публичното изказване и използване на различни езикови средства. Като най-успешен в посланията, мислите и идеите си и в тяхното предаване на аудиторията, се определя Румен Радев, следван от Георги Първанов, Желю Желев, Петър Стоянов, а след него Росен Плевнелиев. Този начин на говорене и поведение зависи от много фактори – каква е обстановката в страната в чисто социален и политически план, какви са отношенията между президента и представителите на Министерския съвет, но най-вече само и

единствено от конкретната личност. Как се отнася тя към силата на словото, как го използва, притежава ли висока езикова култура и как се отнася към себе си и към околните – с уважение, искреност, човечност или по друг начин. Като най-успешен в спазването на книжовните норми и откъм използването на подходящи езикови средства, термини, понятия, се определя Румен Радев, Георги Първанов, Петър Стоянов, Росен Плевнелиев, а след него Желю Желев.

Езиковата равностметка след всеки направен анализ на публична реч на политик или представител на изпълнителната власт ни потвърждава тенденцията да се обобщават изводи за все по-ниската езикова култура на говорещите лица и неспособността им да предадат мисли, чувствата и идеите си извън себе си. Силата на словото бива пренебрегната от тези лица и затова ключовите думи, около които човек може да работи, са клишета, неуместни езикови средства, беден речник, незаинтересованост, липса на отношение към проблема. Това от своя страна води до лишени от информативност послания и емоционална наситеност изказванията на президентите на България в някои от случаите. Разбира се, има изключения, като речите на президента Румен Радев. Те не са просто речи, а послания, които събуждат желание за размисъл и докосват емоционално слушащия.

Стигне ли се до владеенето на езика на това ниво, проблемите един по един ще започнат да изчезват и статистиките ще се променят, ще показват други резултати. Словото винаги е било и винаги е висше средство за общуване, което не се ли използва по правилния начин би означавало, че притежателят е загубил част от способността си да живее пълноценно.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Александрова, Д.*, **Основи на реториката**, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“ София, 2013. стр. 94
- Мавродиева, И.* 11.04.2016 г., **“Реторика и дигитален свят: нонсенс или мисията задължителна“**. Извлечено на дата 03.09.2019 г. от: <http://www.newmedia21.eu/analizi/retorika-i-digitalen-svyat-nonsens-ili-misiyata-zadalzhitelna/>
- Миланов, В. Сталянова, Н.*, **Езикови портрети на български политици и журналисти, част 2**. София, 2014.
- Миланов, В. Сталянова, Н.,*, **Езикови портрети на български политици, част 1**. София, 2012.
- Тилков, Д., Бояджиев, Т.* **Българска фонетика**. Университетско издателство „Св. Климент Охридски“. София, 2013.
- Тишева, Й.* **За някои особености на официалното общуване. Тенденции и предизвикателства в развитието на икономиката. Сборник доклади. Т. 4**. Издателство „Наука и икономика“. Варна, 2012.
- Stalyanova, N., Kreytchova, E.* **The Power of Public Speech**, Парадигма, 2017.

**ИМЕНА В БЪЛГАРСКАТА
ЛИНГВИСТИКА**

ПРОФ. Д.Ф.Н. СТЕФАНА ДИМИТРОВА

Проф. д.ф.н. Стефана Димитрова е дъщеря на писателя Петър Димитров-Рудар и преводачката Божана Димитрова. С отлична диплома завършва висшето си образование във Филологическия факултет на Московския държавен университет „М. В. Ломоносов“ по специалностите „Руски език и литература“ и „Общо и приложно езикознание“. През 1967 г. в Московския университет под ръководството на проф. В. А. Звегинцев защитава дисертационен труд на тема „Аспекти в хипотезата на Сапир и Уорф“, а през 1980 г. в София – дисертация за присъждане на научната степен „доктор на науките“. От 1971 г. е доцент по съвременен руски език, а от 1983 г. професор по славянско и общо езикознание. От 1984 г. работи в Института за български език при БАН, където в течение на 10 години е била ръководител на Секцията по общо и приложно езикознание.

Проф. Ст. Димитрова е изнасяла лекции в почти всички европейски страни и в САЩ, а също и във всички водещи университети в България. Тя е един от четиримата български членове на Европейското лингвистично дружество и единственият български член на Американското лингвистично дружество. Автор на многобройни монографични изследвания, студии, статии, рецензии. Владее руски, полски, английски, немски, френски език; ползва всички славянски езици, хинди, санскрит, латински, старогръцки. Научните ѝ интереси са в областта на общото езикознание, лингвистиката на текста, лингвистичната типология, съпоставителното езикознание, семантиката, детската лингвистика, психолингвистиката (езиково съзнание), лингвистичната прагматика.

Съвременната лингвистика е пренасочила интереса си към говорещия човек

Проф. Димитрова, Вие сте един от най-изтъкнатите български лингвисти през XX и XXI век, учен със световна известност, автор на множество книги и публикации в различни области. Какво е за Вас езикознанието и кога се зародиха любовта и интересът Ви към езика?

Любовта и интересът към езика, или по-точно към езиците, се зародиха много по-рано от интереса ми към езикознанието. Моята баба по майчина линия беше родена и израснала в Париж, къщи говореше винаги на френски и беше обучила на този език всичките си седем деца и тринадесет внуци. В ранна предучилищна възраст започнах да изучавам немски език, после и руски. В гимназията изучавах факултативно латински. Но никога не съм искала да стана езиковед. Изборът на професията стана по-скоро по принуда, по силата на независещи от мен обстоятелства. Но още от първите дни на обучението си във Филологическия факултет на Московския университет разбрах, че представата ми за езикознанието не е имала нищо общо със същността на тази наука. Неусетно, но много бързо се увлякох от нея и ѝ останах вярна за цял живот.

Наричате преподавателя от Московския университет и Ваш научен ръководител проф. д.ф.н. Владимир Звегинцев „първ и единствен учител по езикознание“. Защо „единствен“? Възможно ли е младият изследовател да има много учители?

Всеки млад изследовател е имал много учители, аз също. Но най-често един от тях е водещият. Аз съм имала много прекрасни преподаватели, за някои от тях дори съм понаписала по нещичко; от всеки един съм получила толкова много, че не бих могла да изброя и малка част от изпълнените ми с благодарност неувяхващи спомени от онези далечни студентски години. И въпреки това моят Учител в пълния смисъл на тази дума е проф. Звегинцев. За мен той е единствен във всяко отношение.

Общуването ми с него продължи от първите дни на обучението ми в МГУ до последните дни на живота му – цели 33 години. Аз бях не само участничка в неговите спецсеминари и слушателка в неговите спецкурсове, не само негова дипломантка и аспирантка. Аз бях приемана в семейството му, където всички са лингвисти от висока класа, той ме обучаваше в дома си дори повече, отколкото в аудиториите. Общуването ни продължи и след завръщането ми в България почти в същия ритъм, с непрекъснати разговори, чести мои пътувания до Москва, размяна на дълги писма. Според думите на дъщеря му той е постъпил в болницата, от която вече не се е завърнал къщи, вземайки със себе си последното ми писмо, на което така и не успял да отговори.

Проф. Звегинцев е мой единствен учител, защото аз изцяло принадлежа към неговата школа, напълно споделям теоретичните му възгледи и не намирам в световен мащаб нито един специалист по общо езикознание, издигнал се на научната висота, която обитаваше той.

Какво е значението на школата в научната работа на езиковеда?

Принадлежността към школа е абсолютно задължително условие за успешна научна работа. В противен случай човек си остава до голяма степен на любителско равнище и най-често му се налага да отваря отдавна отворени врати. Школата дава в концентриран вид отговор на редица въпроси, които стоят пред сериозния изследовател: какви са основните задачи на науката, с която се занимава; какви изследователски методи се използват в нея; какви са допустимите сближавания с другите науки за човека и евентуалното използване на техните постижения; каква е йерархията на езиковите единици, изследвани от тази школа и т.н.

Много важен е и терминологичният код, използван от дадена школа. Прието е да се смята, че използването на даден код е заявка за принадлежност към школа. Всяка школа има философия на изследването и строга градация на методиките на това изследване. Както е било прието да се казва в Пражкия лингвистичен кръжец, всяка школа има свой меморандум, гарантиращ чистотата на анализа.

Какви умения или навици възприехте от общуването си с проф. Звегинцев? Какъв трябва да бъде истинският лингвист според Вас?

Проф. Звегинцев възпитаваше у учениците си и лингвистичната, и човешката личност. Изискванията му към човешките ни качества бяха прости, но много строги: абсолютна точност, никакви закъснения, никакви капризи, никакви оплаквания от умора, никаква уплаха пред текста на някакъв непознат език, който трябва да бъде непременно прочетен, макар и с чужда помощ. След завършването на университета той ни събра и ни каза: „Вие от сега нататък ще ставате лингвисти, някои ще станат истински учени, други ще се окажат дори таланти. Аз не мога да кажа точно как ще се развие всеки от вас. Но точно знам, че вие всички сте много добре образовани хора и носите отговорност за това. Навсякъде и винаги трябва да се държите именно като добре образовани, системно обучени хора и ненаатрапчиво да предавате на следващите поколения своите знания“. Той имаше желание учениците му от различни страни да общуват и след завършването на обучението си в Москва, но разбираше, че това е почти неосъществима мечта. Колкото и да е странно, тя се сбъдна и ние всички, които сме още на тази земя, не сме прекъснали контактите си.

Професорът обучаваше по различен начин студентите и аспирантите си. Лекциите му в студентска аудитория бяха много информативни и изградени в

по-достъпна форма, която осигуряваше едно постепенно и безболезнено навлизане в материята. От аспирантите се изискваше повече самостоятелност. Веднъж ми даде за прочит една новоизлязла книга и пожела да види въпросите, които са се породили у мен при запознаването с нея. Аз отидох при него с цял куп въпроси, той ги прегледа, усмихна се и каза: „Добре са съставени, но Вие сте вече аспирантка и от сега нататък на въпросите ще си отговаряте сама“.

Трудно ми е в един кратък отговор да разкажа за всичко, което съм придобила от общуването с професор Звегинцев, но най-важното нещо според мен е дълбокото усвояване на идеята, че лингвистът трябва да бъде скромен, много работлив и да не си въобразява, че е изкачил най-високите върхове на тази сложна наука – лингвистиката. Идва ми наум една аналогия. Както нашият народ казва, че никой не е по-голям от хляба, така и лингвистите трябва да знаем, че никой не е по-голям и от езика.

Освен в областта на русистиката Вие работите изключително много и в областта на макролингвистиката. Как трябва да изглежда според Вас курсът по увод в общото езикознание, който традиционно слушат студентите първокурсници? Какви са темите, които не трябва да пропуснат?

След завръщането си в България аз отначало се реализирах предимно като русист. Но основната ми специалност е общото езикознание, с което винаги съм се занимавала. Аспирантурата ми беше по общо езикознание, темата на дисертацията ми беше *Аспектите в хипотезата на Санир и Уорф*, т.е. занимавах се с американска антропологическа лингвистика и с всички менталистички направления в езикознанието. Голямата ми докторска дисертация беше също по общо езикознание – темата ѝ е *Пресупозициите на дискурса*. Занимавала съм се с детска реч, с проблеми на идиолекта, с лингвистика на текста и най-много – с лингвистична прагматика. В Института за български език завеждах Секцията по структурно и приложно езикознание, а после и цялото направление „Общо езикознание“. Затова напълно естествено беше в Софийския университет да чета лекции по увод в езикознанието.

Намирам, че тази дисциплина не е много чисто кристализирала в нашите университетски програми. В повечето учебници тя се обвързва с индоевропейското езикознание, а сведения за такива велики традиции като арабското езикознание, китайската езиковедска мисъл, цялата средноазиатска лингвистика и др. въобще не се намират. Да не говорим за липсата на сведения относно шумерската традиция. И което е най-парадоксално, почти нищо не се говори за Вилхелм фон Хумболт, създателя на общото езикознание. Всичките тези сведения са абсолютно необходими за начинаещия филолог, за да може той да разбере от първите дни и дори часове на университетската скамейка, че обучението по език в училище и изследването на езика в теоретичен план

са две съвършено различни неща и че между факт на езика и факт на теорията има огромна разлика.

Студентите трябва да получат представа за лингвистичните школи и направления (напр. за младограматиците, за Пражкия лингвистичен кръжец, за школата на Франц Боп по сравнително-историческо езикознание) и за „генералите“ на лингвистиката – Хумболт, Сосюр, Сапир, Якобсон, Чомски, Косериу и редица други, а така също за ролята на психологията като посредник между лингвистиката и всички други науки за човека. И тук, както в отговора на предишния въпрос, ще кажа, че не мога да бъда изчерпателна, но при четенето на лекции по общо езикознание съм се старала да следвам моя собствена програма и мисля, че въпреки малкото предвидени часове по хорариума на дисциплината студентите получаваха представа за важния факт, че съвременната лингвистика е преди всичко дедуктивна наука, пренасочила интереса си от езиковия материал към носителя на езика, говорещия човек.

Има ли по-важни и не толкова важни неща в езика и езикознанието?

Всяка наука, отнесла се с пренебрежение към отделни фрагменти на обекта си, рано или късно се натъква на големи сложности и най-често допуска неточности. Тук ще се позова на Дуайт Лий Болинджър, който винаги повтаряше, че всичко, изречено от един носител на езика, е предвидено в системата му. По същите съображения проф. Звегинцев искаше в нашите работи да има минимум примери, защото и един пример е доказателство, че даден факт на езика съществува или би могъл потенциално да съществува. А претрупването с примери е доказателство за добра събирателска работа, но тя няма качествата на научно разсъждение.

Кое е все пак най-важното в езикознанието? Това е доброто познаване на изходните постулати на теорията, от позиците на която се провежда дадено изследване, нетавтологичното и неамбивалентно използване на терминологичния код и умелото или, както е прието да се казва, красивото и елегантно представяне на материала. В езикознанието трябва да има строго очертани рамки на трите вида лингвистика – *Какво лингвистика* (т.е. лингвистика със строго очертан обект на наблюдение), *Как лингвистика* (т.е. лингвистика, описваща релациите между наблюдаваните елементи на езиковия репертоар) и *Защо лингвистика* (т.е. лингвистика с максимална обяснителна сила).

И още нещо. За теоретичното езикознание не е особено важно делението на езика на книжовен и разговорен, а издигането на книжовния език в ранг на единствено интересен лингвистичен обект е просто вредно, защото стеснява рамките на езиковедската практика до описание на най-изкуствената част на нашия обект и води до пренебрегване на факта, че езикът е принадлежност на всички носители, на хора с най-различна лингвистична компетенция и интелектуален потенциал.

Известно е, че мнозина от учените, оставили ярка диря в историята на лингвистиката, са владеели по няколко чужди езика. Наред със съвременните езици Вие сте изучавали още хинди, санскрит, латински, старогръцки. Доколко важно е овладяването на повече от един чужд език и защо древните езици все по-малко се изучават в българските университети?

Започвам отзад-напред. Защо у нас в някои филологически специалности древните езици въобще не се изучават, ми е просто непонятно. Без тях филологът е като дърво без корен, той не стои на здрава почва и винаги е застрашен от някакъв неочакван професионален провал. Или най-малкото може да се поизложи в разговор с добре подготвени колеги. Винаги ще проличи дали един лингвист е започнал системното си обучение от дълбините на древността, или някъде „от средата“, което прави диахронното му наблюдение нерелевантно за реконструкция на езиковите факти и за откриването на аналогични явления в съвременните езици. Как може да разбере същността на конкуренцията на езиковите форми един филолог, който не е запознат със замяната на герундия с герундив в латински? Давам само този прост и дежурен пример, но той не е единствен.

Запознаването с различни езици не просто за водене на разговор или за писане на текстове, а теоретично, на типологично и конструктивно равнище е жизнено необходимо за всеки лингвист, защото съвременната лингвистика има за основна цел да проникне в човешкия мозък и най-после да си изясни какво става в него, когато човек говори или слуша и разбира реч, когато се намира в режим на диалог. Ние сме все още много далеч от отговора на този въпрос, но поне знаем, че експерименталните наблюдения над мозъка на говорещия човек показват единството в строежа на мозъците на носителите на различните езици, както и асиметрията им в зависимост от родния език.

Установено е, че центърът на Брока при носителите на езиците от средно-европейския стандарт е най-често в лявата хемисфера, а при носителите на редица екзотични езици, предимно аглутинативни или аморфни – в дясната. Преминаването от един език към друг е свързано с различни съпровождащи психологически процеси и с известна промяна в нормите на поведение на хората. Познаването на различни езици дава много интересен материал за осмисляне на връзката между език и мислене. Особено искам да отбележа важността на запознаването с езици, които доскоро са смятани за примитивни.

Вече всички знаят, че етносите, живеещи в условия, които ние определяме като примитивни, говорят на езици, които са значително по-сложни от европейските. И вече определено се знае, че между език и социално устройство на обществото няма никакъв паралелизъм, а сложността е obligatorно качество на всеки човешки език. Запознаването с нови езици прави все по-сложен въпроса за произхода на човешкия език и опровергава редица заблуди, които доскоро се приемаха за безспорни истини. Различните езици имат различни

отражателни свойства, защото всеки един от тях по своеобразен начин сегментира заобикалящата ни действителност. Това показва различните ориентационни възможности на мислещия човек и способността му да се адаптира към различни условия за живот.

Какви са проблемите, които вълнуват лингвистите днес, и къде стои България в дискусиите по тези въпроси?

Чисто теоретичните въпроси на лингвистиката невинаги зависят пряко от епохата, затова трудно може да се говори за лингвистиката днес или вчера. Но има и въпроси, които са свързани с научния прогрес, с научното програмиране и моделиране. Много актуални са проблемите на изкуствения интелект и оттам и на свързания с него въпрос за езиковото изразяване на определен вид информация. Актуални са всички въпроси, свързани с езиковите изменения при различни мозъчни заболявания, с менталното и психическо здраве на децата, с детекторите на лъжата, с езиковата диагностика на някои болестни състояния и т.н. Особено много се работи по въпросите на невербалната комуникация, на логопедията, на вербалното общуване с животните и др. Не мога да кажа къде точно стои България в дискусиите по тези въпроси, защото у нас има много добре осведомени лингвисти, но почти липсват школи с международен авторитет.

Кои направления в езикознанието бихте искали да се развият по-задълбочено у нас?

В това отношение съм максималист и ми се иска у нас да има представители на всички по-нови направления в езикознанието. Това няма да стане изведнъж, но все пак трябва да се помни, че лингвистиката вече не се дели толкова ясно на национални школи, както е било през XIX и в началото на XX век, а просто на школи и направления с представители в различните страни. Струва ми се, че има особено слаби звена в нашата лингвистика като цяло – без да обиждам отделните сериозни учени и в тези направления! – и тя има нужда от разширяване на научните екипи, занимаващи се с експериментална фонетика, с акцентология и дериватология.

Вашето пожелание към младите автори и читателите на списание „Съвременна лингвистика“?

Пожеланието ми е да обичат езика и езикознанието с онази любов, която професор В. А. Звегинцев наричаше „интимна“, и не да работят, а да служат в храма на прекрасната наука лингвистика.

ПРОФЕСОР ДОКТОР ВЕНЧЕ ПОПОВА

Венче Попова завършва СУ „Св. Климент Охридски”, специалност „Българска филология”. Академичния си път продължава в ролята на асистент към катедра „Български език”, през 1900 г. е избрана за професор. Основните курсове, по които чете лекции, са: „История на българския книжовен език”, „Стилистика на българския език”, „Синтаксис” и „Общ курс по български език.” Тя е ученик на проф. Леков, проф. Мирчев и проф. Стойков и др., като продължава и доразвива техните идеи. Проф. Попова има възможността да се бъде част от школи в различни държави: Ягелонския университет в Краков, в Упсала, Стокхолм, Регенсбург, Хамбург и Австралия. Заедно с проф. Пашов, проф. Бояджиев и проф. П. Пашов помага за изграждането на специалностите и на катедрите по български език в университетите в Пловдив, Велико Търново, Шумен. Проф. Попова е директор на Летния семинар по български език и култура за чуждестранни българисти и слависти, който успешно ръководи 9 години. Член на Международната комисия по славянските книжовни езици към международния комитет на славистите и на Съюза на преводачите в България.

Колкото повече четат студентите, толкова по-добре

От кога датира интересът Ви към филологията и заниманията с нея?

Завърших Първа девическа гимназия. Тя беше елитно училище, която за мой късмет се намираше в квартала ми. В нея имахме право на избор между два профила – класически и реалистки. Аз избрах класическия. Тези, които учеха в него, обикновено се ориентираха към хуманитарните дисциплини и най-често към филологическите. Правистите също завършваха класическата паралелка. В нея всички учехме латински и две години гръцки език. След години, като студент, трябваше да продължа гръцкия език с професор Милев. Веднага след завършването си влязох в Университета.

Как изглеждаше Университета, когато започнахте обучението си в него?

Когато влязох в Университета, имаше едно единствено крило – това, в което и днес се помещава нашият факултет. Ние бяхме големи курсове, говоря за 1948 год., 4 година след войната. Нищо не беше построено, имаше само зами-сьл. Преживяла съм строежа на Университета и смело мога да твърдя, че студентите също се включиха в изграждането му. Ентусиазмът да събираме пари, дори от себе си – по левче-два, за да бъде довършен, беше обхванал всички ни.

Къде се провеждаха лекциите Ви, когато все още не са съществували днешните аудитории?

В началото наистина нямаше къде да ни четат лекции в сградата, която се довършваше, защото както казах, бяхме големи курсове. По тази причина ни преподаваха в някои кинозалони. Нашият курс е слушал лекции в кино „Влайкова” и лекции в един салон на „Раковска”, в близост до ВИТИЗ. Днешните кабинети и аудитории тогава бяха все още свободни пространства, в които излизахме и си говорехме. Етажът, на който днес се помещават професорските кабинети, някога беше заключен и се пазеше тишина, за да не пречим на научната работа на професорите.

Студентите се нуждаят освен от аудитории, в които да слушат лекции, и от библиотека. Имаше ли филологическа библиотека в сградата на Университета?

Хубаво беше, че имаше семинарна библиотека. Днес на нейно място е фонетичният кабинет. От нея можеше да си вземеш да четеш. Имаше и читалня, която днес е аудитория. По това време се отделиха специалностите „Славянска филология” и „Българска филология”. Аз съм приета българска филология.

Знаете ли как е бил изграден преподавателският колектив, който е трябвало да чете лекции в новата специалност „Българска филология”?

Да, студентите съпреживяхме случващото се във Факултета ни. Първо е поканен проф. Андрейчин, който е бил на специализация в Краков, изпратен от проф. Милетич, който от своя страна е бил голям авторитет в очите на студентите, на които е преподавал старобългарския език. Държеше на точните теоретични познания. По-късно на мястото на проф. Милетич дойде проф. Кирил Мирчев, който стана ръководител на нашата катедра по български език. Във времето, в което проф. Андрейчин става част от преподавателите, които четат лекции на специалността „Българска филология”, и други наши големи учители работят в сферата – проф. Леков, проф. Мирчев и проф. Стойков.

Бихте ли споделили какво си спомняте за техните методи на преподаване, успяваха ли да Ви вдъхновят, както Вие правите от години с Вашите студенти и последователи?

Първите ни лекции слушахме в 148 аудитория. В нея „Увод в славянското езикознание” четеше проф. Стойков, завърнал се от Прага от специализация. Това бяха изключително интересни лекции. Той като че ли не четеше лекции, защото така модулираше с гласа си, акцентираше на важните неща. Имах чувството, че ги изиграва непретенциозно с гласа си. Може би точно неговите лекции ме накараха да се ориентирам към езиковедските науки.

След него се срещнахме с проф. Андрейчин, който ни преподаваше „Съвременен български език”. Със Стойков бяха несравними. Дисциплината, по която ни четеше проф. Андрейчин, беше въведена за първи път, но той се справяше блестящо. Личеше си, че мисли как да построи коректно всяко изречение. Паузираше уместно и си личеше, че докато замълчава, подготвя следващата мисъл. Той обясняваше чудесно. Ако трябва да опиша начина на преподаване на проф. Андрейчин, бих използвала две думи – мислене и граматическа импровизация. Той грабваше аудиторията не с играта на гласа, а чрез възможността да внушава модела си на мислене и на нас. Аз съм убедена, че много от нещата, които е включил в граматиката си, са открити в лекционния процес. За пръв път извежда темпоралната система на българския глагол. Разработени са глаголните времена и видовата система. Това е гениално постижение! Проф. Стойков грабваше с динамика, а проф. Андрейчин с провокиращото си мислене.

Лекциите по старобългарски език ни четеше проф. Мирчев, който също преподаваше интересно. Той имаше много приятен хумор. Четеше ни в 137 аудитория. Чрез хумора си ни учеше. Когато ни преподаваше за склонението на думи от женски род, написа цялата парадигма на думата *жена*. След това написа на дъската жаба и каза: „Жаба се скланя като жена!”. Всички избухнахме в смях. Той беше такъв – непретенциозен. Проф. Мирчев не е искал да сравни жабата с жена, разбира се. Въпреки времето за шеги, всички учехме много сериозно и се подготвихме за тежкия изпит.

„Славянско езикознание” учехме при проф. Леков в залата, за която споменах, в пресечката на „Раковска”. Той също като проф. Андрейчин беше ученик на проф. Милетич. Проф. Леков беше следващата индивидуална вселена като същност и поведение. Беше невероятен славист. Имах чувството, че знае всички славянски езици. Той беше от полската школа. Четеше доста фактологично, но обобщенията оставяше на нас. Наложих ми се два-три пъти да отида при него, докато пишех дисертацията си, която по-късно влезе в два годишника. Проф. Леков беше отзивчив, когато го потърсиш за консултация. Следеше и всяко културно събитие, свързано с изявата на Полското посолство – филми, изложби, четения. Той се включи щедро и в събирането на средства

за построяването на Университета. Имаше огромна памет, като с дарението си помогна да се доизгради място, в което да се съхранява паметта и на други учени.

Това си беше нашето поколение – тези трима колоси!

Имахте ли възможност да работите с последователи на някой от тримата преподаватели, за които разказвате с толкова възхищение?

Като директор на Летния семинар, моя задача беше да поканя лектори. Един от тях беше доц. Илчев, аспирант на проф. Мирчев. Няма да забравя колко усилия ми костваше, докато се съгласи да се включи. Той не обичаше публични изяви и големи аудитории. Въпреки това не чете лекция само 45 мин, а повече от един астрономически час. По това време разработваше проблема за кирилицата и глаголицата и изписваше знаците на глаголицата, обяснявайки конфигурацията на буквите. Много преди самата лекция аз знаех, че той разработва този проблем, защото ние бяхме приятели в истинския смисъл на думата. Аз обичах той да ми разказва за това, което създава. Моето голямо слушане на Илчевите разсъждения е било, когато сме се връщали от Университета, защото живеехме в един квартал.

Оказва се, че големите учители са оставили голяма школа след себе си, като част от нея сте Вие, проф. Пашов и проф. Бояджиев. Можете ли да ни разкаже повече за времето, което сте споделяли заедно?

Благодаря Ви! Петър Пашов беше изключително добър граматик. Във времето, в което с Бояджиев бяхме аспиранти, сме ходили заедно на семинар в Румъния, от който научих много и го приложих в нашия летен семинар по българистика. Там имахме възможността да слушаме Андре Мартине. Всеки от нас пое по собствени научни пътеки и имаше собствени научни дирения. Винаги сме били водени от обичта и уважението към езика и към коректността в представянето на научните факти. Почтеността в науката е белег за аристократичност и за най-висок академизъм.

Няколко пъти споменавате Летния семинар. От къде черпехте идеи за него? Какво Ви взе и какво Ви даде той?

Аз водих 9 години Семинара. Въведох нови неща, моя сентенция. Имаше възможността да направя това, защото аз бях минала през аристократичния румънски семинар, за който вече стана дума.

Целият колектив беше неуморен. Винаги държахме да има църковни песнопения, символ на славянството. Важни бяха и кадрите, с които работихме. Част от тях беше Николай Попов – един от най-добрите ни преводачи от английски език. Той беше тогава студент. Идваше при нас и вършехме страховотна работа. Семинарът беше на ниво, защото не позволявахме нищо да ни

попреди. Спомням си, че говорих и директно с проф. Фол, когото не познавах лично, когато беше заместник-министър на културата, за да потърся съдействие. Студентите идваха с много голямо желание. Организирахме им толкова интересни мероприятия, че накрая не искаха да си тръгнат от България. А когато си тръгваха, знаехме, че са истинските посланици на езика, историята и културата ни в целия свят. Тук се сещам, че по мое време въведохме Вечер на талантите и Вечер на нациите. Беше увлекателно и събираше толкова различни хора като националност и интереси чрез обичта им към България и българския език.

Какво бихте пожелали на днешните студенти и на читателите на списанието?

Да са подготвени за всичко в живота. На читателите на списанието пожелавам да са и читатели, и писатели.

Какво трябва да прочетат задължително?

Колкото повече четат студентите, толкова по-добре. Нека да не забравят, че не можем без български език и литература. Има текстове, без които човечеството е невъзможно. Нека ги прочетат и да ги помнят. Световите на литературата са безгранични. И това го създава езикът.

**БЪЛГАРСКИТЕ ПИСАТЕЛИ
ЗА БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК**

Иван Христов

Иван Христов (1978) е поет и литературовед. Автор е на стихосбирките „Сбогом, деветнайсти век“ (носител на наградата за най-добър поетичен дебют от Националния конкурс „Южна пролет“ 2002 г.), „Бдин“ (носител на националната литературна награда „Светлоструй“, 2006 г.) и „Американски поеми“ (2013). „Любовен речник“ – неговата четвърта поетична книга излиза през 2018 г.

Поезията му е превеждана на повече от десет езика. През 2015 г. „Бдин“ излиза на турски език. На следващата година в Румъния е публикувана двуезичната книга „Бдин, следван от Американски поеми“. През 2019 г. във Франция, в рамките на европейския проект Versopolis излиза книгата „Стихотворения“, която съдържа част от неговите „Американски поеми“, а в Словакия част от книгата му „Любовен речник“.

Г-н Христов, като поет и академичен учен имате наблюдения върху развитието и употребите на съвременния български език в обществото днес. Каква е според Вас посоката в развитието на съвременния български език? Кои са най-ярко открояващите се положителни и отрицателни тенденции в него?

Най-ярко открояващата се тенденция в съвременния български език, според мен, е навлизането на много нови думи от английския език и това е положителна тенденция, защото английският език е световен език и той е един вид агент на модернизация. Новите думи, които навлизат са основно от IT сферата и това е неизбежно, защото английският език е езика на компютрите. Българският език няма изработени думи за тези термини, но и не е необходимо да има. Негативната тенденция също е свързана с навлизането на нови думи от английския език – тогава когато българският език вече е изработил свои собствени думи, но се употребяват думи от чуждия език. Това е т. нар. ситуация на „Криворазбраната цивилизация“. Пример за такава ситуация съм срещал в един авторитетен днес вестник, в заглавието „Здравната реформа –

in the middle of nowhere”, което буквално означава „Здравната реформа – в средата на нищото”, но ние имаме много цветен израз, за да изразим това положение на нещата – „до под кривата круша”. Такива явления са негативни и трябва да се избягват. Като цяло аз нямам нищо против навлизането на нови думи в съвременния български език, стига чрез тях той да се обогатява и развива.

Какво е Вашето отношение към диалектното разнообразие на съвременната българска езикова карта? Как гледате на отделните говори – богатство или ненужно отклонение са те днес?

За мен диалектното разнообразие на българския език е едно богатство. Характерно за нашата страна е, че тя е сравнително малка като територия, но много разнообразна в диалектно отношение. Част от тези диалекти като шопският при Елин Пелин, родопският при Николай Хайтов, македонският при Димитър Талев и др. са литературно стилизирани. Диалектното разнообразие може да допринесе за езиково разнообразие в литературата. Модернизацията и унификацията на всеки един език води до унищожаване на диалектното разнообразие. Не мисля че в България тази тенденция е толкова силна и че българските диалекти са застрашени, но ако тя се засили, вероятно ще трябва да се предприемат някакви политики за съхранение на диалектите. Диалектното разнообразие според мен е ценно. То трябва да се съхранява, но в същото време по националните медии – радиото и телевизията не би трябвало да се говори на диалект. Обявявам се категорично против това, но в неофициалните сфери и в литературата може да се говори на диалект. Ние като филолози много добре знаем, че един език се състои от множество езици. Отделните литературни епохи имат различни езици, като старобългарската литература например или пък литературата на българското Възраждане. Тези езици също могат да служат като източник за обогатяване на съвременния български книжовен език. Един такъв пример е романът „Възвишение” на Милен Русков, който стилизира език от възрожденската епоха и така обогатява съвременния български литературен език.

Според Вас до каква степен един национален език в днешно време е „формиран“ и „формиращ“? Кой е по-голямата „жертва“ на тенденциите в глобалното общество – езикът или човекът?

Ако езикът е жертва, то в такъв случай и човекът е жертва. Езикът и човекът са неразривно свързани помежду си. Можем да кажем, че речта е това което отличава хората от животните. Ние живеем във и чрез езика, мислим през езика. Онези, които боледуват ментално имат така също и болен език. Аз лично не бих употребил думата жертва. В българското общество битува един страх, че в следствие на глобализацията българският език ще изчезне или нацията ще изчезне. Аз не вярвам в този мит. Нашите език и нация са оцелявали векове назад, така че те ще намерят начин да преминат и през днешните изпитания.

За да оцелеят по един добър начин и българският език и българският човек е необходимо те да не се затварят в себе си, да не бъдат консервативни и да се развиват. В крайна сметка, отново опираме до въпроса за модернизацията. В този смисъл националният език е средство за модернизация, но процесът е двустранен. От една страна носителят на езика се модернизира, използвайки езика. От друга страна самият език се модернизира, бидейки използван. Изключително важна роля в този процес имат писателите, защото те са инструмент за модернизация на самия език, но и на обществото. Можем да кажем, че всяко време – на модернизма или на социалистическия реализъм, или пък на постмодернизма има свой собствен език и този който днес говори езика на социалистическия реализъм ние ще сметнем за анахроничен. Езикът – това са хората, които го говорят, които пишат и четат на него.

Ако „езикът е домът на битието“, както твърди Хайдегер, съдейки по състоянието на съвременния български език, какво е състоянието на днешното българско битие?

Когато говорим за днешното ни битие винаги трябва да имаме предвид с какво се сравняваме и с кого се сравняваме. Ние в нашето съвремие сме приели Европейския съюз за наш дом и би трябвало да се сравняваме с Европа. От своя страна Европа е едно различно понятие. Една е Европа на Балканите, друга е централната Европа, трета – Западната. Ако се сравняваме с Европа, трябва да кажем, че България е на нейната опашка. Това важи и по отношение на езика. Има още доста какво да се направи, за да бъде българският език модернизирани. Проявите на расизъм от последната седмица показват, че езикът на нетолерантността у нас е доста силен, а това от своя страна говори за проблеми в обществото. Когато езикът на диалога е развит и хората са убедени в толерантността като ценност, зачитането на правата на Другия като ценност, тогава и обществото ни ще бъде по-благоприятно и по-развито и ще бъде по-близо до онова, което наричаме Европа. В българското битие се борят различни тенденции – европейски и ориенталски.

Как бихте описали днешния българин от гледна точка на езика, с който си служи? И има ли книжовният български език все още силата да бъде интегратив на обществото?

Ситуацията, в която се намира днешния българин много прилича на тази, която е описал Алеко Константинов в своята знаменита книга „Бай Ганьо“. Бай Ганьо смъква от плещите си агарянския ямурлук и си наметва една белгийска мантия, за да изглежда европейец, но под тази мантия пази пояса си. Ако тръгваме за Европа би трябвало да махнем и пояса. Аз съм привърженик на тезата, че всяка култура е ценна сама по себе си и българската култура, за да оцелее като такава има нужда от книжовен език. Книжовният език е сред-

ство за интеграция на всеки, който говори и пише на този език. Но българският книжовен език боледува. Необходимо е да се направи още доста, за да се подобрят условията за българската книга, българската литература и особено образованието. Само българският език и духовността, която той носи ще ни помогнат да вървим по най-добрия за нас път.

Литературата е изкуството на словото. Какво е чувството да се създават светове чрез думите?

Литературата, изкуството, словото осмислят моя живот. Езикът ми дава чувство за историчност, за някаква положеност на моя Аз в света. Той ми помага да помня какъв съм бил в миналото, да знам кой съм в настоящето, а съответно и къде да търся бъдещето. Литературата е резервоар за хуманност, тя е един противовес на дехуманизацията в нашето съвременно общество, която вследствие на мощната техническа революция става все по-сериозен проблем. Този който пише книги има възможността да създава едни други светове. Този който ги чете може да се пренася в тях, а това помага на човека като цяло да придобие способността да вижда отвъд собствените си граници.

В процеса на създаване на една поетическа творба мислите ли специално за езика като изразно средство?

Аз съм не само поет, но и литературовед. Интересувам се от българската литературна история. В моята поезия обичам да си играя с литературните пластове. Както вече споменах, всеки един период в българската литература има свой собствен език. Стремя се да познавам тези различни езици и да ги използвам в поезията си. Освен това съм и музикант. Отделям специално внимание на начина, по който звучат моите стихове. Смятам, че по този начин мога да допринеса за развитието на българския език. Много често ние не си даваме сметка до каква степен говорим езика на Вазов, на Ботев, на Каравелов. В крайна сметка, българският книжовен език е формиран на основата на балканските говори. И това съвсем не е случайно. През 19 в. този диалект се е развил и е станал престижен благодарение именно на добрите писатели, които са писали на него. В една по-широка рамка това важи и за националните езици. Колкото по-добри писатели има един национален език, толкова повече този език ще бъде разпознаваем на световната литературна сцена. Необходимо ми са ежедневни грижи, и за езика, и за литературата.

Според Вас съвременният писател има ли отговорност към езика и в какво се изразява тя?

Както вече споменах – писателят е инструмент на езика. Той го развива като по този начин го съживява, изковава нови думи или актуализира стари. Езикът не е нещо само по себе си. Той е свързан с българското битие. Колкото

по-интелигентен, толерантен, естетически издържан е езикът на българските писатели, толкова по-прогресивно, цивилизовано, щастливо ще бъде българското битие.

Има ли днешната българска литература силата да влияе върху формирането на езиков усет и вкус поне сред четящата аудитория?

Българската литература има една много дълга традиция – като започнем от средните векове и стигнем до наши дни. С избухването на дигиталната революция и у нас се появи т. нар. проблем „вторична неграмотност”. В нашето съвремие неграмотността е сведена до минимум, но това не прави хората по-четящи. „Вторичната неграмотност” води до оварваряване на обществото, до появата на грубия консумеризъм, расизма, нетолерантността, насилието. Ако ние не вземем мерки, тези тенденции ще станат все по-силни в нашето общество. Те са видими и в една глобална перспектива. Съвременната литература е изправена пред една много силна конкуренция от страна на телевизията и Интернет. Литературата е по-бавна медия, но много по-задълбочена и не бива да бъде пренебрегвана в никакъв случай.

И последен въпрос – как се отнасяте към все още експлоатираната теория за „малките езици“ и „малките литератури“? Може ли въобще да има „малък“ език и „малка“ литература“ извън статистическия смисъл на определението?

До голяма степен това е технически въпрос, но и не само. Малките езици и малките литератури имат специфични свои особености. Те са подложени на натиска на глобализацията. За тях е характерен един постоянен страх, че ще изчезнат. Но ако Шекспир бъде преведен на малък език, той няма да стане по-малко Шекспир. Нито пък Ивайло Петров ще стане по-голям писател ако бъде преведен на английски език. Необходимо е българската литература като малка литература да се отвори и да се модернизира. Само така тя ще продължи да съществува по-най добрия за нея начин в бъдещето. Същото важи и за книжовния ни език.

Вашето пожелание към читателите на списание „Съвременна лингвистика“

Обичайте българския език и четете много, но четете и поезия, защото поезията е сърцето на езика.

БЪЛГАРИСТИКА И ЖУРНАЛИСТИКА

Валерия Велева: Трябва да впрегнем нормите на езика ни за налагане на разбирателство, а не за разделение¹

Какво Ви даде и какво Ви взе специалността „Българска филология“?

Аз записах специалността „Българска филология“ в Софийския университет с пълното съзнание, че точно това искам да изучавам, че именно тази специалност ще ми даде базисните познания за бъдещето ми развитие като журналист. Моите родители бяха раздвоени в желанията си каква насока за кариерата да ми дадат. Баща ми /инженер/ искаше да ме види като детски лекар, майка ми /известен съдия/ – като юрист. А моето влечение бе към литературата – в ученическите си години се увличах в писането на есета, на стихове, на големи литературни разработки, участвах в рецитали, вълнувах ме житейските съдби на героите в литературните епоси. Всъщност литературата като прозорец към света, като познание за човека, като история на обществените нагласи беше привлекателният магнит на духовното ми израстване като личност. В литературата намирах всичко – от древногръцкия епос, през книгите от Средновековието и Възраждането, романите през Първата и Втората световна война до наши дни – това е непресъхващ извор на познание. Бръкваш в тази съкровищница на света и развитието на човечеството през погледа на големите писатели и техните драматични герои е в ръцете ти. Няма как да усетиш Европа, ако не си прочел Западноевропейската литература и нейните велики представители: Шекспир, Данте, Чосър, Франсоа Вийон, Петрарка, Бокачо, Сервантес, Лопе де Вега, Молиер, Волтер, Русо, Дидро, Шилер, Гьоте, Юго, Цвайг, Сартър, Байрон. Няма как да разбереш Русия, ако не си прочел Толстой, Тургенев, Пушкин, Достоевски, Горки. За българската литература няма да изброявам, само ще кажа, че ако ги нямаше Вазов и „Под игото“, стиховете на Яворов, Дебелянов, Багряна, Габе, ако не беше Талев и неговият „Светилник, ако го нямаше Димов и „Осъдените му души“, ако не беше Дончев и „Време разделно“ – какво бихме били днес като нация? Така че – без

¹ Това интервю беше направено от доц. Владислав Миланов за първия брой на списание „Филологически форум“. Списание, което беше създадено от доц. Вл. Миланов и студенти българи, с помощта на асистентки от други катедри.

словото и неговите образци светът би бил невъзможен. А литературата може само да дава на читателя, не да взема.

Как Ви помага специалността в работата като журналист?

Изучаването на филология страшно много помага в журналистиката. Първо, защото те прави вискателен към езика, второ – структурирането на един публицистичен текст /анализ, коментар, разработка по дадена тема/ има своите закони, които се научават именно в тази специалност. Смятам, че журналистиката е призвание, а езиковата подготовка – бонус за добрата професионална реализация. Това се отнася и до журналистиката в електронните медии – езиковите пропуски там най-бързо и най-видно лъсват.

Какво не достига в речта на българските политици, за да достигат до хората?

Българските политици /с много малки изключения/ не владеят изкуството на словото така, че да завладяват хората, масите. Техният език е по-скоро беден, скучен, със сериозни отклонения от книжовноезиковите норми. Политическата им реч следва често примерите на разговорния език. Като изключение от това правило ще посоча проф. Андрей Пантев – когато той заставаше на парламентарната трибуна, залата притихваше. Словото му е демонстрация не само на дълбока и силна мисъл, но и на изящество на изказа, на наситеност на образи – кара те да се вълнуваш, достига до емоционалните ти клетки. И те кара да му вярваш. А това е много важно за публичната личност, когато тя трябва да налага послания. Другият парламентарен оратор, който владее до съвършенство нормите на книжовния език, е Лютви Местан и това е общоизвестен факт. В политическите дебати г-н Местан печели над своите опоненти, които често не успяват да вербализират добре своите аргументи. В годините на прехода свое място във висшия парламентарен диалог си извоюва Гиньо Ганев. За съжаление с това се изчерпват положителните примери за езикови корифеи в съвременната българска политика. Като че ли по неписан закон у нас партийните лидери са скучни в лексиката си – Сергей Станишев, Меглена Кунева, Георги Пирински използват „брюкселски език“ на еврочиновника. На другата крайност е Бойко Борисов, чието политическо слово черпи от разнобразието на разговорната реч. И това „майсторство“ при него е доведено до феноменалност. Борисов има натуралистично образен език, изпъстрен с пословици, поговорки, с които често обяснява политически позиции и скучни политически тези. С този цветист речник той така успява да владее масите, че накара и не малка част от своите политически опоненти да „слязат“ на езиковото ниво на народа. А това вече снижи и прага на политическия дебат в национален мащаб. Но, тенденцията, която особено ме притеснява, е налагането на езика на омразата, който нахлу отново /след първите години на пре-

хода/ с особена ожесточеност в парламента. Изявите на езикова агресия чрез директни словесни нападки, демонстрации на вулгарност, на неуважение към събеседника станаха ежедневие в българския парламент. Те са част от речта на националистите Волен Сидеров, Валери Симеонов, Валентин Касабов и са израз на неуважението им към парламентаризма като основополагаща част на демокрацията. Експресивно е езиковото представяне на Мая Манолова, например, но честото агресивно налагане на дадена теза е по-скоро отблъскващо, отколкото да привлича последователи. Словото на огромната част от депутатите е изпъстрено с шаблонни изрази, с неправилен изговор на думи, с несъгласуване на съществителни имена, с изчитане на предварително подготвени текстове, в които те нерядко дори не могат да изговорят коректно звуковете на по-сложните думи. Така че, речта на българските политици не е за пример. Затова студентите филолози трябва да я изучават, за да не я повтарят.

Споделете с читателите на списанието най-ярките спомени от студентските си години. Споделете спомени за Ваши преподаватели от Университета.

Няма да забравя лекциите на акад. Иван Дуриданов, изключителен ерудит, който ни преподаваше „Увод в езикознанието“, „Старобългарски език и история на българския език“. Беше много взискателен и изпитът при него беше сериозно изпитание. И досега пазя студентските си разработки с таблици по „българска етимология и топонимия“. Много интересни бяха лекциите по „Български фолклор“ на акад. Петър Динеков. Умееше по един увлекателен начин да ни представи завоалираните „тайни“ на българския фолклор – естетиката, героизма, любовните и сексуални намеци, дори прикритата порнография в някои от народните песни. Акад. Динеков водеше кръжок по стара и възрожденска българска литература, където подготвяше бъдещите изследователи в тази област. Проф. Симеон Хаджикосев ми преподаваше „Западноевропейска литература“. Спомням си, че огромно впечатление ми направи изследването му за „Фаус“ на Гьоте и немския романтизъм.

Кой беше най-трудният езиковедски изпит, на който сте се явявали?

„Увод в езикознанието“ при проф. Дуриданов. По-късно той стана академик.

Към лингвистичните или към литературоведските дисциплини имахте по-силна нагласа?

Предпочитанията ми бяха към литературоведските дисциплини. С внимание следях лекциите, в които литературата показва и изучава човека – с неговите страсти, съмнения, грешки, провали, демони, възходи и падения. Психологията на човешката душа, показана в литературата – това ме влечеше. С

интерес изучавах литературните образци, които изследват и историческото развитие на света. Наученото в университета ми помогна много в журналистиката. Защото, ставайки политически журналист, аз се насочих към анализ на посланията, решенията и действията на политиците. Много често при въпросите в интервютата си съм използвала образи от литературата – поставяла съм политики в ситуации на герои от епосите. И това може да се види в книгата ми „Мъже на власт“, където са разговорите ми с всички президенти, премиери и политически лидери от началото на прехода до сега. В „Изповеди по пантофи“ пък проличава начина на водене на интимния диалог, използването на изповедната форма на общуване, подхода за съкровено проникване в душата на събеседника – все „тайни“, които съм усвоила от литературата.

Споделете спомени за колегите и приятелите от Университета.

Ще ви разкажа по-скоро за приятелства от Университета, останали ми и до днес. С проф. Боян Биолчев продължаваме да си говорим за езика на политиците, за отношението им към науката и младите. Наскоро разбрах, че министърът на образованието проф. Танев е ученик на проф. Минчо Семов, от когото във Факултета по философия /това е втората ми специалност/ съм взела първите си уроци по „Теория на политиката“. В годините създадох много силно приятелство с проф. Марко Семов, съвременният народопсихолог, чиято липса днес чувствам осезателно.

Кои са книгите, които всеки българин трябва задължително да прочете?

Поезията на Атанас Далчев и Никола Вапцаров, на Ботев и Яворов, на Лилив и Любомир Левчев, „Задочните репортажи“ на Георги Марков, „Чичовци“ на Вазов, „Хайка за вълци“ на Ивайло Петров, „Гераците“ на Елин Пелин, „Нощем с белите коне“ на Вежинов, „Калуна-каля“ на Георги Божинов, „Чифиликът край границата“ на Йовков, „Тютюн“ на Димов, „Крадецът на праскови“ на Станев, Алековия „Бай Ганьо“, „Преспанските камбани“ на Талев, „Хрониките“ на Стефан Цанев, „Дивите разкази“ на Хайтов, „Ние, вработетата“ на Радичков, „Приказките“ на Валери Петров. Колкото и да изброявам, няма да мога да посоча всички български книги, които трябва да имаме в библиотеката си.

Вашето послание към младите хора, които изучават специалността „Българска филология“.

Да четат, да четат и пак да четат! Да се информират от автентичните източници за познание. Тази година, когато се отбелязваше 25 години от началото на прехода, агенция „Алфа Рисърч“ направи изследване, чиито резултати ме потресоха. От тях стана ясно, че 94% от младите българи, между 16 и 30 години, не знаят дали демокрацията у нас е настъпила след падането на Бер-

линската, Московската или Китайската стена!?! А пък една трета от тях не са прочели, че преходът към демокрация в страните от Източна Европа започва през 1989 г. Наскоро, при една от срещите ми с публиката в страната по повод представянето на новата ми книга с избрани интервюта „Рани от власт“, зададох същите въпроси на едни прекрасни, будни младежи в залата. Удивих се, когато не получих верните отговори. Никога не гледам с насмешка извадки от студентски и кандидат-студентски работи, които издават невежество. Защото знам, че за това са виновни и преподавателите, и родителите, и цялото общество. Слабите оценки в образованието са оценки не само за отделната личност, която ги е получила, а за всички по веригата в образованието. Задължително е книгите на авторите да се четат в пълния им обем, а не да се ползват анотации или съкратени варианти, които често се намират в интернет.

Вашето послание към читателите на списанието – студенти, докторанти и млади учени.

Днес българското общество има крещяща нужда от истински дебати, от аргументирани диалози, от смислени дискусии, в които да се зачита мнението на другия. Омразата и агресията, която се лее на всички обществени нива, трябва да бъдат заместени от разговори и дискусии. Трябва да се научим да уважаваме мнението на събеседника, дори и да не го споделяме. Трябва да се научим да се чуваме, когато си говорим. Трябва да заменим крясъците с нормалното общуване. Трябва да впрегнем нормите на езика ни за налагане на разбирателство, а не за разделение. И това е задължение на всички филолози. Така че, пожелавам ви успех!

ПРЕДСТАВЯМЕ

ВИОЛИНА ХРИСТОВА

СУ „Св. Климент Охридски“

Климентовите четения за млади изследователи. Том 1. (Сборник с доклади от едноименната конференция), Съст. Д. Атанасова, М. Антонова-Вапцарова. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2019

Сборникът с доклади от *Климентовите четения за млади изследователи* е резултат от проведените през 2016 г. и 2017 г. конференции и включва текстове от тематичното поле на медиевистиката. Книгата представя както изследвания, посветени на личността и творчеството на патрона на *Четенията*, така също и изследвания, засягащи по-широк ареал от научни интереси.

Сред изследванията, занимаващи се с въпроси за живота и дейността на Климент Охридски са докладът на Кристиян Ковачев *Култът към свети Климент Охридски в периода на Средновековието*, в който той успешно изпълнява, зададената в началото на изследването си задача: „да проследи изграждането на култа към свети Климент Охридски“, като започва от наличните за светеца извори, през появата на образа му върху стенната живопис, текстовете – агиографски и химнографски, митовете и последвалите след смъртта му „предложения той да стане патрон на манастири“.

На творчеството на Климент са посветени и двата текста на Мария Антонова-Вапцарова: *Представата за Църквата в поучителните слова на св. Климент Охридски* (от 2016 г.) и *Поучителните слова на св. Климент Охридски между Западната и Източната църква* (от 2017 г.). В първото изследване е открито темата за Църквата в поучителните слова, като се проследява нейното значение за празненствата и обредите, а във второто въз основа на текстове от Йоан Златоуст и Августин Блажени и техните прояви в контекста на Охридската книжовна школа.

Друго тематично ядро можем да обособим около изследванията на Амбър Иванова, посветени на света Текла: *Метафрастовото житие на св. Текла (ВНГ1719) у Агапий Критски (1641) и у Йосиф Брадати (1743) и Метафрастовото житие на св. Текла през късносредновековната епоха: първо*

критическо издание на Йосифовото житие от 1743 г. В първия доклад са разгледани преписите на превода на Житието на св. Текла от Йосиф Брадати и са темпорално маркирани и с установени разминавания помежду им, направена е и съпоставка между Дометафрастовото, Метафрастовото и Агапиевото житие на св. Текла, както и между Йосифовото и Агапиевото. Вторият доклад представлява „критическо издание“ на българския превод на Житието на Текла въз основа на ръкопис № 688 от Националната библиотека, наречен Михайлов сборник от 18 в.

Част от докладите гравитират около сходна темпорална рамка, което позволява да разгледаме една епоха през различни тематични точки. Изследването на Борис Илиев *Житието и патеричният разказ като жанрови модели през XIV в.* изключително точно характеризира двата жанра, като поставя определени признаци, по които те да бъдат обследвани, засягайки повествователя, стилистиката, структурата, персонажната система и рецепцията.

Текстът на Яна Якимова *Моят поглед върху езиково-правописната реформа на Патриарх Евтимий* също попада в тази темпорална рамка, но се концентрира върху лингвистичен аспект, като излага мненията на изследователите относно този така дискутиран в медиевистиката въпрос и припомня, че без оглед на това дали е налице конкретна езиково-правописна реформа, или не, не трябва да се пренебрегва значението на Патриарх Евтимий, който оставя важна следа в литературата със своите текстове.

На езиковедска тематика е изследването и на Симеон Стефанов *Върху лексиката на житие на св. Екатерина, писано на народен хърватски език от периода XIV–XV в.* В него се изяснява произходът на избраната лексика от народен хърватски език към език от областта Сплит-Зарад-Шибеник, а след това и темпоралното рамкиране на текста и неговата „диалектна атрибуция“.

На лексикално равнище се разгръща изследването на Александра Димитрова *„Misericordia“ от Сенека към Августин – континуитет и преосмисляне на владетелската добродетел*, в което проследява етимологията на посочения термин, връзката му с „clementia“, значенията на които са съответно „милосърдие“, „състрадание“ и „снизходителност“, и употребите му при Сенека и Августин.

Докладът на Пламена Костова *Житието на св. Аморийски мъченици в състава на Супрасълския сборник* представя текста в исторически и функционален план. А текстът на Десислава Узунова *Цикълът „Чудеса Богородични“ на Агапий Ландос в български ръкописи от XVIII в.: допълване на сбирката с други текстове* изследва допълненията към цикъла и принципа, който те следват.

Към историческия дял са и изследванията на Христин Лалев *Външнополитически предпоставки за възникване на Видинското царство на цар Иван Срацимир*, който проследява резултатите от развилата се през първата половина на XIV в политическа ситуация и навлизашите отвън влияния. Както

и текстът на Деница Петрова *Разказът за нападенията срещу Цариград в славянската книжнина*, в който проследява и описва преписите му. Другият текст на авторката е *Сръбски летопис в ръкопис № 293 от Националната библиотека в София*, в който разглежда отделните части на ръкописа и значението, което носи.

Впечатление прави и подходът на Николай Желев във *Влиянието на Хердер върху словашкото възраждане*, да разгледа един период от славянската история през погледа на немския философ. Текстът на Михаела Павлова *Мотивът за любовта в лириката на Сафо* превръща в свой обект на изследване един от най-силно застъпените проблеми в литературата – любовта – и я представя в различните нейни аспекти в лирическите произведения на Сафо.

Ориентиран към периода на миналия век, разказът „Китка диви ягоди“ се превръща в обект на вниманието на Гергана Жекова и служи за основа при изграждането на нейното изследване *Разказът „Китка диви ягоди“ от Сава Василев – една история за посичането на греха и вината*, където проследява мястото на разказа в цикъла „На лов за кучета“ и фолклорните мотиви и техните вариации, застъпени в него.

С оглед на разнообразната тематика на докладите, поместени в Сборника, посветен на Климентовите четения за млади изследователи, може да се каже, че той представлява един микросвят на необятната медиевистична наука, който, предвид, че е наречен Том 1, дава надежда за реализиране на една поредица, която ще надгражда и допълва във времето неизследваните все още въпроси.

Trivium – пътеки на знанието.

Рада и приятели (Сборник в чест на проф. Радка Влахова). Съставители: Елена Хаджиева, Светла Коева, Атанас Атанасов.

УИ „Св. Климент Охридски“, С., 2019, 589 с.

През месец октомври 2019 г. излезе юбилейният сборник „Рада и приятели“, посветен на 65-годишнината на проф. д-р Радка Влахова. Той беше представен официално на 8 октомври 2019 г. в препълнената Заседателна зала 1 на СУ „Св. Климент Охридски“ пред колеги, приятели и студенти на юбиларката. Специфичният жанр на сборниците, отбелязващи годишнини, от една страна, включва и „узаконява“ уважението на авторите участници към юбиларя, а от друга страна, изобразява „биография на едно поколение, биография на една гилдия“, както заяви самата проф. Р. Влахова в своето благодарствено слово.

Имаме възможността да държим тази ценна книга в ръцете си благодарение на Университетското издателство „Св. Климент Охридски“. Тя е с обем 589 страници и работата по нейното съставяне е резултат от сътрудничеството между трима езиковеди – проф. д-р Елена Хаджиева (СУ), проф. д-р Светла Коева (БАН) и доц. д-р Атанас Атанасов (СУ). Със свои научни статии са взели участие 54 учени от областта на филологията, философията и историята от СУ „Св. Климент Охридски“, БАН, ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“, ПУ „Паисий Хилендарски“, ШУ „Епископ Константин Преславски“, РУ „Ангел Кънчев“, УАСГ, Икономически университет – Варна, Университета в Триест, Италия. Повечето от изследователите са утвърдени и авторитетни имена в България и чужбина, а други са в началото на своя професионален път.

Сборникът се състои от въвеждаща почетна част, в която са поместени поздравителните адреси, четири научни части и пълна библиография с публикации на проф. д-р Радка Влахова. Началото посреща „гостоприемно“ читателя в пространството на сборника. Чрез спомените си за първи срещи и признания за гордост от близкото дългогодишно познанство с проф. Влахова нейните колеги приятели ни подаряват много ценни, много свои моменти и впечатления. Заредени с усмивка от срещата с Човека Рада, вече можем да продължим към „Словото на учителя“ – първата научна част, чието специ-

ално обособяване в началото е свидетелство за приемствеността в науката и жест на признателност от Ученика към Учителите. Тук са включени статиите на безспорни авторитети в българската лингвистика и непреходни учители – акад. проф. д.ф.н. Михаил Виденов („Езиковата политика на акад. Стефан Младенов“), чл.-кор. проф. д-р Тодор Бояджиев („Нужна ли ни е джандърнатата лингвистика?“), проф. д.ф.н. Василка Радева („Заети думи и лексикално богатство на езика“), проф. д.ф.н. Стефана Димитрова („Няколко позабравени страници от историята на фонологията“), чл.-кор. проф. д-р Стоян Буров („Концептуализация и граматическо число на веществените съществителни имена в българския език“), проф. д.ф.н. Иван Буюклиев („Езиково съзнание у православните славяни“). Втората част „Езикознание“ е тематично и количествено най-мощната. В нея се разграничават три подраздела – „Грамматика“ (единадесет статии), „История на езика, диалектология, лексикология“ (осем статии) и „Приложна лингвистика. Език и култура“ (четринадесет статии). В общо тридесет и трите текста авторите разглеждат актуални теоретични и практико-приложни проблеми от различни дялове и направления на езикознанието. Една от статиите – „Nomen est omen: in honorem проф. д-р Радка Влахова“ (Красимира Колева) в подраздел „История на езика, диалектология, лексикология“ – заслужава да бъде спомената отделно, тъй като носи по-лично послание. Инспирирана от конкретния повод – 65-годишнината на проф. Влахова, тя преминава през комплексно проучване на името Радка Влахова и прераства в културно-антропологичен анализ. Останалите текстове са, както следва, в подраздел „Грамматика“ – „Семантични особености на предложните фрази в предикативна позиция“ – Атанас Атанасов, „Степенуване на относителните прилагателни имена в съвременния български език“ – Биляна Кирилова Радева-Гезенчова, „Умозаключителните форми в български: морфологични и синтактични характеристики“ – Екатерина Търпоманова, „Как действа деепричастието на стила на научния текст?“ – Катя Грозева Исса, „Дубитативът в съвременния български език в типологически аспект“ – Красимира Алексова, „Синтактичен когнитивен код“ – Мариана Георгиева, „Аргументност и фразеологизация“ – Мария Тодорова, „Отново за предикативните изречения“ – Светла Коева, „Субкатегоризационни отношения в сравнителен план между български и английски“ – Светлозара Лесева и Ивелина Стоянова, „Българският резултативен футур и неговите чешки функционални еквиваленти“ – Стилиян Стойчев, „Семантика и синтактична функционалност при някои глаголи за перцепция“ – Христина Кукова; в подраздел „История на езика, диалектология, лексикология“ – „Средновековни граници и съвременни диалектни изоглоси: южнобългарски акцентни иновации“ – Валентин Гешев, „Словообразователни типове *nomina agentis* в „Речник на българския език“ на Найдено Геров“ – Емилия Македонска, „Nomen est omen: in honorem проф. д-р Радка Влахова“ – Красимира Колева, „Прояви на

формална вариантност при някои термини и терминоелементи в различни терминологични системи“ – Кристияна Симеонова Симеонова, „Специфични особености на българския език, отразени в речта на българи от Северна Гърция в наши дни (Употреба на кратката форма си на възвратното местоимение)“ – Лучия Антонова-Василева, „Наличие и липса в славянските езици“ – Маргарита Младенова, „Произход и номинационни особености на названията за музикални инструменти и музиканти в българските диалекти“ – Мариана Витанова, „Диплография или какъ ся дръжатъ търговски книги“ (1850) от братя Караминкови – предварителни бележки“ – Надка Николова; в третия подраздел „Приложна лингвистика. Език и култура“ – „Извори. Електронна библиотека за българисти, слависти и балканисти“ – Андрей Бояджиев, „Влиянието на интернет комуникациите върху езиковите практики, мисленето на младите хора и общественото мнение“ – Антония Замбова, „Концептуалната опозиция богат-беден в езиковото съзнание на българина“ – Ваня Зидарова, „Усвояване на словоредата на местоименните клитики в обучението по български език като чужд“ – Венера Матеева-Байчева, „За изучаването на фразеологичните значения в началния етап на обучението по български език като чужд“ – Весела Шушлина, „Манипулативна употреба на концептуални метафори в политически текстове“ – Владимир Досев, „Новата политическа реч“ – Владислав Миланов, „За етикетните речевни единици (сравнение между български и английски език)“ – Дейвид Мосъп, „Рожденият ден в дискурса на българската съвременност“ – Димитрина Игнатова-Цонева, „Много мило от Ваша страна“ – Елена Хаджиева, Рени Манова, „От местопрестъплението: България“ – Ивелина Савова, „Преводът на специализирани текстове и изисквания към подготовката на бъдещите преводачи“ – Надежда Сталянова, „Аспекти на визуализацията като метод в обучението по български език като чужд“ – Радослав Спасов, „Проучване на практиката на педагогика на езика у нас“ – Тодор Шопов. „Литературознание“ е третата част на сборника. Деветте статии въвличат с вещина в Българското и Чешкото възраждане, в българския и чешки авангардизъм, в историята на българския театър до Първата световна война. Калина Бахнева отделя внимание на мултикултурализма, неизменно свързан с диалектичното противопоставяне между Аз и Другия, като проследява различни философски и политически мнения от древността до наши дни. Друг интересен текст, предложен от Н. Чернокожев, изследва потенциала на изобразяваща български сюжет картина и съпътстващия я текст като средство за образователно въздействие в немскоезичния свят. Този дял е формиран от следните статии: „Като две капки вода (За един биографично-литературен сюжет)“ – Ани Бурова, „Людостта и философското мислене (Н. К. Семков и П. Берон в творчеството на Ив. Вазов)“ – Ани Илков, „Граматика на художествения свят“ – Биляна Борисова, „Някой, който е никой. За едно неразбирателство в „Мечо Пух“ – Валери Стефа-

нов, „Мултикултурализъм? „Доброто винаги е диалектическо...“ – Калина Бахнева, „За театъра и за живота, в който всички сме актьори“ – Милена Кирова, „Земя и живот – показвани и разказвани“ – Николай Чернокожев, „Паратекстът и жанровото съзнание през Възраждането (наблюдения върху „Спомени от цариградските тъмници“ на Светослав Миларов)“ – Паулина Т. Стойчева, „Патриотизъм и космополитизъм в чешката литература от края на XVIII и началото на XIX в.“ – Славея Димитрова. Последната, четвърта част е озаглавена „Философия и история“. Тематичните полета, към които ни отвеждат съставлящите я четири статии, са политология („Демокрация и обществено мнение“ – Даниел Смилов), социология („Градът в българския преход“ – Майя Грекова), етика („Сурогатно майчинство: преосмисляне на понятията брак, родителство, бащинство, майчинство“ – Недялка Видева) и история („Феноменът Котел“ – изключение или модел?“ – Пламен Митев). В края на сборника е поместена изготвената от д-р Рени Манова подробна библиография на трудовете на проф. д-р Радка Влахова.

В благодарственото си слово тя заявя, че вярва в предопределеността на житейските срещи и определи сборника „Рада и приятели“ като „този търпелив лабиринт от линии, който беше начертан от вашите текстове, всъщност чертае образа, който аз искам да имам“.

Проф. д-р Радка Влахова е известен учен езиковед. Завършва българска филология в Софийския университет „Св. Климент Охридски“ през 1977 г. и втора специалност „Новогръцка филология“. В периода 1982-1997 г. е редовен асистент в Катедрата по български език към Факултета по славянски филологии в същия университет. През 1994 г. защитава докторска дисертация на тема „Начини за предаване на чуждо изказване в съвременния български книжовен език. Едносубектна и многосубектна реч“, през 1997 г. става доцент по морфология и синтаксис на българския език, а от 2014 г. е професор. Гостува като лектор в ПУ „Паисий Хилендарски“, Бургаския свободен университет, Лайпцигския университет в Секцията по теоретична и приложна лингвистика (1985-1989), Университета на Саарланд, Саарбрюкен, Германия в програмата BULGARICUM (1995-2000), Университета в Утрехт, Холандия (1999). По програмите за преподавателска мобилност TEMPUS и ERASMUS от 2001 до 2006 г. преподава в университети в Италия, Германия и Гърция. Научните ѝ интереси са насочени както в областта на класическата граматика – морфология, синтаксис, семантика, така и в съвременни лингвистични направления и теории – прагматика, лингвистика на текста, компютърна лингвистика, вербални комуникативни стратегии. Автор е на три монографии – две са на български език, третата е на немски и в съавторство със Зигрун Комати, няколко студии, многобройни статии, езикови бележки, обзори, хроника. Включва се активно в колективи за написване на редица учебници и учебни помагала за началното

и средното училище. Освен безспорните научни постижения, които има, проф. д-р Радка Влахова участва и в административните структури на университета. От 1999 до 2007 г. е ръководител на Катедрата по български език, ФСлФ, СУ „Св. Климент Охридски“, а в периода 1999-2006 г. е зам.-декан на Факултета по славянски филологии, СУ „Св. Климент Охридски“. Проф. Р. Влахова е уважаван и ценен научен експерт. Била е член на СНССЕ към ВАК, участва в десетки процедури по защити на научни степени и присъждане на научни звания, член е на редакционните съвети на редица издания.

Теодора Цветанова

РЕЧНИК НА ЛИНГВИСТИЧНИТЕ ТЕРМИНИ ЗА СТУДЕНТИ СЛАВИСТИ

„Речник на лингвистичните термини за студенти слависти. А-Н“ с автори доц. Надежда Сталянова и доц. Елена Крейчова бе представен през ноември в Заседателна зала 1 на Софийския университет „Св. Кл. Охридски“. Речникът съдържа основни лингвистични термини на три езика – български, чешки и полски език, като термините са подредени по азбучен ред на български език.

Изданието е с академична практическа насоченост, предназначено е за филолози и за всички, които се интересуват от въпросите на езика и езикознанието.

Речникът обхваща основни езиковедски термини, с които студентите се запознават още в началния етап на своето филологическо образование. Съдържа термини на български, чешки и полски език, като изходният език е българският и затова термините са подредени по азбучен ред на български език.

Специфичното за този речник е фактът, че описанията на отделните езиковедски термини на чешки и на полски език не са преводни от изходния език. Дефиницията на всеки езиковедски термин е взета от научната лингвистична литература на съответния език. Това дава възможност не само да се представи тълкуванието на конкретния термин, а и да се съпоставят схващанията за езиковите явления от страна на българското, чешкото и полското езикознание.

Практическата насока на речника е да служи както като справочник за самостоятелна работа и подготовка на студентите, така и в процеса на обучение в лекционни курсове и семинарни занятия в рамките например на дисциплините общо езикознание, сравнителна граматика на славянските езици, историческа граматика на отделните славянски езици, описателна граматика на отделните славянски езици и др.

Настоящото издание, без да претендира за изчерпателност, може да послужи като основа, към която да се добавят и много други лингвистични термини, които преподаватели и студенти използват в процеса на обучение.

Част от лексикографската работа по речника беше осъществена в рамките на дейностите по проект „Речник на лингвистичните термини за студенти

слависти“ №80-10-65/10.04.2019, финансиран от НИС към СУ „Св. Кл. Охридски“.

Работата по речника беше разпределена по следния начин: български език: Елена Крейчова и Надежда Сталянова, чешки език: Елена Крейчова, полски език: Надежда Сталянова.

Речникът бе представен в Заседателна зала 1 на Софийския университет „Св. Кл. Охридски“ от доц. Радост Железарова – преподавател е в Катедрата по славянско езикознание към Факултета по славянски филологии на СУ и отговорен секретар на списание „Съпоставително езикознание“. Доц. Железарова подчерта важността на речника, като направи паралел с книгата на проф. Томас Никълс „Смъртта на експертизата“, която засяга важната тема защо между съвременното общество и специалистите зее такава голяма бездна. Тя похвали авторките за положения труд на три езика и обясни колко е важно това, че и в Полша, и в Чехия, и в България студенти и преподаватели ще могат да работят по едно издание.

Доц. Елена Крейчова обясни, че още като студент през 90-те години в Чехия усетила сама липсата на такъв лингвистичен речник. Започва да си води специализирани бележки от съдебната терминология, тъй като работела като съдебен преводач, и установява, че дори на български доста от лингвистичните термини не са предадени добре. Така се стига и до този речник на три езика, който тепърва ще се допълва и разширява.

Доц. Сталянова заяви, че терминологията в крайна сметка трябва да е непоколебима. Тя благодари за съвместната работа на СУ „Климент Охридски“, на Чешкия център и Полския институт в София.

Речникът вече може да се намери в библиотеките на Университета, както и на книжния пазар.

Васил Койнарев

ХРОНИКА

20 ГОДИНИ „КЛИМЕНТОВИ ЧЕТЕНИЯ ЗА МЛАДИ ИЗСЛЕДОВАТЕЛИ“, 20 ГОДИНИ ТРАДИЦИЯ

СИМЕОН БОНЧЕВ

МП „Старобългаристика“

В началото беше Словото

На 23. ноември 2019 г. във Втора заседателна зала на Ректората се състоя ежегодната конференция „Климентови четения за млади изследователи“, организирана от катедрата по Кирилometодиевистика на Факултета по славянски филологии към Софийския университет „Св. Климент Охридски“.

По традиция Климентовите четения се провеждат в навечерието на патронния празник на Алма Матер – 25. ноември. С тазгодишния форум се отбелязват юбилейните 20 години от първото издание на инициативата, която се доказва във времето като една от най-елитните и авторитетни интердисциплинарни беседи на Университета. През тези две десетилетия в конференцията участие са взели стотици студенти, докторанти и млади учени, с изявен интерес към старобългарската литература, култура и език, фолклор, история, връзки и приемственост между Античността и Средновековието, между Средновековието и съвременността.

Форумът се откри от доц. д-р Диана Атанасова, преподавател по старобългарска литература към катедрата по Кирилometодиевистика, проф. д-р Маргарет Димитрова, преподавател по историческа граматика на българския език и ръководител на същата катедра. Тържествено слово произнесе доц. д-р Бойко Пенчев, декан на Факултета по славянски филологии, който пожела успех на научния форум и поздрави за изградените връзки през годините в областта на медиевистиката между преподавателите и студентите.

Първата научна сесия (с модератор Симеон Михалков) започна с доклада „Преписаните“ приписки (бележки, съхранени в късни преписи) на Деница Петрова. Авторката разглежда приписките (на писача и вторичните) като извори за важни събития от миналото, наблюдайки на факта, че голяма част от тях са достигнали до нас в автограф, но има и запазени в по-късни преписи. Петрова подчерта, че са съхранени до днес над 10 „преписани“ приписки от периода X–XVIII в., с различна тематика, включително сведения за важни исторически събития. Като причина за приписването участничката дава три

причини – авторитетността на изворите (и по-точно тези от X в.), значимостта на информацията, която съдържат, и, разбира се, уважението към традицията на предишните книжовници. Деница Петрова завършва специалност „История“ и магистърска програма „Българско Средновековие и Възраждане VII-XIX в.“ в СУ „Св. Климент Охридски“. През 2016 г. защитава дисертация в направление „Стара българска литература“ за ОНС „доктор“ в Института за литература към БАН. От 2019 г. е асистент в секция „Средновековна история“ на Института за исторически изследвания към БАН.

Вторият доклад, озаглавен *Св. Текла във и извън славянската средновековна традиция*, изнесе Амбър Иванов. Авторката започна своята разработка със сведението, че „Деяния на апостол Павел и Текла“ е текст, издаван многократно, включително обработките му и преводите на други езици (сирийски, латински и арменски). Иванов подчерта, че докато в славянските академични среди се знае много за светицата в контекста на славянската средновековна традиция, то в западноевропейската съвсем не е така. В доклада си Амбър Иванов представя разликите за св. Текла в западноевропейските извори, като обръща внимание на разночетенията в различните езици. Амбър Иванов завършва магистратури по „Гръцка филология“ (2014) и „Латинска филология“ (2015) в Гентския университет, и магистърска програма „Старобългаристика“ (2016) в СУ „Св. Климент Охридски“. Към момента е докторантка в Гентския университет.

Форумът продължи с доклада на Пламена Костова *Апокрифният текст за св. Йоан Богослов в дамаскинарската традиция*. Във фокуса на вниманието са два апокрифни текста за Йоан Богослов – „Успение на Йоан Богослов“, с който се отбелязва паметта на светеца на 26. септември в южнославянските староизводни чети-минеи, и апокрифът „Смърт на Йоан Богослов“. Авторката направи съпоставка между двата текста и представи битуването им в южнославянския контекст. Пламена Костова завършва специалност „Българска филология“ във Великотърновския университет „Св. св. Кирил и Методий“ и магистратура „Старобългаристика“ в СУ „Св. Климент Охридски“, като в момента е докторантка по старобългарска литература в същия университет.

С разработката на Явор Иванов *Прилагателните имена в Диалозите на св. Григорий Двоеслов* приключи първото заседание от форума. Авторът започна с кратко запознаване с живота на папа Григорий (роден в 540 г., Рим), който подпомагал бедните, а по-късно изпратен в Цариград. През 590 г. става глава на Църквата. Григорий просвещавал със светлината на истината. Иванов отбеляза факта, че най-ранният препис от Григориевото житие се намира в Супрасълския сборник. Целта на Явор Иванов с настоящия доклад е да запознае публиката с прилагателните имена от втория превод на Диалозите на св. Григорий, чрез който да се направи наблюдение за средновековния облик на български език. В първата група прилагателни имена авторът е разпределил тези, които са без суфикси (пр. *благъ*, *босъ*), втората – със суфикс *-лъ-*,

третата е обособена със суфиксите -ъпъ/-ъкъ- (пр. неблагодарствънъ, крѣпъкъ). Разработката продължи с прилагателните имена, в чиито строеж се среща префиксът прѣ- (прѣвеликъ). В края на изложението си авторът обърна специално внимание на тези прилагателни имена, които съдържат общ корен, но са с различно семантично значение (пр. мѣдънъ – медовънъ). Явор Иванов завършва бакалавърската специалност „Румънска филология“ (2016) и магистърска програма „Старобългаристика“ (2017). Понастоящем е докторант по старобългарски език към катедра „Кирилometодиевистика“.

Вторият панел в рамките на Климентовите четения (с модератор Явор Иванов) започна с доклада *Семантичната структура, разглеждана като предикатно-аргументна структура, на някои производни съществителни имена с наставка -ик/-ник в синхрония и диахрония* на Лора Микова. В своя доклад авторката се базира на принципите, използвани от проф. Вяра Малджиева в том 9 на Българско-полската съпоставителна граматика (Gramatyka konfrontatywna bułgarsko-polska), според които съществува структурен изоморфизъм между езиковите единици изречение и лексема. Приема се, че едни и същи комбинаторни правила действат както при съчетаването на лексемите в изречението, така и при съчетаването на морфемите в лексемата. В такъв случай семантичната структура на производната дума, подобно на семантичната структура на изречението, се разглежда като предикатно-аргументна структура. Тя е конституирана от надредно понятие – предикат, който имплицира (изисква като свои съдържателни допълнения) други понятия – аргументи. По този начин се разглеждат някои производни съществителни имена с наставка -ик/-ник (пр. началник, изповедник), като Микова прави сравнение между тяхната семантична структура в съвременния български език и в по-стари периоди от развитието на езика, включително в старобългарския. Лора Микова завършва специалност „Славянска филология“ (профил „Бохемистика“) в СУ „Св. Климент Охридски“, като в момента е докторантка в задочна форма в Института за български език към БАН.

Борислав Петров и Красимир Гегов изнесоха доклада *Слепият има закрити очи – за етимологията на думата „сляп“*. В разработката си авторите излагат своето предложение за произхода и развитието на праславянската лексикална единица *slěpъ. Петров и Гегов предлагат тезата, че в основата на предложението етимологичен ред стои възстановеният праиндоевропейски корен *kel- с разширение *-p- с каузативна вербална функция, от който се образува номинал в праславянския език по механизма на обратното формиране. Борислав Петров завършва НГДЕК, като в момента е студент в специалностите „Класическа филология“ и „Балканистика“. Красимир Гегов завършва специалност „Класическа филология“, семестриално – „Скандинавистика“ в СУ „Св. Климент Охридски“. Понастоящем е магистрант по „Компютърна лингвистика“ в същия университет и „Национална сигурност“ в УНСС и учител по латински и старогръцки език в НГДЕК.

Последният доклад в рамките на сесията *Наблюдения върху сложните думи в Среднобългарското Учително евангелие* изнесе Полина Петрова. Участничката е групирала сложните думи в няколко категории – старобългарски срещу гръцки композити (пр. благодарение – εὐχαριστία), старобългарски композити срещу гръцки симплекси (благодать – χάρις), гръцки композити срещу български съчетания, структурни калки с разместени позиции на двата компонента (нищелюбие – φιλοπτωχία) и последната група сложни думи, не-регистрирани в старобългарските паметници (пр. благоразоумие).

Третото заседание (с модератор Пламена Костова) започна с разработката на Иван П. Петров *Към някои понятия за „умно“ и „разумно“ в Житието на Св. Антоний Велики и старобългарските му преводи*. В доклада си Петров разглежда лексемата νοερός и преводаческите ѝ варианти в трите старобългарски превода на житието. Иван П. Петров е преподавател по латински и български език за чужденци в Медицинския университет – Пловдив. Научните му интереси са съсредоточени върху индоевропейските езици, сравнителната и историческа граматика, както и ранната патристика и история на идеите и културата.

Симеон Михалков представи доклада *Старогръцки и старобългарски елементи в гръцкия и в българския съвременен сленг (съпоставителен анализ)*. Авторът прави съпоставка между старогръцките и старобългарските истории и фразеологизми в съвременния български и гръцки сленг. Симеон Михалков е докторант в катедрата „Общо, индоевропейско и балканско езикознание“ към СУ „Св. Климент Охридски“.

Форумът продължи с доклада на Димитър Борисов *Кратки очерци на културата в Самуилова България*. Тази епоха – както отбелязва авторът – се асоциира с безкрайните войни на българите срещу Византия и с падането на Първото българско царство. Така на един по-заден план остава културата от тази епоха, която е изключително важна, защото чрез нея българите показват своята концепция за политическата ситуация на Балканския полуостров по същото време. Димитър Борисов е четвърти курс на специалност „История“ в Историческия факултет на Софийския университет.

Четвъртият доклад, озаглавен *Татарите на Кара-Кишек и ролята им за военнополитическия възход на Шишмановци (1302–1330 г.)*, в рамките на заседанието изнесе Виктор Петров. Авторът представя причините за идването на монголо-татарския принц Кара-Кишек и неговите сподвижници във Видин през 1302 г. при деспот Шишман; как те подсилват военните му възможности и повдигат политическия му авторитет сред заобикалящите го владетели; имат ли те роля във военните начинания на цар Михаил III Шишман и участват ли в злополучната битка при Велбъжд от 28 юли 1330 г. Виктор Петров е четвъртокурсник от специалност „История“ в Историческия факултет на Софийския университет.

Последният панел на тазгодишната конференция (с модератор Амбър Иванов) започна с доклада на Виолина Христова *Ексцесии на страданието: пренос на мотиви от мъченическото житие в художествената литература*. Целта на авторката е да представи преминаването на мотиви от мъченическото житие в художествената литература, правейки съпоставка между житието „Мъчение на Никола Нови Софийски“ от Матей Граматик и разказа „Ще ли ми се върне?“ на Любен Каравелов, като основният топос е страданието и неговите ексцесивни прояви. Виолина Христова е третокурсничка в специалност „Българска филология“ на Факултета по славянски филологии към Софийски университет.

Весела Кучева изнесе доклада *Връзки и приемственост между средновековните славянски ръкописи и съвременния графичен роман, осъществени в британското издание „Черно заклинание“ с автор Херман Инклусус*.

Кристиян Ковачев представи разработката си, озаглавена „*Те бръснат брадите си...*“: Темата за брадите като част от религиозната полемика между православни и католици в периода XI–XIV в. Целта на автора е да покаже, че във времена на усилен религиозна конфронтация дебатът за брадите намира своето място в образната система. дебатите за премахването на брадите. В тези дебати в премахването на брадата се влага нов смисъл: старозаветната интерпретация, свързана със загубата на мъжко достойнство, социален статус, чистота и мъдрост, се заменя с отпадане от вярата, отклонение от правото Христово учение, което води след себе си отлъчване от Църквата, като обръснатата брада се превръща в символ на невярата в Бога. Кристиян Ковачев е докторант по „Теория и история на културата“ в Югозападния университет „Неофит Рилски“, Благоевград.

Последният доклад, изнесен от Никола Антонов, е озаглавен *Приемственост между музикалните системи на Византийското средновековие и Новото време (Хурмузиево-Хрисантовата реформа, 1814). Рецепция в българската възрожденска традиция. С подзаглавие: Животът на средновековната трифония в българския псалтикиен репертоар, по примера на Двойните катавасии за Богоявление, поместени в ирмология на хаджи Ангел Севлиевеца (1870)*. Авторът се спира на един от най характерните елементи на средновековната музикална система във Византия – трифонията – и проследява присъствието ѝ в репертоара на българската едногласна практика от XIX в., както е засвидетелствана в първите печатни псалтикийни сборници. Обект на анализ се явяват катавасиите за Богоявление, адаптирани на църковнославянски език в книгата Ирмологий (1870 г.) на хаджи Ангел Иванов. Никола Антонов завършва Софийската духовна семинария, като след това следва „Класическа филология“ в Софийския университет. Завършва специалност „Византийско пеене“ в Общинската консерватория в Кавала, Гърция.

Юбилейните 20. „Климентови четения за млади изследователи“ тържествено завършиха със заключителни думи от доц. д-р Диана Атанасова, която връчи сертификати на участниците.

С оживена дискусия приключваше всяко едно заседание от форума, в която взеха участие участници, гости и преподавателите от катедра „Кирилометодиевистика“ – проф. д-рн Татяна Славова, проф. д-р Маргарет Димитрова, доц. д-р Диана Атанасова и доц. д-р Анета Димитрова, които поощряваха младите изследователи за бъдещите им творчески изяви.

На добър час на тази прекрасна инициатива, събираща млади и талантиливи хора, навлезли в дебрите на отминалите векове! Да пребъдат Климентовите четения!

СТУДЕНТСКА НАУЧНА ЕКСПЕДИЦИЯТА „БОГАТСТВОТО НА РОДОПСКИТЕ ДИАЛЕКТИ“

ДЕМЕТРИА ТАНЕВА

3-ти курс, Българска филология

От 02 до 04.12.2019 г. се проведе студентската научна експедицията „Богатството на родопските диалекти“. В нея учавахме тридесет студенти от различни специалности (българисти, юристи, балканисти, историци), но с еднаква любов към езика. С нашите ръководители – доц. д-р Владислав Миланов, гл.ас. Кристина Йорданова, доц. д-р Петко Петков, в продължение на три дена слушахме и записвахме родопската реч. Потопихме се и в самите Родопи, почувствахме живота там през личните истории на местните жители.

Ден първи – 02.12.2019 г. /понеделник/

В 8:00 сутринта, с топли дрехи и усмивки тръгнахме от храм-паметник „Свети Александър Невски“ гр. София. След премеждия със затворени пътища, пристигнахме в Смолян. Лошото време и умората от дългия път, не попречиха на ентузиазма ни. Срещнахме се с проф. Елена Каневска – Николова във филиала на ПУ в Смолян, която изнесе лекция за Родопските говори, разказа и за своите експедиции. Успяхме да се докоснем и да получим като подарък нейни авторски книги: „Тройното членуване в родопските говори“, „Смолянският градски език“ и много други, свързани с работата ѝ по диалектите. Запечатахме със снимки преживяното и се насочихме към първото ни теренно изследване – с. Чокманово.

Разделихме се на три екипа като този, в който попаднах аз, воден от гл.ас. Кристина Йорданова, разговаря с 90-годишна жена, родом от селото. Не просто записахме речта ѝ, а преживяхме историята ѝ, както стана с всички хора, с които разговаряхме. Уморени, но удовлетворени пристигнахме в хотел „Аква“ – Златоград. След вечеря, доц. д-р Владислав Миланов връчи на всички участници грамоти, заедно със страхотната книга на Антон Дончев „Сказание за времето на Самуила”.

Ден втори – 03.12.2019 г. /вторник/

Закуска и отново на път, след около осем километра пристигнахме в с. Старцево.

Предполага се, че това е най-старото селище в региона. Тук ще спазя обещанието си към един от хората, с които имах честта да разговарям.

Дядо Хари Кутлев, местен жител на селото, въпреки здравословните си проблеми, въпреки липсата на туристи, които да купят творенията му, той не се отказва и не спира да създава изкуство и да печели награди за него. Каза ми да снимам и да „пусна“ всичко, което е направил, „да го види Софията“. Купих си една от кратунките, които дядо Хари рисува. Купих си спомен, който да ме връща към Родопите.

Оттам в с. Ерма Река, през рудниците до центъра. С баба Зорка поговорихме в малкото магазинче в селото, където се отбих за чай. При минус 5 С°, чаят стопли тялото, а баба Зорка душата. На прекрасен диалект ми разказа за внуците – и те „по Софията“ били, но там нямало спокойствие като в Ерма река, нямало да спи така добре. Купи си кисело мляко и нещо друго за хапване, беше си сметнала всичко предварително, че иначе все не стигали и ядосвала продавачката.

Ден трети – 04.12.2019 г. /сряда/

Последен ден. Тръгнахме за с. Момчиловци, но нямахме късмет с времето. Сняг, лед, мъгла и много пътни инциденти ни отказаха. Пътят бе ледена пързалка, по която автобусът се хлъзгаше. За разлика от столицата, тук рядко минават снегорини. Да, отказахме се, но само за момента, смятам, че благодарение на интересните неща, които чухме от ръководителите ни за селото, при първа възможност ще го посетим. Дългия път наобратно запълнихме с песни и рецитали на авторски произведения, на участниците в литературен клуб „Аудитория 148“. Така завърши нашето пътуване, в студено време, но с топли чувства от преживяното!

Доскоро, Родопа!

ЕЗИКОВА АГРЕСИЯ И ОБЩЕСТВО

ВАСИЛ КОЙНАРЕВ

Национална кръгла маса на тема „Езикова агресия и общество“ се проведе през месец ноември 2019 година в Заседателна зала 1 в Ректората на Софийския университет „Св. Климент Охридски“. Събитието се осъществи в рамките на оперативната работа по проект „Езикова агресия и общество“ № ДН 10/7, финансиран от Министерството на образованието и науката, в който Софийският университет „Св. Климент Охридски“ е базова организация.

Темата, която е повече от актуална в съвременен контекст, събра представители на три университета – Софийския университет, Бургаския университет и Масариковия университет (Чехия). Важно е да се отбележи, че във форума участваха и представители на различни професии, които работят най-близо до и най-вече с голяма част от обществото, като психолози, духовници, журналисти, учители от седем училища, PR и HR-специалисти. Техният анализ, обратна връзка и оценка, най-често получи пряко в процес на тяхната работа, бяха изключително важни в анализирането на езиковата агресия.

В последвалата дискусия участваха студенти от специалностите „Българска филология“ и „Журналистика“ в Софийския университет.

Научният форум откри ръководителят на проекта доцент Надежда Сталянова от Катедрата по български език към Факултета по славянски филологии на Софийския университет. Доцент Сталянова очерта темите, по които участниците след това говореха, подчертавайки важноста на практическата работа и споделянето на опит като най-ценни по отношение на това как се назовава и каква е реакцията спрямо вербалната агресия между хората, които работят заедно; как се възприема вербалната агресия, насочена към някого конкретно или абстрактно в интернет пространството; как се развива професионалната чувствителност към нейните прояви и какви са възможностите за справяне с нея.

По темата за агресията сред подрастващите като училищен и социален проблем бяха изнесени най-много доклади. Филипа Каменова (клиничен пси-

холог, когнитивно-поведенчески консултант и психотерапевт) поднесе *Агресията сред подрастващите – училищен, социален или обществен проблем?*

Калоян Курдоманов (пастор на евангелска църква „Вдъхновение“) говори по темата *Вербалната и невербалната агресия в нашата комуникация* и призова за повече смирение.

Мария Пилева (редактор, преводач, автор на разкази и публицистични материали) запозна аудиторията с *Езикова агресия при учениците – между думите, които ги обиждат, и тези, които те използват, за да нанесат обида.*

Д-р Владимир Игнатов (преподавател по български език и литература в 9. ФЕГ „Алфонс дьо Ламартин“, София) говори за *Езикът в училище: между „чистий бляск“ и „ругателството модно“*, а Албена Руневска (преподавател по български език и литература в НФСГ, София) ни запозна с *Агресията в учителското говорене – в класната стая и извън нея.*

По темата се включиха още Марио Огнянов (преподавател по български език и литература в Румънския лицей „Михай Еминеску“, София) със своите наблюдения, озаглавени *Езикова агресия сред подрастващото поколение*, Марияна Петрова (старши учител по БЕЛ, АЕГ „Гео Милев“, Русе) пък говори за *Езикова агресия в училище – възможни подходи и работа с учениците*. И още един преподавател – Мариела Кръстева (учителка по БЕЛ в 159.ОУ „Васил Левски“, София), потърси *Причини за езиковата агресия в училище.*

Във връзка с проблема за агресията в интернет форумите своите доклади представиха Марияна Парзулова (проф. дфн, преподавател в университета „Проф. д-р Асен Златаров“ в катедра „Български език и литература“, Бургас) на тема *Агресията в интернет форумите*, и Зорница Танчева (преподавател по български език и литература във Втора английска езикова гимназия „Томас Джеферсън“, София) с тема *Интернет пространството – „поле за изява“ на вербалната агресия.*

Бяха изнесени още докладите на Ангел Пилев (пастор на евангелско-протестантска църква „Сион“, София) на тема *Агресията в интернет – причини, последствия, противодействия*, Елена Руневска (преподавател в СУ „Св. Климент Охридски“ в катедра „Български език като чужд“) с *Добрата новина е лошата новина, или за един случай на насилие в училище.*

През журналистическата призма погледнаха Васил Койнарев (дългогодишен журналист, редактор, преподавател по български език и литература и журналистика, София), който представи наблюденията си чрез темата *Нараства ли езиковата агресия в медиите*, и Спас Крайнин (редактор и водещ в програма „Хоризонт“ на БНР), който изнесе *Медиите като проводник на езикова агресия.*

По темата за агресията в политическия език говориха Елена Крейчова (доц. д-р, преподавател в Катедрата по славистика в Масариковия универси-

тет в гр. Бърно, Чехия) с текст, озаглавен *Конфликтът между свободата на словото и политическата коректност*, Владислав Миланов (доц. д-р, преподавател в Катедрата по български език, СУ „Св. Климент Охридски“) с текста *Агресията в политическата реч*, Надежда Сталянова (доц. д-р, преподавател в Катедрата по български език на Факултета по славянски филологии в СУ „Св. Климент Охридски“) с темата *Традиционният български език в модерните времена*.

Жанет Пашалиева, ръководител на Пресцентъра на БСП, сподели впечатленията си ползотворна ли е агресията в предизборните кампании.

По време на Националната кръгла маса „Езикова агресия и общество“ и академичните представите, и представителите на обществени професии, като учили, ПР-и, журналисти, единодушно потвърдиха факта, че езиковата агресия днес засяга всички аспекти на нашия живот.

Това налага ангажираност в решаването на проблема не само от страна на лингвистите, но и от психолози, духовници, учители, политически пиари, хора, които подбират персонал.

В центъра на вниманието им са нетърпимостта към този феномен и начините за справяне с него във всички сфери на обществото.

ЛЕТНИЯТ СЕМИНАР ПО БЪЛГАРСКИ ЕЗИК И КУЛТУРА – ХУБАВИ ЛЕТНИ СПОМЕНИ

ГЕРГАНА ЙОРДАНОВА

Летният семинар по български език и култура за чуждестранни българисти и слависти на Софийския университет – място на среща на различни хора, различни народности и култури. Три седмици заедно. Три седмици, в които участниците в семинара споделят вълнуващи пътувания, вкусна храна, весели моменти и приятни вечери, съчетани с достъпно и ползотворно обучение по български език и литература.

В предразполагащата атмосфера на базата на БЧК в с. Лозен за три седмици се създават не само много нови познанства, започват и искрени приятелства. Свежите юлски утрини, изпълнени с усмивки и весели закачки за добро утро, създават настроение за целия ден, изпълнен с нови емоции.

След заниманията по български език и литература, проведени в приятна обстановка благодарение на преподавателите от Софийския университет, следва вкусен обяд, а следобедът е запазен за почивка сред природата на Лозенската планина.

Вечерите са запазени за развлекателни програми, включващи българско кино, викторина, дискотеки. Семинаристите имат възможност и за себеизява в организираните вечер на талантите, фолклорен концерт и караоке вечер.

Екскурзиите в четвъртък и неделя са източник на низ от положителни емоции и чудесни мигове, които сближават допълнително участниците в семинара и им предлагат нови преживявания, които да си спомнят дълго след това.

Летният семинар по български език и култура за чуждестранни българисти и слависти на Софийския университет е място на нови приятелства, незабравими спомени и щастливи летни дни, прекарани в динамична среда. Чудесна реклама за страната ни, тъй като голяма част от семинаристите се връщат отново и отново, за да преживеят пак това да споделяш забавни моменти, да научаваш нови неща и да създаваш връзки с хора, които са толкова различни, но, както се оказва, и много близки помежду си.

МЕЖДУ ШАРКИТЕ НА ЕДНА ТОРБА

ЕЛИНА АЛИПИЕВА

БФ, 1. курс

– Какво е това? – попита ме Мина, племенницата ми.

Аз вдигнах глава и видях, че в ръцете си носеше нещо шарено – родопската ми торба.

– Къде я намери? – зачудих се аз, когато поех торбата в ръцете си и я разгледах.

– В един гардероб – отвърна Мина. – Кой ти я е дал?

– Казвала ли съм ти за пътуването ми в Родопите? – попитах я, а тя завъртя глава – не бях ѝ споменавала.

– Добре – казах ѝ, – ти вече си голяма, ще ти разкажа тази история, даже ще ти я прочета, защото я имам написана, но обещавай да ме слушаш. Да не ти омръзне и да избягаш? – пошегувах се аз.

– Не! – категорично извика тя. – Хайде, лельо, прочети ми!

– Погледни хубаво тази торбичка, Мина – започнах, – надникни вътре. Има ли нещо?

– Празна е.

– Не, не е празна. Пълна е, с много спомени е пълна. Слушай ме внимателно сега:

Преди години ходих на една експедиция в Родопите. Може би още не си ходила там, но обещавам да те заведа през ваканцията. Как да ти я опиша... Чудни са горите на Родопа, пълни със свежест, поклащащи се леко от вятъра, който минава между дърветата и сякаш пее. Какво ли пее, питах се. Трябва много внимателно да го слушаш и той най-добре ще ти разкаже за историите там, закопани дълбоко сред тъмнината и влагата, забравени и от човека, и от Бога. Тъй, само вятърът ги знае и умее по родопски да ти ги разправи.

Бързи са реките на Родопа, цепят и изпълват долините ѝ, пълзят между баирите. А на самите баири – села, накацали по надолницата. В селата – къщи, спретнати и чисти, някои по-новички. Гледаш ги, виждаш и стълбите, които трябва да изкачиш, за да стигнеш до портата, и свят ти се вие. Питах се как

е възможно по-възрастен човек да ги изкачи и в този момент виждаш, че една баба ги катери, а друга носи на гърба си товар и крета с бастунчето си, но като да не го усеща съвсем. Такива са хората там – и калени, и меки по душа. Каква е тази планина, мила. Не, съвсем не е като нашата, не е като Балкана, нито хората са като тези тук. Хората са толкова топли и така се радват да те видят, да поговорят с теб, да ти разкажат за селата си, за родата си, за миналото... О, и за онова по-далечно минало – страшно време на разломи. Рана има в душите им, предавана от поколения. Аз я усетих...

Но нека започна по същество, че ще се отегчиш и няма да ме изслушаш. Така, заминахме на тази експедиция, за да запишем как говорят хората на Родопа, диалект да запишем. Сигурно се питаш как става това. И ние тогава не знаехме, чудехме се и не можехме да си представим колко е хубаво, колко е приятно да си поговориш с непознат и да разбереш малко повече за него, за селото. Да си призная, беше ме малко срам...

Спомням си, че дълго време пътувахме, докато стигнахме до Смолян, а след Смолян спряхме в село Чокманово. Там трябваше да направим първите записи.

Тръгнахме с преподавателите, разделихме се на няколко групи, но така и не попаднахме на хора – беше пусто. Изкачвахме се по отсрещния баир. Къщите бяха накацали по него, стълби и стръмни пътечки водеха до портите им, а на всяка една от тях бяха залепени избелели некролози. Някъде лаеше куче. Ние ходехме от порта на порта, търсехме признаци на живот, но къщите бяха празни – съвсем необитаеми или залостени с вериги и катинари, които може би някой от време на време отключваше. Отключваше ги, но през лятото, а не в късния следобед на един декемврийски понеделник. Къщите, със своите голи дворове, приличаха на изоставени гнезда и единствено кучето лаеше и даваше надежда, че някъде, зад стените от дялани камъни, зад оградите, има някоя птица, останала да зимува.

Най-после срещнахме човек, който ни убеди, че не говори диалект, но поне ни показа къщата на една баба. Каза, че била на 90 години, тя щяла да ни бъде полезна. Ние решихме да я потърсим.

Потропахме на вратата, но дълго никой не отваряше. Бяхме тръгнали към долните къщи, когато бабата се подаде. Няколко човека се върнахме. Бабата се притесни и започна да бърби бързо:

- То нема да наидете никого, да ви кажа. Не знам към ково да въ пътя.
- Дали има други хора, с които да говорим за селото, за обичаите...
- Много работи има за говорене, ма не съм инакава да мога да ви кажа нещо свестно. Много съм паянтова станала – каза и замълча. – Видех одеде тука нещо, че приказвате, и викам дали не идат внукът ми, Васко. То имам и една внучка, да ви кажа, та по-много работи ще ви каже за Чокманово, отколкото я да ви кажа – Радка. Ние сме Йочеве, семейството. И нашто семейство

са всички отишли, от корена съм останала я, дието съм по-възрастна. И то съм 90 години направила, какво да ви кажа. Ако речете да влезете, влезете, ма немам никакви приказки я, че кой знай какво. Ей тува е женана, Гинка, ако може да ви каже нещо. Ей тува е, под мене. Та на вратана да са почука... – започна да ни обяснява тя, но в същия момент сякаш реши да поговори още малко с нас, а ние я подканвахме да си влезе, защото беше студено. Все пак не смеехме да я прекъсваме, искаше да сподели за внуците си.

– Четири внуци имам – от дъщерята две и от сина ми две, ма сина ми отиде, та откъм ми отиде синът, ето на – четири-пет години ще стори сега – и мъ нема никаква, направо са съсипах... То хубаво издоржам досега... И все си викам, че каквот се зададе, викам, то свършва и толкова. Та съм за никако... Требва да ви го казвам, ама да ви го казвам в продължение на часове – дали ша си го спомня, дали нема да си го спомня... Нема, майце, то тука Ана помнеше много работи, но и тя си отиде без време.

И бабата започна да ни разказва за своите съседи – колко време се е сторило откак някой от тях се е споминал, друг бил зле със сърцето, трети бил на доктор... Влязохме за малко в къщата ѝ. Беше подредена, чиста и спретната.

– Та са кой да ви кажа... Те жените са по-приказливи, ма нема и жена свестна, само Гинка от тие, дето са тука. Оттатък има Златка, накраяс на селото, дето е трънсвоматора. А, и най-много ще ви каже една жена, на края на селото е там, на Престопа го наричаме, дето се почват натук-натам пътищана, на Смилян да вървиш. Та онаа жена ша ви каже нещо. Има и ей тува, срещната махала, Келсавови – познавате ли ги, не позанавате ли ги – и женана е (тя женана от Серафимово), пък той е от Смилян, ма тува живеят и много работи могат да ви кажат.

На стената в кухнята имаше снимки.

– Ей това е внучката, тя бърбори яце. Колко е подзела като момиченце, та всичкото е научила. Тва ми са всичките деца, гледай ги какви са. Ей тува правнучката доржам. Тва е синот ми, с бела коса, а ей тува като войниче е било – сочеше ни тя по снимките и разказваше.

Трябваше да тръгваме. Предложихме да ѝ внесем дърва за печката, но тя отказа.

– Нема с какво да ви почерпа, майце – притесни се баба Рада.

– А, моля Ви, няма нужда, няма нужда.

Изпрати ни на вратата. На пътеката пред къщата се беше появил един видимо пиян човек, заваляше се и викаше нещо неразбираемо по нас. Спогледахме се изплашени.

– Славчо, ти ли си бе – викна изведнъж бабата, – нищо ти не разбирам – каза тя с малко укор, а ние се успокоихме. Явно баба Рада не се страхуваше от Славчо, значи и ние нямахме причина да се тревожим, когато минаваме покрай него.

– Да сте живи и здрави, майце – каза тя и се прибра.

Беше тъмно, но имахме време за още един разговор, ако изобщо попаднем на човек. Тръгнахме по пътя, който водеше към изхода на селото. Съвсем близо светеше къща. Заставахме пред портата в нерешителност, вътре лаеше куче...И сега ми хрумва как ни стресна Митко – вдигнах глава от листа аз. – Стоим пред портата и от тъмнината се задава един силует на човек, сложен качулка на главата си, леко приведен. Стори ни се дори, че походката му беше заплашителна. И в последния момент го познахме – Митко. Той беше от нашата група, но тръгнал да се разхожда сам из селото, качил се на единия баир и стигнал до млака църква. На връщане тичал, закачил се на някаква тел, изподрал се. Докато той ни разказваше приключенията си, кучето продължаваше да лае по нас.

– Кой ми дразни кучето? – каза жената, която се подаде на вратата.

Обяснихме ѝ защо сме тук, а тя веднага ни покани да влезем вътре, за да ни разкаже за селото.

Седнахме около масата, тя започна да говори. В речта ѝ не се долавяше диалект, защото бе живяла в Смолян. Да, само много възрастните жители на селото съхраняваха характерния говор за региона, а всички онези, които бяха учили и след това работили в града, не го използват. Разбираха го, в речта им се долавяше нещо по-различно, но говореха повече книжовно, отколкото диалектно.

– Вие не говорите диалект? – попитахме я ние.

– А, говоря, но когато ме попитат нещо на родопски – отвърна тя.

Предложи ни да ни прочете текст, написан на родопски диалект, след което ни изчете нещо много неразбираемо за нас.

– Е, разбрахте ли нещо? – усмихна се тя. Ние се спогледахме, всеки бе разбрал по някоя дума, но не и цялостния смисъл. Тя се засмя и ни разясни някои думи:

– Подзима е есен, апраци – сарми, патета е картоф, възборце – нагоре... А искате ли по едно чайче да ви сваря? – прекъсна мисълта си тя. Ние, разбира се, се съгласихме, но времето ни притискаше, очаквахме скоро да ни извикат.

Жената сложи чая да ври и се върна при нас. Отиде до библиотеката и извади една книга, започна да ни показва видни личности, които са чокманци.

– Нашето село е изцяло християнско – каза тя, когато Митко се поинтересува на коя църква е попаднал. – Имаме две основни църкви и девет параклиса, които са на всички баири, ограждащи селото.

Изреди ни ги по имена. Сякаш бяха там, за да защитават селото, бдяха над него от всеки баир.

Получихме обаждане от автобуса – само нас чакали.

– А чайчето? – попита жената. – Даже не успя да заври...

Нямаше как да го дочакаме, трябваше да тичаме към автобуса. Бързахме, защото нощувката ни беше в Златоград, имахме към два часа път.

На следващата сутрин пристигнахме в Старцево, където първо ни събраха в читалището, за да ни разкажат за селото. По-голямата част от разговорите се въртяха около начина на приготвяне на пататника и клина, както и около някои обичаи. Винаги когато сме повече хора обаче, разговорите остават по-формални, въпросите са предварително намислени, губи се естественото, задушевното общуване. По въпроса с говорите ни бе обяснено, че в селото се говори само на български, въпреки че в него живеят както помаци, така и християни.

Когато нашата малка група се събра, тръгнахме по най-стръмната улица, искахме да изпреварим другите. Старцево беше оживено, имаше голям избор от събеседници, но те бяха вече заети от колегите ни. Затова рискувахме и се отдалечихме.

Една жена, която вървеше срещу нас, ни поздрави и се спря – за първи път някой изявяваше желание да разкаже сам за селото, без да го питаме за пататниците и клина.

– Аз тука преди малко говорих с две момичета и с едно момче – започна тя.

– А, това са нашите хора. Ние сме навсякъде днес – засмяхме се.

– Вие тук сте много мили – каза Симона, – минаваме и всеки ни спира, говори си с нас.

– Ами такива сме си – засмя се бабата, – добрички сме си. И селото е хубаво – на равничко, всички нови къщи.

– Но няма млади хора...

– Нема млади хора. Изчезнаха, за парите изчезнаха. То животът промени.

– И къде ходят – попитахме.

– По държавите, по чужбина. Да си изкарват хляба. Тука хляб няма, какво да правят?

Каза ни, че работила на рудниците в Ерма река, но след това темата рязко се смени.

– А пиете ли ракия? – поинтересува се Пешо.

– Че пиеме ракия, що да не пиеме – рече жената.

Последваха уточнения за технологията на приготвяне, сравнявахме я с врачанската.

– А тук каква религия изповядвате? Видяхме, че на центъра има джамия.

– Тука сме различни...Ми има джамия, то и в София има джамии – отвърна тя, като в интонацията ѝ имаше лек укор.

– Да, но мюсюлманство ли е тук...

– Да, мюсюлманство е, почти е мюсюлманско...Но разлика не прайм, за мене всеки човек е човек. Който да дойде, може и циганин да е, уважавам си го.

– А Вие мюсюлманка ли сте?

– Не, не... Помакини сме, помаци сме. Ние не сме виновни, че едно време са ни потурчили. Българи сме, живеем в България и сме българи. Но мюсюлманския – нищо не прайм.

– А имената?

– Имената... Има и турски, някои си ги върнаха. Но моето си е българско – Славка се казвам – отговори тя и замълча за момент. – Името квото ще да е. Душата гледай, човека. И с вярването е така.

– А защо всички възрастни жени носят забрадки? – попитахме. Това ни беше направило впечатление.

Баба Славка се приближи към нас и снижи гласа си:

– Ами защото сме жени. Защото сме жени и не е убаво да одиш... Казват, че не е убаво за на оня свят. А пък то не моа да са криеш, нали. Не можеш да съ криеш, как да са криеш. Навремето са се крили. Аз мойта майка знам, кат срещнеше мъж и така му обръщаше гръб. Ние се караме на децата, на по-младите: Недей, майко, защо прайш така? Ко шъ ти напрай тоя човек? Нищо, че е мъж – да си върви, той си върви по пътя – рече тя. – Сега няма такива работи. Ко да се криеш... Иначе крият са. Да не ти гледат косата, че е грях, кога починеш... То грях не знам како можеш да си сбереш грях, нали? Хванали някво животно там да не го уважиш, да го напсуваш, да го изриташ – то е грях. Ко да ти прай, нищо не ти прай животното. Дори да ти прай нещо, то животно, недей го тормози, нали.

– А примерно по-младите жени в селото, те спазват ли този обичай?

– Не, всичко е гологлаво, пие кафе, пуши цигара и удоволствие си прай – рече тя и се засмя, защото за момент я погледнахме смутено. – Е аз така си малко говоря... Нали, то животът така – кой е виновен за тая работа? Никой. Туй си е от Бога дадено. Даже, както казват, че и мънички има черни бубуйки – и те прават същата работа, и те си живеят. Това е природа.

Разказа за внучите си, поговорихме за Златоград, където бяхме отседнали, за място, където готвят хубаво, за да опитаме пататника.

– Ами благодарим Ви за отделеното време.

– Ми хубаво, майка дечинка, от здраве да се не отърватите. Живи и здрави!

Тръгнахме към центъра. Бяхме много доволни от проведения разговор, който не беше просто, за да уловим диалекта. В него имаше и поука, в него се разкриваше психологията на хората тук, разкриваха се и привидните разломи, които бяха вгълпени на нас, но тук не се зачитаха. Не се наричаха мюсюлмани, защото явно това говореше на нас, които не разбираме, че те не са българи или са друга категория българи, по-различни от останалите. Те говореха на български език, а ние настоятелно ги питахме за вярата. Но именно тези хора съхраняваха много повече традициите си, много по-свидни им бяха, отколкото на нас. Никой не се съмняваше в нашата национална принадлежност, за нас тя бе даденост, нещо неоспоримо наше. А те сякаш чувстваха, че част от

тази идентичност им е отнета, отнета им е преди векове и може би завинаги. И още преди векове са се уловили здраво за корена, държаха се и днес за него, за традицията, но тази, която е неподправена, тази, която не се прави, защото така трябва или защото така правят другите, която не е предназначена за зрелището, а само за тях и само те разбират истинския ѝ смисъл. А смисълът ѝ е в простите истини, в естествените отношения на човека с природата, с животните и даже с мъничките черни „бубуйки”, както ги нарече Славка.

Вървахме към центъра, когато забелязахме шивашки цех, разположен от лявата страна на улицата. Спряхме се, колебаехме се дали да влезем. Жените бяха на работа и не бе редно да им пречим. Докато обсъждахме как да постъпим, от прозорците на цеха ни гледаха поне десет жени – бяха се скупчили и оживено говореха. Явно бяха разбрали, че са дошли хора от София.

Пешо влезе пръв, а ние колебливо го последвахме. В цеха ни посрещнаха десетки весели гласове сред тракането на шевните машини. Жените наставаха от местата си.

– Хайде – викна една от тях, – да ни питате за селото...

– Ай, какви сте хубави – възкликна втора.

– А вие откъде сте? – попита ни трета.

– ...някой, който да ни разкаже за селото... – питаше Иван някъде около мен. Тогава всички гласове викнаха като един:

– Грациела, Грациела, Грациела ще ви разкаже, тя всичко знае и много обича да разказва...

– Грациела сега ще дойде, тя живее отсреща...

– Добре, чакаме Грациела тогава – успокоихме ги.

Само след броени минути през вратата върхлетя Грациела. Задъхана и видимо развълнувана, тя носеше голяма чанта. Запозна се с нас и извади книга със снимки, след което ни показа дъщерите си. Една от тях спечелила конкурс за най-красива невестинска носия. Точно тази носия носеше Грациела в чантата.

– Ела тук, мила – повика тя Гери, – ти на ръст си като моето момиче. Ела да те облечем в носията.

Всички се въодушевиха, глъчката стана още по-голяма.

Пред очите ми се разгърна истинска родопска невестинска носия – с всичките си багри и гайтани, с многобройните украси, с целия си блясък от миналото. Бяла риза, нашарена със синьо като небето, със зелено като трева, с червено като огъня и горещата кръв. И всички тези цветове, и небесата, и тревите, и кръвта, бяха разцъфнали по гърдите и по ръкавите ѝ. По другата дреха, която се облича върху ризата, се редуваха ивици в златисто и червено, блестеше сърма. Носията сияеше...

Грациела пипаше бързо и сръчно, редеше носията, въртеше се около Гери и изпипваше детайлите – всяка гънка трябваше да е на мястото си, защото всяка

гънка бе натоварена със значение, всяко конче, вплетено някога от ръката на неизвестна майсторка, бе символ, завещан от векове. Грациела сякаш го разбираше, Грациела го пазеше строго и въпреки че бързахме, тя не си позволи да пренебегне нито една подробност по нареждането на носията, а напротив – бързаше и тя, за да ни покаже и да ни разкаже, за да ни научи. Говореше ясно, без да е многословна. Казваше само най-нужното, но често ни предупреждаваше да я слушаме, да не се разсейваме и да помним думите ѝ. Грациела бе онази безкомпромисна пазителка на истинските традиции и в този ден ни показваше, че те все още са живи.

Първо извади бялата риза и я разпъна, за да я видим:

– Ето, риза от сурова коприна. Такива няма вече. Погледнете гайтаните. На ръка е правено всичко, към 200 години е тва нещо. И много важно – забеляза тя и ни погледна, за да види дали слушаме, – не са пере, тия неща не са перат!

Гери облече ризата, а Грациела ѝ помогна, намести я и продължи да вади останалите дрехи, като се спираше за кратко на всяка и ни казваше как се казва, за какво е.

– Тва е косичник, виж. Сега малко ще те оскубя – рече Грациела и намести тежкия и красив косичник, който стигаше почти до земята. – Специално невястата с бяла кърпа – задължително! Това са чорапите. Има различни шарки, които значат различно. Това е кунтри – рече тя и извади обувките. – Тука има пулове – като играе на хорото, тропа – и тя ни показа как се тропа с кунтрите, а ние я гледахме смаяни.

– Каква си бяла, хубава, мойто момиче – усмихна се Грациела на Гери, като я погледна и остана доволна от нейния вид. Но имаше още работа. – Стой мирна – каза строго тя, – важно е всеки детайл.

Жените стояха отстрани и се смееха, пригласяха на Грациела и все ни повтаряха:

– Ама вие нищо не знаете, ма наистина нищо не знаете...

Бяха щастливи, че могат да ни научат, да ни покажат. Ние пък се радвахме още повече, защото те ни позволиха да се докоснем до тях, до онова, което им бе най-свидно и пазеха най-строго.

– Тва е задължително, трябва да ви го казвам. Тука има среда, тия кенари са така, да е еднакво от двете страни – и Грациела се въртеше около Гери и наместваше всичко, показваше ѝ как да го хване, къде да го държи.

През това време Пешо надничаше в чантата и извади една кърпа, постави си я на врата. Жените го погледнаха и избухнаха в смях.

– Тва е за момиче – смееше се и Грациела. – То седи на нея и като играе хоро, ти скачаш и ѝ го взимаш и го носиш на врата. Взел си булката.

– Ами ако момичето не харесва това момче, което ѝ е откраднало кърпата, какво ще стане? – поинтересува се Пешо.

– Ми няма да я вземе – отвърна една жена.

– Е аз вече съм ѝ откраднал кърпата – взмути се той.
– Роднините ша ѝ искат кърпата и си я взимат – включи се в разрешаването на казуса още една жена.

– Може и за спомен да му остане – добави трета.

Гери беше готова. Тя направи няколко крачки:

– Това са доста пластове – усмихна се тя, – много тежка носия.

– Да не може да избяга булката – засмяха се жените.

– Сега – върна строгия си тон Грациела, – тва трябва да го знаеш, много важно! Младата невяста трябва да върви много прилежно и много хубаво. Тва трябва да са носи така – показа тя, но Гери не успя да го хване и Грациела отново я поправи, – така са носи.

Снимахме се. Една жена се приближи към нас и ни даде питка. Представи-ха ни и една млада жена, която е румънка. Тя не говореше просто български – говореше родопски диалект. Поговорихме си за някои думи, посмяхме се.

В този момент ни се обадиха от автобуса, трябваше да тръгваме веднага. Грациела обаче тъкмо обясняваше за мъжката носия и по-специално – за мъжкия пояс.

– Такъв пояс никъде няма. Четири метра и нещо е дълъг, няма втори такъв. Трябва да ви го покажа, от терасата ще го спусна – рече тя и затича към дома си, който се намираще срещу цеха.

– Но на нас ни се обадиха, трябва да тръгваме.

– От терасата ще го спусна – повтори тя.

– Ние пак ще дойдем – оправдавахме се.

Грациела спря:

– Няма да дойдете! – отсече тя.

– Пак ще дойдем...

– Няма да дойдете! – още по-категорично каза, обърнала ни вече гръб.

Спогледахме се. Как да ѝ откажем, как да ѝ обърнем гръб и да си тръгнем, когато тя толкова много държеше да ни покаже пояса. Съгласихме се.

Грациела влезе в къщата и след малко се показа на терасата. В ръцете си държеше сгънатия пояс, разгърна го. Поясът стигна почти до земята, шарен и красив, изработен изцяло. За каква ли снага беше изработван някога, колко ли време трябваше да бъде навиван и след това развиван...

Отново тичахме към автобуса. Бяхме сигурни, че отново ще се върнем в Старцево, защото опознаеш ли до някаква степен Родопа и нейните хора, не може да не си помислиш за нова среща с тях някой ден.

Продължихме към село Ерма река – третото и последно село от нашата обиколка. То бе по-малко от Старцево, но преди години много от жителите на съседните села са работили на рудника там и затова го знаеха.

С групата обикаляхме по улицата, търсехме събеседници. Вече се бяхме отпуснали и не се притеснявахме да задаваме въпроси, които съвсем не

включваха пататници и клинове. По-скоро бяхме настроени за интересни преживявания, за по-леко и шеговито общуване. Може би именно то ни донесе родопските торби и прословутата бутилка родопски „елексир“.

Та тази торбичка тогава ми я подариха. Бяхме застанали на улицата и разговаряхме с един човек, когато от къщата срещу нас се подаде жена. Ние заговорихме и нея, но съвсем за кратко. И тя, и мъжът ни казаха, че в селото не се говори никакъв особен диалект. Тя се прибра и след малко слезе отново при нас, като на всеки един подари такава торба.

– За спомен – каза – да си имате от Родопа.

Ние не се и надяхме на такива безценни подаръци. Тази торба жената я е шила за чеиза си, когато е била на 12 години. Виждаш колко е красива... Няма как да пренебрегна и подаръка на другия човек, с когото разговаряхме. Още си спомням, казваше се Оги и даде на момчетата бутилка от неговата ракия, тъй като те се интересуваха от тамошната технология за приготвяне.

Този път се качихме в автобуса първи.

Вечерта се прибрахме в Златоград. Разходихме се в старата част на града, ядохме пататник. На връщане към хотела ръмеше дъжд, а през нощта премина в сняг. На сутринта снегът бе достатъчно много, за да не успеем да посетим последното село, което бяхме планирали. Затова си тръгнахме за София... – така свършваше написаното на листа, но още по-хубаво, с всичките си образи и гледки, остана изписано и в сърцето ми.

– Нали ще ме заведеш, искам да видя Родопа! – каза развълнувано Мина.

– Ще те заведе и в Чокманово, и в Старцево, и в Ерма река, и в Златоград, пък може и по други села да се разходим – усмихнах се аз. – Но ще трябва да се съберем с Бандата – групичката, с която кръстосвахме улиците на селата тогава – засмях се.

– Знаеш ли – признах ѝ след малко, – много хубаво направи, като извади тази торба. Това нейно откриване дава начало на плановете за новото ни пътешествие, за нашето завръщане в Родопа – казах вдъхновено и извадих телефона си.

След седмица багажът беше натоварен в колата. Бях взела и родопската торба, защото само тя бе достатъчно голяма, за да побере всички емоции от пътуването, които щяха да се превърнат в спомени – вълнуващи, незабравими.

ЗА АВТОРИТЕ

Михаела Москова

Михаела Москова е завършила Българска филология, магистър по Английска филология – превод, Докторантка е в катедрата по български език на СУ „Свети Климент Охридски“ с тема на дисертацията „Конклузивът в съвременния български език“ и научен ръководител проф. д-р Красимира Алексова. Научен интерес проявява към глаголната система на съвременния български език.

E-mail: mihaelamoskova@yahoo.com

Андриана Спасова

Андриана Спасова е асистент доктор в направление „Литература на Българското възраждане“ към Институт за литература при БАН и постдокторант към Националната програма „Млади учени и постдокторанти“ в областта „Социални и хуманитарни науки“. Член е на Академичния кръг по сравнително литературознание – АКСЛИТ и на Българско общество за проучване на XVIII век. Интересите ѝ са фокусирани върху културата на Българското възраждане и изграждането на първите рецепции на класическата древност чрез новобългарските книги и учебници. Настоящите ѝ литературноисторически и извороведски изследвания са свързани с рецепцията на непроученото ръкописно наследство на Найден Геров.

E-mail: andriana.spasova@gmail.com

Антоанета Начева

Антоанета Начева (родена през 1993 година в град Плевен) е завършила специалността „Българска филология“ през 2018 година в Софийски университет „Св. Климент Охридски“. След това продължава образованието си в Магистърската програма „Лингвистика – езикова система и речеви практики“ отново към Факултета по славянски филологии. Научната статия представлява съкратен вариант на магистърската ѝ теза на тема: „Футболният коментар – езикова специфика, динамика, тенденции“, успешно

защитена през 2019 година под научното ръководство на доц. д-р Владислав Миланов. Нейните научни интереси са в областта на стилистиката, лексикологията, изследване езиковата ситуация в българските медии и в частност спортните коментари.

E-mail: antoaneta_nacheva93@abv.bg

Мария-Лия Борисова

Мария-Лия Боросова е докторантка по стилистика във Факултета по славянски филологии на СУ „Св. Климент Охридски“. Завършила е специалност Българска филология и МП „Лингвистика – езикова система и речеви практики“ с отличен успех. Дисертационният ѝ труд е посветен на семиостилистичните кодове в романа „Възвишение“ на Милен Русков в културен контекст.

E-mail: liqborisova@abv.bg

Полина Петрова

Полина Петрова е завършила специалността Българска филология във Великотърновския университет „Св. св. Кирил и Методий“ и магистратура Старобългаристика в Софийския университет „Св. Климент Охридски“. В момента е докторант в Катедрата по кирилometодиевистика, Факултет по славянски филологии. Научните ѝ интереси са в областта на средновековната славянска текстология и лекикология.

E-mail: polinapetrova93@abv.bg

Деница Йорданова Медарска

Деница Йорданова Медарска завършва бакалавърска степен по специалността „Българска филология“ във Факултета по славянски филологии на Софийския университет „Свети Климент Охридски“. Дипломира се като магистър по специалност „Реторика“ в катедра „Реторика“ към Философския факултет на Софийския университет, където е наградена със знак „Отличник на Софийския университет“. Докторант е по направление Философия в докторантска програма: „Философия на културата, политиката, правото и икономиката“, с дисертация на тема – „Българо-гръцкият културен диалог - реторически аспекти (2007–2017)“. Автор е на редица публикации по темата на дисертационния си труд. Член е на Българската асоциация по реторика.

E-mail: deni_med@abv.bg

Валентина Кирилова–Мангелова

Валентина Кирилова–Мангелова, преподавателка в Департамент за езиково и специализирано обучение, МУ-Плевен, 5800 Плевен, ул. „Св. Климент Охридски“ №1, задочна докторантка към Катедра по съвременен българ-

ски език към Великотърновския университет „Св. св. Кирил и Методий“ с тема на дисертационен труд *Род и пол*.

E-mail: Kirilova2007@abv.bg

Неделина Вангелова

Неделина Вангелова е завършила МП „Трансгранична българистика“, СУ „Св. Кл. Охридски“, а преди това бакалавърска степен по българска филология с втора специалност „Чешки език“. Научните ѝ интереси са в сферата на Синтаксиса, Морфологията, Чуждоезиковото обучение, Неформалното образование и Устойчивото развитие.

Научен ръководител на магистърската теза „Използване на семантичните роли в чуждоезиковото обучение“ е проф. д-р Петя Осенова

E-mail: nedelina.van@gmail.com

Зорница Танчева

Зорница Танчева – учител по български език и литература, завършила бакалавър „Българска филология“ и магистратура, специалност „Лингвистика – езикови системи и речеви практики“ към Факултета по славянски филологии. С изявен интерес към теми, свързани с езиковите особености в публичната реч на политически лица и журналисти, както и в интернет пространството.

E-mail:

Симеон Бончев

Симеон Бончев завършва специалност „Българска филология“ в СУ „Св. Климент Охридски“ през 2018 г.

По време на следването си е сътрудничил на Центъра за анализ на политическата и журналистическата реч

и на проект „Модерна палеославистика и медиевистика“. Научните му интереси са в областта на съвременния

български език, старобългарската литература и агиография. Към момента е магистрант в МП „Старобългаристика“.

E-mail: simeon.bonchev@abv.bg

Цветелина Танова Боянкина

Казвам се Цветелина Боянкина, завършила съм магистратура „Трансгранична българистика“, както и специалност „Българска филология“ във Факултета по славянски филологии на Софийски университет „Св. Климент Охридски“. Интересите ми са в областта на преподаването на български език и на невербалната комуникация .

E-mail: mailto:pettq.dimitrowa95@gmail.com

Васил Койнарев

Васил Койнарев е дипломиран лингвист и журналист. Докторант по съвременен български език и хоноруван преподавател по български език в Софийския университет. Работи като професионален редактор на свободна практика, като под негова редакция и корекция са издадени над 300 книги и учебници на българския пазар.

E-mail: koynarev@icloud.com.

